

CYGAŃSKA DUSZA

DWUMIESIĘCZNIK

Romano Atmo

5 2018
(77)

ISSN 1896-4427

**VII Międzynarodowe
Dni Kultury Romskiej**

Zrealizowano dzięki dotacji
Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji
oraz Zwiększonej Subwencji Oświatowej

4

12

22

30

Zadanie współfinansowane ze środków Powiatu Szczecineckiego

- 4 Jutro musi być lepsze od wczoraj
- 8 Tajsiatuno dyves isy te javeł fededyr syr isys tajsia
- 12 Wieczni wędrowcy
- 16 Romengro phiriben bijo agor
- 19 Zbrodni naśty te javen zabiśkirde
- 22 Zbrodnie nie mogą być zapomniane
- 26 Jedno jest niebo nad nami
- 30 Jekh isy boliben jamenge
- 34 Dla skutecznej implementacji
- 36 Pał skuteczno realizacja themengre strategii
- 38 Prozdrowotne rekomendacje strategiczne
- 40 Rekomendacji strategiczna pał sastypen
- 42 Roma dre polska filmy
- 44 Romowie w polskim filmie
- 47 Wakacyjne eskapady dzieci ze Słoneczka
- 50 Wakacyjna wycieczki ła Świetlicakri Słoneczko

Fot. na okładce przedniej:
Michał Bołdyzer

Fot. na okładce tylnej:
Natalia Gancarz

Redakcja Romano Atmo nie odpowiada za opinie czytelników wyrażone w listach, opowieściach, wywiadach, etc. Artykuły, teksty i opinie zamieszczone w Romano Atmo nie są opiniami redakcji. Pismo nie odpowiada za treść artykułów i nie utożsamia się ze wszystkimi poglądami politycznymi prezentowanymi w magazynie.

Zespół redakcyjny

Redaktor naczelny
Roman Chojnacki

Redaktor techniczny
Damian Puszczkowsky

Asystent redaktora
Ryszard Bańka

Współpracownicy

Mateusz
Babicki

Andrzej
Sochaj

Justyna
Matkowska

Andrzej
Łuczak

ADRES REDAKCJI:

ul. K.S. Wyszyńskiego 32
78-400 Szczecinek
tel. 94 37 250 98
faks 94 37 250 96
zrp.romanoatmo@wp.pl
www.romowie.com
Skład: Damian Puszczkowsky
Nakład: 500 egz.

Słowo od redaktora naczelnego

Witam drogich Czytelników!

Zapewne drodzy Czytelnicy, gdy weźmiecie do ręki kolejny numer Romano Atmo, za oknem zobaczycie jesienną aurę. Więc jest to dobry okres, na zagłębienie się w lekturze naszego czasopisma. Piękny letni okres, rozpieścił nas piękną pogodą, wakacyjną labą i romskimi festiwalami, które się odbywały w Polsce i o których piszemy w dalszej części naszego czasopisma. Ponadto, w naszym obecnym numerze, możecie drodzy Czytelnicy przeczytać o bardzo ważnych obchodach upamiętniających holokaust Romów. Jak zwykle w Oświęcimiu odbyły się obchody o najwyższej randze. Poprzez wszelkiego rodzaju imprezy, spotkania, warsztaty i szkolenia upamiętniamy, pielęgnujemy i ocalamy od zapomnienia naszą romską tradycję, kulturę i język. Należy wspomnieć, że nie byłoby wielu uroczystości i koncertów, gdyby nie było najważniejszego dofinansowania naszych projektów z MSWiA oraz innych, również ważnych i hojnych, sponsorów. Nie zapomnieliśmy opisać wydarzeń związanych z naszymi najmłodszymi podopiecznymi. Dla nich również w okresie letnim przygotowaliśmy wiele atrakcji. Za nami święto wszystkich zmarłych, czas zadumy i nostalgii, wspomnień o naszych bliskich, którzy odeszli. Bardzo często żałujemy, że poświęciliśmy im zbyt mało czasu, że czasami byliśmy niedobrzy i niesprawiedliwi, kłótniwi i samolubni. Pamiętajmy, że nadejdzie czas, w którym sami staniemy na końcu drogi. Starajmy się więc przeżyć życie tak, żeby niczego na końcu drogi nie żałować, bo na naprawę naszych złych czynów nie będzie już czasu i sił. Wspominajmy naszych nieobecnych, bo to są w szczególności osoby, które pamiętały dawne czasy, czasy taborów, pielęgnowały naszą tradycję i język, a teraz gdy świat tak pędzi do przodu, bardzo łatwo jest się w tym wszystkim pogubić i zatracić, a to co dla nas było i jest najważniejsze: nasza romskość, wspólnota i jedność – można bardzo łatwo stracić. Obowiązkiem młodszych pokoleń jest zachować tradycję i pamiętać o tym co przekazali nam nasi dziadowie i rodzice, żeby następne pokolenia pamiętały skąd się wywodzą i jakie wartości kreują prawdziwego Roma. Żyjemy w pięknych czasach, względnego spokoju i dostatku, więc cieszymy się z tego co mamy i pamiętajmy o tym co było.

Javen saste i bahtała

Romała syr sygo da nijał przegeja i tylko te dykheł syr vent nadziała, ale da nijał na bistryasam, bo sys jamenge tato i bahtała. Dre dava numero Romano Atmo sy but informacji i artykuły sałe napevno tumen zainteresynena. Sykavas festyvali romane sałe mo-gindziem te dykheł i te siuneł, i te przyrypyreł peske romane gila. Sykavas dre jamary gazeta historia pał holokausto safo sys i dre Oświęcim oddyjem patyry jamare Romenge, sałe tsine zamarde. Dava wažno kaj nigdy manusza dałestyr te nabistyren. Romała na bistryras pał jamare muforendyr, bo syr korkore dykhen syr manusza syges oddzian da svetostyr – i terne, i phure. Devłoresa nani żarty, sare odphenasam pał jamare bucia sałe kerdziam pe da sveto. Nabistyren dałestyr Romała. Javas peske butyr fededyr i szaninas pes dzia syr sys haredyr, syr sys maškre mendyr jedność sało menge zazdrościnenys gadzie. Bo so dava naveła, to i jamaro romano dzipen pes sparuveła i tsiela tylko samo nazva Roma.

*Mekhav tumen saren jamare kochane Devłoresa
Roman Chojnacki
Romanes Osiu*

Jutro musi być lepsze od wczoraj

Taniec, muzyka i śpiew na nowohuckich łąkach

Podobno prawdziwych Cyganów już nie ma – tak przynajmniej kiedyś śpiewała Maryla Rodowicz w towarzystwie krakowskiego zespołu Skaldowie. I mogłoby się wydawać, że tak jest, że to jest prawda, bo wielu w to uwierzyło. Tymczasem okazuje się, że tak nie jest. Udowodnili to krakowscy Romowie organizując już po raz siódmy Międzynarodowe Dni Kultury Romskiej. Tegoroczna impreza odbyła się na nowohuckich łąkach.

W

Małopolsce są największe w Polsce skupiska Romów. Według oficjalnych statystyk mieszka tu około dwóch tysięcy osób tej narodowości. Jednak wydaje się, że jest tu ich znacz-

nie więcej, bo nie wszyscy z różnych przyczyn oficjalnie podają swoją narodowość. Romowie są tu obecni od ponad sześciuset lat. W materiałach źródłowych pochodzących z 1401 roku możemy znaleźć informację, że w Podgórzu koło Krakowa zamieszkuje niejaki Cigan. I to był najprawdopodobniej pierwszy z Romów, o których w Polsce pisały kroniki. A inni prawdopodobnie przybyli wcześniej od strony Węgier, gdzie pojawili się po przebyciu Bałkanów. Małopolska to największe

skupisko Romów z grupy Bergitka. Do dziś najczęściej można ich spotkać w tradycyjnych osadach na skraju wiosek górskich na Spiszu, Podhalu i innych rejonach Sądeckizny. Ich tradycyjne profesje to kowalstwo i muzykowanie. Wielu z nich w latach pięćdziesiątych ubiegłego stulecia zmieniło miejsce zamieszkania na Nową Hutę, gdzie kuszone dobrą pracą najpierw przy budowie Nowej Huty, a potem w kombinacie im. Lenina, gdzie także oferowano mieszkania. Do dziś to jed-

na z najliczniejszych grup etnicznych w tej dzielnicy Krakowa. Natomiast w samym Krakowie zamieszkuje wielu Romów z grup wędrownych. Ta struktura demograficzna uzasadnia organizowanie w Krakowie imprez romskich, pozwalających społeczeństwu większościowemu na poznanie tradycji i kultury romskiej.

Romowie dopiero od niedawna otwierają się na społeczeństwo większościowe. Zazdrośnie strzeżone tajemnice powoli są udostępniane *Gadziom*, czyli nie-Romom. Pomagają w tym właśnie takie festiwale. A jest co poznawać. Kolorowe stroje, głównie kobiece spódnice, żywiołowe tańce i muzyka mają w sobie coś pięknego i tajemniczego, coś co zachęca do bliższego poznania.

– *A jak to można poznać jeżeli nie poprzez bezpośredni kontakt, przez spotkanie oczy w oczy?* – pyta Zenon Bołdyzer, prezes Towarzystwa Krzewienia Tradycji i Kultury Romskiej *Kałe Jakha*. – *Kraków to duże, wielokulturowe miasto. Mieszkańcy już wcześniej mieli kontakt z kulturą innych nacji mieszkających tu, tylko nasze zwyczaje, muzyka, tęsknoty i dążenia pozostawały w tajemnicy. Tak zrodził się pomysł na Międzynarodowe Dni Kultury Romskiej, których jesteśmy współorganizatorem. To był strzał w tzw. dziesiątkę. Z roku na rok impreza się rozrasta, cieszy się coraz większą popularnością, a krakowianie i nie tylko są zachwyceni naszą kulturą. Ale o tym później. Najpierw był *Kałe Jakha*. To nasz zespół muzyczny.*

Zespół *Kałe Jakha* liczy 15 osób. Oczywiście jego skład się zmienia, ale niezmiennie członkowie zespołu wywodzą się głównie z trzech rodzin, które przywiązują olbrzymią wagę do należytej oprawy artystycznej prezentowanego repertuaru. Nie bez znacze-

nia jest też dbałość o takie szczegóły jak strój dobrany odpowiednio do pokazu. Tancerze i śpiewacy nie są na estradzie sami. Towarzyszy im kapela, którą tworzą instrumentalni grający na popularnych w romskich kapelach bałkańskich instrumentach. Są to akordeon, kontrabas, cymbały, gitara i skrzypce. Takie instrumenty towarzyszą Romom w Rumunii, Bułgarii i na Węgrzech. Ich folklor jest głównie prezentowany przez ten krakowski zespół. Zespół na tym nie poprzestaje i poszukuje nowych, nieznanych dotąd elementów kultury romskiej. Jego kierownikiem artystycznym jest Zenon Bołdyzer.

– *Zespół tworzą Romowie z grupy Romów Karpaccich* – mówi Zenon Bołdyzer. – *Założyliśmy go w 1991 roku. *Kałe Jakha* to po polsku znaczy *Czarne Oczy*. Staramy się poprzez muzykę folklorystyczną, a także koczny taniec i śpiew, pokazać życie Romów w minionej i dzisiejszej rzeczywistości.*

I to *Kałe Jakha* czyni znakomicie.

– *To prawdziwa przyjemność uczestniczyć w koncercie krakowskiej grupy *Kałe Jakha* – zapewnia prezes Związku Romów Polskich z siedzibą w Szczecinku Roman Chojnacki, romanus Osiu. – *Niezwykle starannie kultywują tradycje i folklor romski. Występują w oryginalnych, pięknych i olśniewających widzów gamą kolorów strojach. A repertuar oparty jest na tradycyjnej romskiej muzyce, którą grają na żywo. Podczas ich koncertu**

nie ma mowy o playbacku, nie ma komercji, jest autentyczność. Ja nie pamiętam taborów, ale słuchając Kały Jakha przypominają mi się opowieści moich rodziców o życiu w taborach. Przed oczami stają obrazy płonącego nocą ogniska, księżycy i migoczących gwiazd. Brakuje tylko pachnącego świeżością lasu...

Opis zespołu dokonany przez Romana Chojnackiego jest na wskroś prawdziwy. Świadczą o tym liczne nagrody, wyróżnienia, a przede wszystkim korzystne opinie specjalistów jakie zespół przez te lata zebrał i zbiera. Kała Jakha koncertuje w kraju i zagranicą. Współuczestniczył w plenerowym wystawieniu operetki „Baron Cygański” przez Operę Śląską w Bytomiu.

– *To, że nasz zespół wykonuje muzykę „na żywo” skłoniło nas do zapraszania na nasz festiwal tylko te grupy, które – podobnie jak my – tak prezentują się publiczności – mówi Zenon Bołdyzer. – To oczywiście znacznie ogranicza krąg wykonawców, ale przecież w taborach, przy ognisku, Romowie nie korzystali z playbacku. A muzyka i piosenki były i to jakie! Dla wielu wykonawców mieniących się romskimi zespołami poziom sprzed ogniska jest nieosiągalny. Podczas naszego festiwalu nawiązujemy do najlepszych taborowych tradycji i wykonania.*

I takie piosenki w wykonaniu zespołów z Węgier, Rumunii, Czech, Li-

twy i oczywiście z Krakowa można było w tym roku usłyszeć na nowohuckich łąkach. Wystąpiły: z Rumunii – *Transylvanian Balkan Gipsy Folk „Nadara”*, z Węgier *Flare Beas*, z Litwy *Sare Roma*, z Czech *Imperio* i z Polski gospodarze *Kała Jakha* oraz *Romanca* i *Rada Dance Art*. Jednak zanim w Krakowie zrodziły się Międzynarodowe Dni Kultury Romskiej zespół *Kała Jakha* uczestniczył w festiwalach w Ciechocinku i Gorzowie Wielkopolskim.

– *To są dwa zdecydowanie różniące się od siebie festiwale – mówi Zenon Bołdyzer. – Każdy z nich rządzi się swoimi prawami, każdy ma swoje plusy i minusy, i każdy z nich jest adresowany do nieco różniących się grup wykonawczych i nieco różniące się publiczności. Obserwuję oba te festiwale, bo nasz jeszcze nie osiągnął tego stopnia popularności co tamte. Zresztą, my o nią zbytnio nie zabiegamy, mamy swoją publiczność, która tłumnie uczestniczy*

w naszych koncertach. Oczywiście byłoby fajnie, gdyby telewizje zechciały transmitować nasz festiwal na antenie ogólnopolskiej, bo wówczas wiele nieznanych dotąd elementów kultury romskiej dotarłoby do szerokich kręgów społecznych. Na razie to co mamy, musi nam wystarczyć. Nasz festiwal rozwija się, krzepnie, rośnie w siłę. Na początku zwykły romski piknik, a dziś to już dwudniowe, międzynarodowe przedsięwzięcie, w których chce uczestniczyć wielu wykonawców. A w przyszłym roku może to już będą trzy dni. Kto wie?

Międzynarodowe Dni Kultury Romskiej w Krakowie z racji swojego charakteru są pewnego rodzaju konkurencją dla gorzowskiego festiwalu Romane Dyvesa. I w Krakowie i w Gorzowie Wielkopolskim muzyka jest grana na żywo, a wykonawcy są starannie selekcyonowani.

– Festiwal gorzowski trochę się zmienia – mówi Z. Bołdyzer. – Może z tej racji, że doboorem repertuaru zajmuje się teraz młodsze pokolenie. Nie jest to jednoznaczne z obniżeniem jego bardzo wysokiego poziomu, on pozostaje niezmiennie bardzo wysoki, a my staramy się mu dorównać. My chyba też trochę ewoluujemy. Rozwój jest przecież wskazany, wręcz koniecz-

” To, że nasz zespół wykonuje muzykę „na żywo” skłoniło nas do zapraszania na nasz festiwal tylko te grupy, które – podobnie jak my – tak prezentują się publiczności. To oczywiście znacznie ogranicza krąg wykonawców, ale przecież w taborach, przy ognisku, Romowie nie korzystali z playbacku.

ny. My rzucamy wyzwanie jutru, które musi być lepsze od dzisiaj, bo tylko tak możemy osiągnąć zamierzony cel.

Tłumy przybywające na nowohuckie Łąki świadczą o tym, że festiwal trafia w gusta publiczności.

– Ja to już mówiłem wcześniej, że ten festiwal jest czymś wielkim – zapewnia szef Związku Romów Polskich z siedzibą w Szczecinku Roman Chojnacki – Osiu. – Organizatorzy robią kawał dobrej roboty. Wiedzy o Romach nigdy za wiele. Znając kogoś możemy o nim mówić dobrze, bo mówimy prawdę. Lęk przed nieznanym rodzi negatywne stereotypy, a z nimi przecież walczymy. Międzynarodowe Dni Kultury Romskiej swoim bogactwem przekazywanej wiedzy o Romach pomagają je zwalczać. Trzeba tu bowiem dodać, że ten festiwal to nie tylko muzyka, to

także inne elementy kultury i tradycji. Byłem, słuchałem, widziałem...

Podczas festiwalu nowohuckie Łąki przypominały dawny romski tabor. Można tam było spotkać prawdziwego kowala wykuwającego podkowy i inne elementy, kotlarze pobielali garnki i patelnie, a jeszcze inni wypalali wiklinowe kosze. Profesje romskie, szczególnie te ginące, są nieodłącznym elementem kultury romskiej. A niektóre są już prawie zapomniane. Dużym powodzeniem cieszyły się wróżki. Podczas festiwalu dla chętnych wróżące kobiety miały tylko dobre wiadomości. Bo – zgodnie z romską dewizą – jutro musi być lepsze niż wczoraj.

Ryszard Bańka

Fot. Michał Bołdyzer

Pheneł pes kaj nani już ciaciune Roma, adzia też bagetys bersia dałestyr Maryla Rodowicz zespołosa *Skaldowie* Krakowatyr. I naktórengy vydeł pes kaj dava isy ciacio, but manusia dre dava zapaćcia. Ale adzia nani – ciaciune Roma dzide isy ceło ciro. Udowodnin-dłe dava Roma Krakowatyr kaj zorganizynde już eftato moło *Maškrethemytka Dyvesa Romane Kulturakre*. Dabersitko impreza kerdy isys pe nowohucka Łąki.

łum. Ania Peretka

Fot. Michał Bóldyzer

Tajsiatuno dyves isy te javeł fededyr syr isys tajsia

Khelibena i bagipena pe Łąki dre Nowa Huta

Dre Małopolska isy bešte najbutedyr Roma dre Polska. Oficjalna statystyki poden kaj bešte isy adoj pasie 2 bara manusia romane tyknedyr nacjatyr. Ale adzia ciaciunes vydeł pes kaj isy adoj but butedyr Roma. Na sare manusia – pełde vavirćhane powody – oficjalnie poden peskry nacja. Roma isy adoj pe do phuvia butedyr syr siofsieł berś. Dre phurane liła

– 1401 bersiestyr - isy ćhindło kaj dre Podgórze paś Kraków bešto isy vare-savoś „Cigan”. Dava isys najprawdopodobniej jekhto Rom, savestyr ćhindło isys dre kroniki dre Polska. Ale vavir dzienne prawdopodobnie javne sygedyr Węgrendyr, kaj javne pošli dova syr przegene pełde Bałkany. Małopolska to ryga dre save najbutedyr isy Roma Bergitka. Ke dadyves najćzęstedyr można łen te rakheł dre tradycyjna osady paś bergitka gava pe Spisz, Podhale i vavir

ryga pe Sądeccyzna. Łengre tradycyjn na profesji isy kowalstwo i basiaiben. But Roma doryk przeligirde pes dre 50-ta bersia dova centuro ke Nowa Huta, kaj isys łači buty pierw pasie budowa Nowa Huta, a pošli dova dre kombinato Lenina, kaj denys teź khera. Ke dadyves Roma adoj isy but bary grupa etnikani dre daja dzielnica dre Kraków. Dre samo zaś Kraków bešte isy pherdo Roma vavirchane grupendyr. Pełde dova kaj isy dre do ryga dzia but Roma, na dziwota kaj dre Kraków organizowano isy bary impreza romani, pełde savi baredyr społeczeństwo mogineł te zapryńckireł pes romane tradycjasa i kulturasa.

Roma dopiero naharastyr phiraven pes pe baredyr społeczeństwo. Łokhes romani nacja sykaveł peskry tradycja i kultura, save isys pełde bersia garude gił vavir manusiendyr. Pe dava isy teź dasave festiwalu. A isy so te sykaveł, a vavire manusienge te pryńckireł. Kolorowa rybena estradowa, dzido kheliben i basiaiben – saro dava isy but siukar i isy dre dava saro soś tajemniczo, so przytyrdeł vavire manusien ke fededyr pryńckiryben.

– A syr dava można te zapryńckireł syr na pełde kontakto pe dzido, pełde

rakhiben jakha dre jakha – pucieł Zenon Bołdyzer, prezeso dre Towarzystwo pał Tradycja i Kultura Romani „Kałe Jakha”. – Kraków isy baro butekulturowo foro. Śtetytke manusien juź sygedyr isys kontakty kulturasa vavire nacjengry save isy adaj bešte, tylko jamare zwyczajy, gila i tęsknoty isys ugarude dre tajemnica. Dałestyr kerdzia pes pomysło pe Maškrethemytka Dyvesa Romane Kulturakre, savengry sam współorganizatory. Dava isys but łačo pomysło. Bersiastyr pe berś impreza isy baredyr, isy syrjekh popularno, a manusienge kaj isy bešte dre Kraków i na tylko but pes udeł jamary kultura. Ale dałestyr później. Vagestyr isys Kałe Jakha – jamaro zespōło basiaibnytko.

Dre zespōło *Kałe Jakha* isy 15 dzien. Łeskro składo pes sparuveł, ale nasparuveł pes dava kaj celo ciro isy adoj manusia tryne familiendyr, save zorałes den but bał dava kaj te javeł baro pozio mo artystyczno. But den teź dasave szczegōły adzia syr mišto dokendyne rybena ke konkretne gila, występy czy koncerty. Manusia kaj bagen i kaj khełen, nani korkore pe scena. Zawsze isy paś tendyr basiaibnytko pe vavirchane instrumenty, maškre tendyr popularna dre romane zespōły instrumenty bał-

... przecież dre tabory, pasie jag Roma na basiaivenys playbackostyr. A basiaiben i gila isys, i to save!

kańska: basiady, kontrabaso, cymbały, gitara i skrzypki. Pe dała instrumenty często Roma basiaiven dre Rumunia, Bułgaria i Węgry. Właśnie dałengro folkloro isy najbutedyr sykade pełde da zespōło Krakowaty. Dava nani jeszcze saro – zespōło celo ciro rodeł neve, nadzindłe ke da ciro elementy romane kulturakre. Kierowniko artystyczno isy adoj Zenon Bołdyzer.

– Dre zespōło isy Roma Karpacka – phenel Zenon Bołdyzer. – *Zathodzim łes dre 1991 berś i khardziam Kałe Jakha. Kamas pełde gila folklorystyczna i dzido kheliben i bagipen te sykaveł dzipen Romengro dre phurane i dadyvesune ciry.*

I dava Kałe Jakhe kereł but miłtes.

– *Ciaciunes manuś siareł pes pe koncerto Kałe Jakha – phenel prezeso dre Romano Związko Szczecinkostyr Roman Chojnacki, romanes Osiu.*

– But den kaj te sykaveł ciaciuni tradycja i folkloro romano. Występinen dre oryginalna, siukar kolorowa ryibena, save uden pes manusienge kaj javen pe tēngre występy. A tēngro basiaiben isy dre stylo tradycyjno romano basiaiben, savo keren pe dzido. Pe tēngre koncerty nani żadno playbacko, nani komercja, saro isy ciaciunes. Me na rypyrav dzipen dre tabory, ale syr siunav Kałe Jakha, to przybiškiren pes mange ophenibena mire dadengre pał dzipen dre tabory. Gił jakha javeł jag haćkiridy raciasa, paś księżyco i cierhenia. Nani tylko veś savo pahniśoł świeżością...

Da opiso pał da zespoło kaj phendzia Roman Chojnacki isy ciaciuno. Pał dawa świadczyzen pherdo vavirchane nagrody, wyróżnieni, a pał saro łacze opinii save pełde da bersia zespoło skendyja. Kałe Jakha basiaiveł koncert dre Polska i pał thema. Łetyś udziało dre plenerowo sykaiben operetka „Baron Cygański” pełde Opera Śląsko dre Bytom.

– Pełde dawa, kaj jamaro zespoło basiaiveł pe dzido, pe jamaro festiwało jame zamangas tylko dasave zespoły, save – podypen syr jame – adzia basiaiven gił publika – phenet Zenon Bołdyzer. – Dava but ograniczyneł jamenge vykendypen, pełde dova kaj dasave zespoły nani but, ale przecieź dre tabory, pasie jag Roma na basiaivenys playbackostyr. A basiaiben i gila isys, i to save!

But zespoły, a dre tēndyr but baginytka na zabasiavena i na zabagana adzia syr kerenys doła pasie jaga, dawa isy tēngre za hucio poziomo. Pe jamaro festiwało kamas te sykaveł najfededyr taborowa tradycji i gila.

I dasave gila, save zabasiade zespoły Węgrendyr, Rumuniatyr, Czechendyr, Litwatyr i oczywiście Krakowatyr, można isys te siuneł dre da berś pe łaki dre Nowa Huta. Zabasiade adoj: Rumuniatyr – Transylvanian Balkan Gipsy Folk „Nadara”, Węgrendyr – Flare Beas, Litwatyr – Sare Roma, Czechen-

dyr – Imperio, i Polskatyr – gospodarzy Kałe Jakha, Romanca i Rada Dance Art. Jednak ke ciro syr na sys jeszcze Maśkrethemytka Dyvesa Romane Kultura-kre, zespoło Kałe Jakha basiaivełys pe festiwałi dre Ciechocinko i dre Gorzów Wielkopolski.

– Dava isy duj but vavir pestyr festiwałi – phenet Zenon Bołdyzer. – Kaźdo tēndyr isy vavir specyfika, dre kaźdo isy plusy i minusy, i kaźdo tēndyr isy ke kuty vavir publika i zespoły save adoj basiaiven. Dykhav pe da soduj festiwałi, bo jamaro jeszcze adzia na baryja syr

doła, nani dasavo popularno adzia syr doła. Zresztą jame pał dasavi popularność nazbyt pes starynas, isy jamen peskry publika, savi dre bute dziene javeł pe jamare koncerty. Pewno kaj javiaby siukar, syr telewiziji kamdłeby te sykaveł jamaro festiwalu pe antena cełethemeskry, bo pełde dova but nadzindłe jeszcze elementy romane kulturakre dogeneby ke baredyr kotyr społeczeństwo. Pe dava ciro, dova so isy jamen kana, musineł jamenge te vycheł. Jamaro festiwalu rozbarioł, kerel pes zorałedyr. Pe początko isys zwykło romano pikniko, a kana isy już dujedyvesytko maškrethemytko inicjatywa, dre savi kamen te zabasiaveł pherdo zespoły. A pe vavir berś może javena dała już tryn dyves. Kon dava dzineł?

Maškrethemytko Dyvesa Romane Kulturakre dre Kraków pełde peskry specyfika isy saviś konkurencja festiwaloske Romane Dyvesa, savo so berś organizowano isy dre Gorzów Wielko-

polski. I dre Kraków, i dre Gorzów basiaveł pes pe dzido, by playbackostyr, a artysty isy starannie vykendyne.

– Festiwalu dre Gorzów kuty pes już sparuveł – phenel Zenon Boldyzer. – Może isy adzia pełde dova, kaj repertuaro vykendeł już adoj ternedyr pokolenio. Na znaczynel dava, kaj but baro poziomo pes adoj kana stykniakireł, dava isy adoj ceło ciro but hucio, a jame starynas pes ke łestyre te dodział. Jame chyba też kuty pes sparuvus. Rozbariakiryben, sparuiben isy przecieź soś tačo, można te phenel kaj konieczno. Jame dykhas i kamas kaj tajsiatuno dyves isy te javeł fededyr syr isys tajsia, bo tylko adzia moginas te dodział ke ceło savo kamas.

Ceła tłumy manusia save javen pe nowohucka łąki, świadczyneł dołestyre kaj festiwalu udyja pes manussienge.

– Me już dava phenavys sygedyr, kaj da festiwalu isy ciaciunes soś baro – phenel prezeso dre Romano Związ-

ko Szczecinkostyr Roman Chojnacki – Osiu. – Organizatory keren adoj but tači buty. Pryńćkiryben Romen zawsze pomogineła dre integracja. Syr dzinas kones mišto, to moginas te phenel łestyre mištes, bo phenas ciacio. Daria gił dova so nadzinas janden hyria stereotypy, a łenca przecieź pes maras. Maškrethemytko Dyvesa Romane Kulturakre peskry promocjasa pał romani kultura i tradycja keren dre dava tači buty. Bo trzeba adaj te phenel kaj da festiwalu, to nani tylko basiaiben – adoj isy jeszcze vavir kotyra jamare kulturakre i tradycjakre. Somys, siunavys i dykciom...

Dre ciro festiwalu łąki dre Nowa Huta przybiškireny phurano romano taboro. Można isys adoj te rakhel ciaciune kowalos, savo vykerełys podkowy i vavir elementy. Kotlarzy parniakireny piria i pany, a jeszcze vavir manusia kerenys wiklinowa koszy. Romane profesji, szczególnie doła kaj juz zanaśadzion, isy baro ważno kotyr romane kulturakry. Pherdo manusia kamenys też kaj Romnia te čuven łenge fody, albo te phenen vastestyre. Pe festiwalu Romnia phenenys tylko pał tačhiben, bo ke Roma już adzia isy, kaj tajsiatuno dyves isy te javeł fededyr syr isys tajsia.

But zespoły, a dre łendyr but bagipnytko na zabasiavena i na zabagana adzia syr kerenys doła pasie jaga, dava isy łenge za hucio poziomo.

Wieczni wędrowcy

Międzynarodowy Tabor Pamięci Romów na Małopolskim Szlaku

Wędrują tak od tysiąca lat. Przez całe wieki przemierzali wszystkie kontynenty i szukali najlepszego miejsca do życia. Czy je znaleźli? Trudno na to pytanie dać jednoznaczną odpowiedź, bo wszędzie tam, gdzie chcieli zatrzymać się na dłużej spotykały ich prześladowania i wszelkiego rodzaju represje. Nawet podczas wędrówek nie zaznali spokoju. Mowa oczywiście o Romach, którzy około 1018 roku opuścili Indie i rozpoczęli trwającą tysiąc lat wędrówkę.

Ten romski exodus miał swoją przyczynę. Tak jak Hebrajczycy uciekali przed tysiącami laty z egipskiej niewoli, tak Romowie uciekali przed prześladowaniami. Francuski naukowiec pochodzenia romskiego Marcel Courthiade

razem z Adamem Bartoszem w badaniach naukowych ustalili, że w drugim dziesięcioleciu XI wieku na jedną z indyjskich prowincji najechał afgański władca Mahmud z Ghazny. Zdobył wówczas miasto Kanauź nad Gangesem, a lud wziął do niewoli. Gdy ucisk zelżał, zniewolony lud już nie wrócił

nad Ganges, ale wyruszył na tysiącletnią wędrówkę. Szczegółowo opisuje to zdarzenia Adam Bartosz w publikacji „Poznajemy historię Romów” wydanej przez Związku Romów Polskich z siedzibą w Szczecinku w cyklu „Romowie wczoraj i dziś”. Tyle historia romskiej wędrówki.

Romowie sami ukuli legendę dotyczącą ich nieustającego wędrowania. Według legendy, wędrowanie jest karą bożą. Otóż, gdy Pan Bóg stworzył Ziemię postanowił podzielić ją między ludzi. Aby tego dokonać polecił im zgromadzić się w jednym miejscu w tym samym czasie. Gdy ludzi przyszli, Pan Bóg dokonał podziału jednocześnie nakazując by o nią dbali, uprawiali i żyli w zgodzie z sąsiadami, a najeźdźców odpierali. Po pewnym czasie zgłosiła się jeszcze jedna grupa. Byli to Romowie. Pan Bóg rozgniewał się na nich, bo Ziemię już podzielił między poszczególne narody i nie było już żadnego wolnego skrawka. Rozsierdzony postanowił, że ta grupa będzie wędrować po wsze czasy przez wszystkie krainy nie czyniąc nikomu krzywdy, a służąc i głosząc chwałę bożą. Jednocześnie Pan Bóg nakazał ludom mającym już swoje krainy przyjmować Romów, dać im możliwość zatrzymania się na postojach i – za odpowiednią zapłatą – dać wyżywienie i wszelaką pomoc. I tak Romowie wędrują od dawnien dawna...

Współczesne wędrowki Romów znacząco różnią się od tych sprzed setek, a nawet dziesiątek lat. Dzisiejsze wędrowki są raczej okazjonalne i już nie są to całe kolumny kolorowych wozów ciągniętych przez bardzo dobrze utrzymane konie i zatrzymujące się gdzieś na łąkach czy polanach leśnych. Wyjątkiem jest tu Międzynarodowy Tabor Pamięci Romów, organizowany przez

Muzeum Okręgowe w Tarnowie i Komitet Opieki nad Zabytkami Kultury Żydowskiej w Tarnowie, który w tym roku na szlak wyruszył pod koniec lipca po raz dziewiętnasty. W taborze pojechały kolorowe wozy cygańskie (dziś ekspozycje muzealne) ciągnięte przez konie. W wozach miejsca zajęli ci, którzy pamiętają taborowe czasy i ich potomkowie. Tegoroczny Tabor był szczególny. Uczestniczyli w nim nie tylko Romowie z całej Polski, ale także Romowie ze Słowacji, Rumunii, Węgier, Niemiec, Wielkiej Brytanii, Szwecji, Australii i Japonii. W grupie japońskich gości było dwóch mnichów buddyjskich, którzy spali na gołej ziemi i żywili się wyłącznie „darami lokalnej natury”. Pojecha-

li nie dla przyjemności, ale aby uczcić pamięć zamordowanych w czasach II wojny światowej Romów i tysiąclecie exodusu. Ich celem była Szczurowa, miejsce kaźni 93 Romów. I tak jeżdżą od 1996 roku. Pomysłodawcą takiego uczczenia pamięci pomordowanych był Adam Bartosz, etnolog, znawca kultury Romów, były dyrektor Muzeum Etnograficznego w Tarnowie. Po drodze Tabor odwiedzał inne miejsca, w których męczeńską śmiercią ginęli Romowie bestialsko mordowani przez hitlerowskich oprawców. Na początku drogi, w Tarnowie Tabor zatrzymał się na placu przed Starym Cmentarzem, gdzie znajduje się Pomnik Ofiar Wojny i Faszyzmu. Pierwszym przystankiem

na szlaku był cmentarz w Żabnie, gdzie na miejscowym cmentarzu znajduje się zbiorowa mogiła pomordowanych tu Romów. Prawdopodobnie zginęło tu 49 niemieckich i 12 węgierskich Romów. Przy mogile odmówiono modlitwę za zmarłych, a na mogile złożono kwiaty i zapalono znicze. Z Żabna Tabor pojechał do Szczurowej, gdzie w parku dworskim urządzono obóz.

Następnego dnia Tabor wyruszył do kolejnego miejsca romskiej zagłady. Celem był Borzęcin Dolny. To miejsce szczególne. W okolicach Borzęcina, a konkretnie w pobliżu miejscowości Wał-Ruda w 1943 roku niemieccy żandarmi i współpracujący z nimi polscy policjanci zatrzymali grupę wędrujących Romów. Było to 3 mężczyzn, 5 kobiet i 21 dzieci. Miejscowych chłopów zmuszono do wzięcia Romów na wozy i przewiezienia do borzęcińskiego lasu. Tam rozległ się huk wystrzałów i Romowie zostali zgładzeni. Ocalał jeden. W tym roku ten mężczyzna przy mogile opowiedział jak został uratowany przez Polaków i dzięki temu przetrwał czas zagłady. Ofiary Borzęcina to Romowie z grupy Polska Roma: Majewscy, Kwiatkowsky, Chmielewscy oraz miejscowi, osiadli prawdopodobnie w Szczurowej, Cioronie. Pochowano ich na miejscu kaźni. Szczątki pomordowanych w 1959 roku przeniesiono na cmentarz w Borzęcinie Dolnym. Miejsce zbrodni oznaczono dwukrotnie. Pierwszy raz w 2010 roku, kiedy to wkopano tam

brzozowy krzyż, a drugi raz, gdy podczas XII. Taboru odsłonięto drewniany pomnik poświęcony pomordowanym. Jego autorką jest romska artystka Małgorzata Mirga-Tas. Pomnik przedstawia postać opadającej kobiety, nad nią jest tablica z inskrypcją, a z tyłu kłęzące dziecko. Inskrypcję zawierającą fragment pieśni Papuszy przygotowała Natalia Gancarz:

„NIE BYŁO ŻYCIA DLA CYGANÓW
W MIEŚCIE I NA WSI ZABIJALI,
ZABIJALI NAS. CO ROBIĆ? Z DZIEĆMI
CYGANKI W LAS, DALEKO W LAS, BY
NIE ZNALAZŁY NAS NIEMIECKIE PSY.
(PAPUSZA)
MIEJSCE PAMIĘCI O 29 ROMACH:
3 MĘŻCZYZNACH, 5 KOBIETACH I 21
DZIECIACH, ZASTRZELONYCH TUTAJ
PRZEZ NIEMCÓW W 1943.”

Pięć lat później nieustaleni dotąd sprawcy pomnik porąbali siekierami. Odnowiony pomnik wrócił na cokół w ubiegłym roku. Przy pomniku złożono kwiaty, natomiast znicze zapalono na mogile na cmentarzu w Borzęcinie Dolnym. W uroczystościach tych uczestniczyli gospodarze gminy Borzęcin Dolny: wójt Janusz Kwaśniak i jego zastępca Tadeusz Żurek. Mogiłę na cmentarzu w Borzęcinie Dolnym zdobi Pomnik – Nagrobek Pamięci o Zagładzie Romów. Jest to wykonana z piaskowca rzeźba przedstawiająca rodzinę romską. Jej autorem jest węgierski

artysta Andras Kallaia. Współpracował z nim polski Rom mający zakład kamieniarski w Brzostku. Pomnik odsłonięto w ubiegłym roku przy udziale miejscowych władz, a postawiono go dzięki dotacji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Główne uroczystości zorganizowano w Szczurowej. W sobotę podczas mszy w miejscowym kościele Krajowy Duszpasterz Romów Raszaj Stanisław Opocki dokonał zbiorowego chrztu dzieci romskich i osób dorosłych. Towarzyszył mu grekokatolicki ksiądz ze Słowacji, który uczestniczył w Taborze z grupą utalentowanych słowackich dzieci, biorących udział w plenerze malarskim. Po nabożeństwie wszyscy przenieśli się na miejscowy cmentarz, gdzie znajduje się zbiorowa mogiła 93 Romów.

W Szczurowej Romowie osiedlili się już na początku XIX wieku. Żyli w zgodzie z miejscową ludnością. Tak było do 3 lipca 1943 roku, kiedy to znany z okrucieństwa wachmistrz Engelbert Guzdek wraz z esesmanami otoczył romską osadę i nakazał wypędzenie mieszkańców. Romowie błagali o litość, ale hitlerowski oprawca był nieczuły na prośby. Z zawodu był rzeźnikiem i lubował się w zadawaniu śmierci. Ręka mu nie drgnęła, gdy strzelał do swojej matki. W Szczurowej też bez namysłu, dla wymuszenia posłuszeństwa, zabił jednego z muzyków. Gdy cygański wójt nie chciał z nim współpracować też go

zabił. Następnie Romów wsadzono na wozy i konwój ruszył w stronę cmentarza. Po drodze uproszono Guzdka, by puścił wolno jedno mieszane małżeństwo. Gdy wozy zatrzymały się, uciekło jeszcze troje dzieci. Wśród uciekinierów była Krystyna Gil, która dziś szefuje Stowarzyszeniu Kobiet Romskich w Polsce. Pozostali w konwoju Romowie nie mieli już takiego szczęścia. Na cmentarzu ginęli z rąk rozszalałego Guzdka. Strzelał w tył głowy, nieszczęśni wpadali do wykopanego dołu. Zdarzało się, że niekórzy dawali jeszcze oznaki życia. Tych nie dobijano. Najokrutniej Guzdek obchodził się z niemowlętami – rozstrzaskiwał je o cmentarny mur. Po zakończeniu egzekucji, nie bacząc na dających jeszcze oznaki życia, nakazał chłopom

zasypianie grobu. „Mogiła podnosiła się i ruszała” – wspominała Krystyna Gil – „słychać było głosy z ziemi”.

Romskie osiedle w Szczurowej przestało istnieć, poszło z dymem. Na szczęście ofiary tej zbrodni nie pozostali bezimienni. Ich lista znajduje się w miejscowym kościele – wszak byli parafianami. Powiatowy Zarząd ZBO-WiD w Brzesku w 1956 roku wystąpił z inicjatywą budowy pomnika na mogile pomordowanych. Jest to zarazem pierwszy pomnik postawiony dla upamiętnienia romskiej zagłady. Szczurowa, poza obozem Auschwitz-Birkenau, jest miejscem, w którym jednocześnie zamordowano największą ilość Romów.

Międzynarodowy Tabor Pamięci Romów to nie tylko wspomnienie

martyrologii romskiej, to także okazja do zaprezentowania romskiej kultury. W obozie przy dworcu Kępińskich w Szczurowej gwiazdą wieczoru była Teresa Mirga z zespołem *Kałe Bała*. Aby móc wystąpić w Szczurowej gwiazda zrobiła sobie przerwę w cyklu koncertów z Kayah. Jej występ „ożywił” nawet buddyjskiego mnicha, który nie oparł się żywiołowej cygańskiej muzyce i nie bacząc na swoją pozycję zawodową i społeczną ruszył w tan. W niedzielę Tabor wrócił do Tarnowa.

– *Tegoroczny Tabor był wyjątkowy ze względu na jego uczestników – potwierdza jego pomysłodawca i organizator Adam Bartosz. – Widzimy jednak, że trzeba coś zrobić, żeby go jeszcze bardziej ożywić, uatrakcyjnić. Trzeba przyciągnąć młode pokolenie. Trzeba też zmobilizować starszych Romów, by zechcieli porzucić wygodne łóżka na te trzy noce i przypomnieli sobie dawne czasy przy ognisku. Dotychczasowa formuła już się wyczerpała. Myślę, że w przyszłym roku już będzie trochę inaczej. Ale zadanie musi być kontynuowane. Potrzebna jest tylko zmiana formy.*

Międzynarodowy Tabor Pamięci Romów corocznie realizowany jest dzięki dotacji Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz dotacji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

Ryszard Bańka

Fot. Natalia Gancarz

Romengro phiriben bijo agor

Phiren kawka imar jekh ezeros berś. Pał oła berśa phirenas pał cało swetos, pał sawore kontenty he rodenas perdał peste najfeder than andro dźiwipen. Ći tes rakhtë? Nadźianas pre kada phućiben the odphenet andro jekh ław, bo kodoj kaj terdźile pre buteder ćiasos, dochudełas ten gadziengro košiben, choli, a nawet mariben. Nawer sar phirenas thah thanestar to na denas ten smiron. Kada opheniben ehin pało Roma, sawe andro 1018 omukhtë peskre thana andre Indie he začinde swetoskro phiriben he kawka phiren imar jekh ezeros berśa.

Maškarthanengro
Łeperibnaskro
Romengro Taboris
pre Małopolska
Droma

Lengro phiriben na jawlas nisostar. Kawka sar o Hebrajczyki denaśenas but ezera berśa ofeskie kate egipsko chudipen, kawka he o Roma ehas pszeładimen he denaśenas. Andre naukowa bućia sawe kierde o Rom kate Francja naukowcos Marcel Courthiade he o Adam Bartosz terdźioł kaj andro dujto dziesięciolecie XI wieku pre jekh indyjsko prowincja natradlas maribneja afgańsko kralis

Mahmud z Ghazny. Mariben jof wyraindźia he zaila baro foros Kanauđ pašo Ganges, a manuśen lila andro chudipen. Sar imar na has tengie andro chudipen kawka phares, na wisarde pes pałe, ale wikidte peskie awer drom he kawka phiren pał swetoskre droma imar jekh ezeros berśa. Pał koda saworo pisinindźia o Adam Bartosz andre publikacja „Prindźiaren Romengro phurano dźiwipen” publikacja widinia o Związek Romów Polskich thaneja an-

dro Szczecinkos andre seria „Roma tajsa he adadźiwes”. Adeci pał Romengro phiriben.

Roma korkore wyduminde peskie paramisja pał tengro phiriben. Phenen kaj kajsi bibacht dñias pre fende o Dewłoro kaj kawka the phiren than thaneja. Sar o Dewłoro kierzias Swetos kamełas tes the podzielineł maškro manuśa. Kaj kada the kieret phendźia kaj kadaj he kadaj he pre kaja chodzina me skiden pes sawore. Sar imar jawile sawo-

re o Dewłoro kaźdone jekheskie dinias phuw, he zaphendźia kaj the dbainen pała łate, uprawinen he the dźiwen sonsiadena andre zgoda, he kaj ta the brainen maribnastar. Pał waresawo ćiasos jawlas ko Dewłoro mek jekh grupa, a sas koda o Roma. Dewłoro holisaliłas pre łende bo imar cało swetos podźielindźia maškro narodi, he na aćilas ani jekh ćiucio ciknoro koteroro phuwori. Cholamen Dewłoro phendźia kaj kaja grupa phireła pał cało swetos he łengro phiripen nigda pes na skonćineła, nika-skie na kieren a żadno kriwda, jawena postuszna he ophenena pał Dewłoreskro Baro Baripen. Dewłoro zaphendźia tiź kaj manuśa so ehin łen peskre thema the pszyłen łe Romen, the mukhen łen kaj ćiepo the pobeśen he – sar o Roma pocinena to akor – the deł łengie the chał, the pijeł, he the dopoźineł łengie. He kawka o Roma phiren pał swetos ćirlastar...

Adadźiwes Romengre swetoskře phiribena imar nane kajse sar ehas ćirla. Akana swetoskře phiribena sy jekhwar pro sawo ćiasos he imar na werdanena, śukar grajenca andro taboris, sawo terdźiołas pro mala albo paso weśa. Ehin kajso jekh wareso, wyjontkowo Maśkarthanengro łeperibnaskro Romengro Taboris sawo kiereł Muzeum Okręgowo Tarnowoste he Komitet Opieki nad Zabytkami Kultury Żydowskiej Tarnowoste, sawo so berś lipcone witradeł pro droma, a andre kada berś ehas XIX taboris. Andro taboris tradenas kolorowa Romane werdana (akana eksponaty muzealna) grajenca. Werdanecna tradenas akała dźiene so meg łeperen dźiwipen andro taboris, jone tradenas peskrenca. Andre kada berś o Taboris sas wyjontkowo. Jawłe na ćiak Roma kate Polska, ale he tiź Roma kate Słowacja, Rumunia, Wengri, Niemci,

Wielka Brytania, Szwecja, Australia he Japonia. Japończykenca ehas buddyjska mnichy, koła sowenas pre phuw he chanas ćiak koda so „dنيات e natura”. Pszytradle na kaj peskie the kiereł przyjemność, ale kaj the deł paćiw zamurdarde Romengie andro II baro mariben he the łeperel Romengri jekh ezereskri rocznica wygielipen. Łengro celos ehas Szczurowa than kaj zamurdarde ehas 93 Roma. Kawka imar traden od 1996 berś. O Adam Bartosz, etnolog, dźianel pes pre Romani kultura, ehas dyrektoriskie andro Muzeum Etnograficzne Tarnowoste jof wymyślindźia kada saworo, kaj the na jawen zabisterde zamurdarde Roma andro II baro mariben. Pało drom Taboris terdźiołas andre thana kaj andre bari dukh murdarenas łe Romen hitlerowcy. Pro samo początkos meg Tarnowoste Taboris terdźila pro placos paśo Purano Smintaris kaj ehin Pomnik Ofiar Wojny i Fasyzmu. Jekhto than paśo sawo terdźila o Taboris ehas smintaris andro Żabno, kaj parunde ehin zamurdarde Roma. Dumineł pes kaj paślon kodoj 49 niemiecka he

12 wengierska Roma. Odphendźi ehas modlitwa pało mułe, uthode kwiaty he łabarde momela. Kato Żabno Taboris tradlas kie Szczurowa, kaj andro Baro Rajengro parkos terdźila taboris pro beśiben.

Pro awer dźiwes Taboris tradla kie awer than kaj ehas murdarde o Roma. Koda than to o Borzęcin Dolny. Na dur kato Borzęcin Dolny, a konkretnie paśo than Wał-Ruda andro 1943 berś niemiecka slugadźia he o polska chełade sawe kierenas łenca bući chudłe Romen, 3 murśen, 5 dźiuwlen he 21 ćhawe. Gadziengie pało gaw phende kaj the łen pre peskre werdana Romen he the traden łenca andro borzencinoskro weś. Ehas śundo sar wilinen łe Romen. Jekh Rom przedźidźila. Andre kada berś o Rom paśo than kaj ehin pharunde łeskre manuśa ophendźia sar łes ugaruwenas o Polacy he waškoda udinias pes łeskie the pszedźidźioł baro mariben. Roma sawe kodoj zamurdarde to Polska Roma: Majewscy, Kwiatkowscy, Chmielewscy he Roma sawe beśenas kodoj na dur kate Szczurowa, Cioronie. Parunde łen kodoj kaj łen murdarde. Andro 1959 berś pszeligiende kokała pro smintaris andro Borzęcin Dolny. Than kaj łen murdarde ehin oznaczono duwar. Jekhto razos andro 2010 berś akor wcardo ehas andre phuw kasztuno-brzozowo kierestros, a dujto razos sar ehas XII Maśkarthanengro łeperibnaskro Romengro Taboris, akor uthodo kasztuno pomnikos perdało zamurdarde Roma. Pomnikos kierzias Romani artystka Małgorzata Mirga-Tas. Pomnikos sikhaweł sar upereł dźiuwli, upreder sar dźiuwli ehin tablica napisoha, a pała łate ćhaworo sar klinkineł. Pre tablica napisimen ehin cikno koteroro kate gili sawi uthodźia e Papusza przygotowindźia Natalia Gancarz:

„NA EHAS DŽIWIPEN PERDAŁO ROMA ANDRO FOROS HE PRO GAW MURDARENAS, MURDARENAS AMEN. SO THE KIEREŁ? ROMNIA ĆHAWENCA ANDRO WEŚ, DUR ANDRO WEŚ KAJ THE NA RAKHEN AMEN NIEMCIKA RIKONWE.” (PAPUSZA)

ŁEPERIBNASKRO THAN KAJ O NIEMCI WILINDE 29 ROMA, 5 DŽIUWLA HE 21 ĆHAWORE ANDRO 1943.

Panć berś palis waresawe dżiene towerenca počingierde pomnikos, do adadżiwes na ehin dżiandto sawe dżiene koda kierde. Jekh berś oleskie odnowiono pomnikos he terdżila pre peskro than. Pašo pomnikos uthode kwiaty, a momela łabarde pro smintaris andro Borzęcin Dolny. Pre uroczystości ehas wójt gminy Borzęcin Dolny Janusz Kwaśniak he łeskro zastępcas Tadeusz Żurek. Pro grobos pro smintaris andro Borzęcin Dolny uthodo ehin Pomnikos – Nagrobkos Łeperiben pał Romengro Baro Murdaripen. Koda ehin rzeźba kierdżi z piaskowca he sikhaweł romani famelija. Kierdżias ła wengiersko artystas Andras Kallaia. Buci pašo pomnikos kieretas łeja zakład kamieniarski andro Brzostek. Pomnikos ehas sikhado jekh berś oleskie he ehas paś koda Raipen pał kada than, a łowe pro pomnikos dnia o Ministros Kultury he Dziedzictwa Narodowego.

Główne uroczystości kierde ehas andre Szczurowa. Sombatone pre msza andre khangeri Krajowo Romengro Duszpasteżis o Raszaj Stanisław Opocki dinias zbiorowo boliben perdało romane ćhawora he phureder dżiene. Sas łeja grekokatolicko rasaj pałe Słowacja, sawo lilas udziałos andro Taboris łe utalentimen ćhawenca pałe Słowacja andro malarsko pleneris.

Pałe msza sawore pszeligiente pes pro smintaris Szczurowate kaj ehin than kaj paślon 93 murdarde Roma.

Andre Szczurowa imar pre poczontkos XIX wieku o Roma zathode peskre khera he kodoj zabešte. Kawka ehas aż andro 3 lipcos 1943 berś sar igien phuj, okrutno wachmistszos Engelbert Guzdek łe esesmanenca otoćinde than kaj beśenas Roma he dinias rozkazis kaj saworen the wićiwet kherendar. Roma igien mangelas kaj pes the zlitineł, ale jof hitlerowcos sas sar bar he nic peskie kołestar na kieretas sar o Roma łes mangelas. W ogóle to jof ehas rzeźnikos he rado dikhełas the murdareł. O wast łeskie nawet na zaizdrailas sar wilindżia peskra da.

Andre Szczurowa tiż ani pes na zastanowindżia ćiak od razu murdardżia kajsona jekh muzykantos, a murdrdżias łes, kaj awer dżiene łes the śunen he the daran łestar. Sar o Romano wujtos na kametas łeja the kieret bući tiż łes murdardżia. Palis Romen wthode pre werdana he tradle łenca pro smintaris. Pało dromo umangle Guzdkaj kaj the wymukheł jekh weraduni mieszano para. Sar o werdana pre chwila terdżile, denašte meg trin ćhawore. Maśkar łende ehas e Krystyna Gil, sawi adadżiwes kierineł Stowarzyszeniem Kobiet Romskich andre Polska. Roma sawe aćile andro konwois na sas adeci bacht. Pro smintaris oszalało Guzdek murdaretas Romen. Merenas łeskre wasteja, wilinetas pało śero he wperenas andre wykopalimen chew andre phuw. Ehas tiż kawka kaj waresawe Roma denas the prindżiareł kaj ehin meg dżida, ale kałen na domarenas, mukhenas kawka. Guzdek najchorszeder kierdżias cinonore ćhwanca niemowlakenca

– rozmarełas łengre śerora o smintarno muros. Sar imar saworen zamurdarde, na dikhełas kaj meg andre phuw ehin dżida manuśa, rozkazyndżia mauśengie pało gaw the zaćhiwet phuwaha chew. „Meg e phuw chazdełas pes upre, izdrałas” – łeperet Krystyna Gil – „śundo sas kate phuw głośy”.

Romano beśiben andre Szczurowa aćilas zlikwidimen, ugiela thuweja.

Pre bacht zamurdarde Roma na aćile bijonaw. Andre khangeri ehin lista łengre nawenca – no pszecież jone ehas dżiene kate parafia. Powiatowo Zarząd os ZBoWiD andro Brzesko andro 1956 berś wygiela pomysłoha kaj the thoweł pomnikos pro than kaj paślon murdarde Roma andre Szczurowa. Koda ehin jekhto maśkar awer pomniki thode kaj the łeperet Romengro baro murdaripen. Szczurowa, pało Auschwitz-Birkenau, ehin than, andro sawo andre jekh ćiasos zamurdarde najbuteder Roma.

Maśkarthanengro łeperibnaskro Romengro Taboris to na ćiak łeperiben pał baro murdaripen, ale tiż ćiasos kaj the ophenet pał Romani kultura. Andro taboris paše dworkos Kępińskich andre Szczurowa gilawetas amari gwiazda e Teresa Mirga he Kałe Bała. Kaj the zagilaweł pro Taboris Szczurowate kierdżias peskie przerwa andro cyklos koncerti ła Kayaha. Pašo łakro gilawipen nawet „odżidżila” o buddyjsko mnichos, sawoneskie kawka pela pre dzeka Romano baśawiben kaj pre chwila pobisterdżias kaj ehin mnichos he giela the khełet. Kurkone Taboris wisalila pes pałe ko Tarnowos.

– Andre kada berś Taboris ehas wyjontkowo bo jawłe pre łeste wyjontkowa manuśa – phendżia pomysłodawcas he organizatoris o Adam Bartosz. – Dikhas kaj musinas the kieret wareso kajso kaj o Taboris the jawet feder, kaj the pszycyrdas ternen. Kampet tiż the powkieret phureder Romenca kaj pro trin raćia omuken peskre chadżia he the łeperen peskie phurano dżiwipen paše jag. Taboris kieras imar but berśa, muśias łes the ćiepo the zmienineł kaj the jawet bardziej atrakcyjno. Duminaw kaj andre kolejno berś ćiepo jaweta awer.

Maśkarthanengro łeperibnaskro Romengro Taboris so berś ehin kierdo wašo łowe kato Ministros Spraw Wewnętrznych he Administracji he pało łowe kato Ministros Kultury he Dziedzictwa Narodowego.

łum. M. Szewczyk

Fot. Natalia Gancarz

2. sierpnio Maškrethemytko Dyves Rypyrybnytko pał Porajmos

Zbrodni našty te javen zabiškirde

Dre dujto svetytko maryben zamarde čhine miliony manusia. Dre dova ciro zanasiadzija manusiben, a łocija bestialstwo ke vavir manuś. Najbutedyr dukhanes odczuwindłe dava Čhinde i Roma, save isys skazane pe całkowito zagłada. Łengro Holokausto isys dasavo zjawisko, savo na sys nigdy gił dova dre celi historia manusitko. Uznajndłe ten kaj isy gorsiedyr manusia – teľmanusia, kaj isy istotenca save našty te dzidzion pe da sveto. Nazisty kerenys peskro zamarybnytko plano dre praktyka by najtyknedyr skrupuľendyr. Soduje nacjen zaphandenys dre getty, a pošli dova zamarenys dre lagry merybnytko. Najbaredyr fabryka merybnytko Romenge i Čhindenge isys nazistowsko lagro Auschwitz-Birkenau. Dre komory gazowa dre da lagro zamarde čhine butedyr syr 20 bara Roma i Sinti desiućtare themendyr Europatyr.

Romenge nigdy na sys but wažno so isys dre przegene ciry. Nigdy teź na zdenys peske sprawa pe savi bary skala nazisty kerenys zbrodni pe łengry nacja. Phaś baredyr nacja na dzinety te čhineł i te deł apre, peľde dova nikon łendyr na začhinełys so Sasy kerenys Romenge, ale da zbrodni

dokumentynenys korkore Sasy. Dopiero pošli osiedlenio pe zor naktóra Roma zacznidłe pes te interesneł savi isy przeszłość romane nacjakry. Wtedy romani nacja dodzindzia pes syr bute Romen nazisty zamarenys dre dujto svetytko maryben. Gineł pes kaj pe okupowana phuvia polska dre sasytko hitlerowska lagry merybnytko

zamarde čhine 50 bara Roma, saven nazisty jandłe ceľe Europatyr. Najbaredyr hitlerowsko lagro pe polska phuvia Auschwitz-Birkenau isy symbolo pał romano holokausto, pe savo najekhvar phenel pes kaj isys holokausto zabiškir-do, albo świadomie ugarudo.

Soske Romen isys dasavo dukhano pharo loso – isy vavirćhane teorii

pe da temato. Phenet pes kaj korkore Roma kerde duj legendy pał dawa. Jekh to podet kaj nazisty zazdrošćenys Romenge kaj dała dzinen peske te deł rada dre každo sytuacija i dre každa warunki. Pharo isys fenge pes te pogodźineł myśłasa kaj nacija savi na deł apre isy godedyr fenydyr i dzineł fededyr fenydyr peske te radzineł dre dzipen. Pełde dova przyline kaj Roma moginen te javeł fenge bary przeszkoda syr dział pał podmaryben celo sveto i pełde dova vydumindłe kaj trzeba romani nacija celo te vymareł. Dujto legenda podet kaj pał zağłada romani ophendli isy jekh wróżba. Dre Sasy isys dzidy Romani, savi kharełys pes Marfa. Thovełys joj fody, a dova so vyphenetyłs zawsze pes kerełys ciaciunes. But ważna nazisty save isys dre otoczeniu Hitleroskro pacienys dre vavirchane przephenibena, dawa isys dre Sasy dre moda, pełde dova kaj korkoro Hitlero paciełys dre wróżby. Łeskro osobisto wróżbita isys Erik Jan Hanussen, savo mišto przephendzia łeske kaj dodziała ke władza, khardo isys kaj isy łeskro proroko. Pherdo historyki phenen kaj Hitlero ke peskre ostatnia chwili dzipen ke końco rykirełys pał pestyr vavirchane czarowniken, astrologen i jasnowidzen. Phenen kaj isys wręcz uzależniono fenydyr. Gił dova syr vydełys každo rozkazo radzinełys pes fenydyr pał porady. Nani dziwno kaj syr dogeja ke jov wiadomość kaj isys dasavi przephenibnytko, savuniakre wróżby zawsze pes sprawdzinen, postanowindzia te sprawdzineł łakre przepheni-

beno. Hitler kamdzia pes te upewnineł kaj dawa jov podmareła sveto i dyja rozkazo kaj te janden ke jov Marfa. Marfa rozthodzia fody i przephendzia: „*Führeros ziakireł kłeska i nasiadziola peskre vastestyr*”. Hitlero vpeja dre bary holin i vydyja kaj te sphandet ła Gestapo. Dziuvli nasiadzija męczeńske merybnasa. Hitlero dre zemsta dyja rozkazo kaj te zamareł romani nacija. Syr podet legenda, adzia pes dawa zacznindzia. Ale legendy isy temato savunestyr można te čhineł butedyr vavirte. Fakty isy dasave kaj isys rozkazy save phenenys kaj trzeba te kereł eksterminacja celo romane nacija.

Roma merenys dre getty, save Sasy kerenyłs pierw Čhindenge, a pošli dova teź i fenge. Gettendyr przeligirde isys ke lagry merybnytko. Zamarde čhenys dre lagry dre Chełmno pał Ner, Treblinka, Majdanko i but vavir. Najbutedyr tragiczno historia dotyczyneł lagro merybnytko KL Auschwitz II-Birkenau. Adoj, 75 berś dałeske, dokładnie dre dyves 26 luty 1943 berś nazisty phirade lagro romane familienge Zigeunerlager. Dre dova ciro ke Auschwitz jandłe jekh to baro transporto deportowane Romeni i pošli dova jandenys łen adoj syrjekk butedyr. Dre Zigeunerlager zaphandłe isys prawie 21 bara Roma. Na sys adoj šteto pe dakice manusiendyr, pełde dova isys adoj Romenge but phares. Ke dova dogeja bary bokh i hyria warunki sanitarna. Pełde dawa saro but manusia nasvalonys pe vavirchane nasvalipena i merenys. Najgorsiedyr przedzianys dawa saro čhavore – merenys na tylko bokhatyr i pełde nasvalipena, ale teź pełde nasvale eksperymenty, save ke-

rełys pe fenydyr doktoro dre do lagro Josef Mengele.

Roma isy zorali nacija. Hitlerowcy vydumindłe kaj meren za łokhes i dre majo 1944 berś podline decyzja kaj romano lagro te zlikwidynen. Roma dre holin htyne ke Sasy, na sys bierna adzia syr vavir manusia. Sasy zdyne peske sprawa, kaj na dział fenge adzia łokhes Romanca i pe savoś ciro zachurdyne likwidacja lagro. Kotyr Roma, saveś bar-tephaś terne i saste Roma, Sasy przeligirde ke lagro Auchwitz I. Dujto moł nazisty przegene ke likwidacja lagro romane familienge dre 2 sierpnio 1944 berś. Ke lagro vpene esesmany. Phuredyr manusia i čhavore juź nałty isys te terdziol ke maryben. Raty 2 pe 3 sierpnio 1944 berś dre komory gazowa zamarde čhine 2897 Roma i Sinti. Mułen shaćkirde dre vyhandli phuv pasie krematorium. Pošli Čhindendyr i Polakendyr, Roma isys tryta najbutedyr dziene, saven Sasy deportyndłe ke Auschwitz. Javne jone adoj 14 themendyr. Łengro zamaryben nałty te javeł zabiśkirde.

Pał rypyryben do dukhane historia-tyr deł but Stowarzyszenie Romengro dre Polska. Organizacja daja zorganizydzia dre 1996 berś dre Oświęcim konferencja Zağłada–Pamięć–Nadzieja, pe savi javne Roma desie Europakre themendyr i Amerykatyr. Adoj przyline proklamacja kaj dyves 2 sierpnio so berś javeł Maśkrethemytke Dyves Rypyrybnytko pał Porajmos. Zacegerde pes pał da inicjatywa prezeso dre Stowarzyszenie Romengro dre Polska Roman Kwiatkowski i sekretarzo generalno dre Maśkrethemytke Rada Rypyrybnytko pał Porajmos dr Dragoljub

Acković. Dofe konferencjaty so berś Muzeum Auschwitz-Birkenau, savo isy symbolo pał cierpienio Romengro, isy kerde rakhibena Romengre vykendyne rajenca vavirćhane themengre guvernyndyr, dre save odden jone patyv rypyrybnytko Romenge, save ćhine zamarde dre Holokausto Romengro dre Europa. Organizacjasa rakhibena załeł pes Stowarzyszenio Romengro dre Polska. Dre kroniki muzealna isy łava save phendzia Roman Kwiatkowski pe uroczystości dre 2009 berś: „Łączynel jamen khetanes rypyryben pał zbrodni kerde pe romani nacja pełde sasytka nazistendyr i przekonanio kaj konieczno isy rypyryben pał dawa, na tylko kaj te oddel patyv zamardenge, ale i pał przestroga dałe i przyszłe pokoleniengę”.

Dre dyves 29 lipco 2011 berś Sejm RP, inicjatywatr savi kerdzia Zespoło pał Sprawy Romane pał Komisja Khetani Rządokry i Tyknedyr Nacjengry i Etnikane, i pał wsparcio kaj dyja Pełnomocniko Rządokro pał Równno Traktowanie, uchwalindzia dyves 2 sierpnio Dyves Rypyrybnytko pał Porajmos Romengro i Sinti. Świyetos dałe isy statuso kaj isy świyeto państwowo RP. Komisja Europejsko ogłosindzia dyves 2 siepnio kaj isy Europejsko Dyves Rypyrybnytko pał Zamarde dre Holokausto Romano.

Dre da berś pe placo dre lagro javne sare manusia, save kamenys te oddel patyv rypyrybnytko zamarde manusienge. Phiryben byrakirybnytko przegeja pełde lagro teł pomniko rypyrybnytko pał zamarde Romendyr, savo isy terdo dre šteto kaj isys Zigeunerlager. Dzia-nys štarybnytko save isys adaj zaphandłe dre dujto svetytko maryben, Roma save javne adaj cełe Europatyr, vykendyne sieratune manusia, parlamentaryzsty, vykendyne manusia ćhindytko nacjaty, dyplomaty i terne manusia. Działys teł sasytka dziennikarka Beate Klarsfeld, savi dzindli isy pełde dova kaj działyneł pał wyjaśnienio i rozginipen nazistowska ciry. Dava joj dre 1968 berś dyja dre muj kanclerzos Sasengro Kurt Georg Kiesinger i zaćhurdyja łeske kaj isys nazista vagestyr. Wiązanka luludzia sthodzia gił pomniko Dunja Mijatović, savi butedyr syr 20 berś angażyneł pes pał rakhiben ciacipena manusitka. Pełde duj kadencji isys Vykendyni OBWE pał sprawy Wolność Mediengry. Dre dawa berś vykendyni ćhija pe Komisarzo pał Ciacipena Manusitka dre Rada Europy. Isys teł Rita Prigmore, Romni savi przedzidzia holokausto, bełtykana dre Würzburg. Łocija dre 3 marco 1943 berś. Pošli dova syr javia pe sve-

to, Sasy zaline ła datyr khetanes łakre pheniasa bliźniaczkasa, kaj te keren pe łendyr eksperymenty medyczna – kamenys te sparueł koloro jakha. Łakry pheniory na przedzidzia da naswałe eksperymenty.

– *Naktóra manusia phenen mange: „Na kamas juź te siuneł da phurane histori nazistowska cirendyr, isy jamen dawa dosyć!”*. Nastety phenen adzia teł i naktóra polityki – phendzia Rita Prigmore. – *Bardzo mange dałe powodostyr przykro. Duminav i phenav dawa, kaj trzeba koniecznie te phenel historiatyr savi przegeja jamary nacja, savi przegene Roma i Sinti. Nacja, savi na ke opheniben cierpinełys teł panowanie nazistengro, i nastety ke dadyves doświadczyneł dyskryminacja, rasizmo i wykluczenie. Przebaczenie isy bary zor. Tylko dawa mogineł te zapewninel łacchi przyszłość. Nienawiść zatruwineł dzipen i przyszłość.*

Dre do rakhiben rypyrybnytko przephenelys teł vicepremiero Beta Szydło.

– *74 berś dateske pe da phuv, kaj dadyves sam terde, isys piekło – phenelys Beta Szydło, viceprezeso Rady Ministrów. – Dadyves rakhas pes dre šteto kaj isys lagro KL Birkenau, kaj te przybiśkireł zamarde adaj Romen. Rakhas pes kaj te javen jone ke jame dre jamare rypyrybena. Przybiśkiras, kaj Roma isys tryta najbaredyr dziene deportowana ke Birkenau, pošli Ćhindendyr i Polakendyr. Rypyras sare ofiarendyr dre KL Auschwitz-Birkenau i vavire sasytke merybnytko lagrendyr. Rypyras i przybiśkirasam ceło ciro hitlerowsko totalitaryzmo, savo dre peskry nasvali ideologia skazyndzia niewinne manusien pe meryben. Nazistowsko propaganda kamdzia teł kaj te javen jone zabiśkirde. Ale jame rypyras i sykavas*

dawa dadyves, kaj adaj sam. Przybiśkirasam dawa ceło ciro pał przestroga! Kaj te na kerel pes dawa nigdy butedyr!

Pe uroczystość isys teł manuś savo bersia dalestyr isys inicjatoro da rakhibnaskro – Roman Kwiatkowski, prezeso dre Stowarzyszenio Romengro dre Polska. Phendzia jov kaj pełde da uroczystości: „ślado ćhel adzia hara, syr hara isy rypyryben pał historia, a Auschwitz nani tylko oskarżenie ke nazistowska Sasy, ale teł ke nacjonalizmo, savo moginel pes te kerel dre kaźdo społeczeństwo”. Kwiatkowski sćhurdyja uwaga teł pe dova kaj dre Europa pałe isy zamieszki antyromane. Phenelys pał wydarzeni dre Ukraina, phenelys kaj Romen isy dasave ciacipena syr vavire manusien, i kaj i łenge maś te javel zapewniono ochrona. Phendzia apelo, kaj: „... miśtes khetanes te działynen baredyr społeczeństwo i tyknedyr nacji, kaj te rozphandel problemy save vyzian dre khetano dzipen...”.

Muzeum Auschwitz-Birkenau kerel nevi inicjatywa rypyrybnytko pał zamarde Romendyr – projekto „Romana śperenca – rypyryben i współczesność europejske Romengry”. Syr ćhindło isy pe łengry ryg internetowo: „Projekto adresowano isy ke terne manusia, save isys juź adaj dre muzeum kaj isys lagro Auschwitz i isy zainteresowano kaj butedyr te pryńćkireł historia i kultura romani, i łengre prześladowani dre dujto svetytko maryben”. Isys juź jekhta rakhibena sykłakirdenge, save łena udziało terne manusienca dre da projekto. Pe sare zajęci sare uczestniki zahaćkirena śvicy teł pomniko rypyrybnytko pał zamarde Romendyr.

łum. Ania Peretka

Fot. Władysław Kwiatkowski

2

SIERPANIA

MIĘDZYNARODOWY
DZIEŃ PAMIĘCI
O ZAGŁADZIE
ROMÓW I SINTI

Romowie nigdy nie przywiązywali wagi do minionych czasów. Nigdy też nie zdawali sobie sprawy z ogromu zbrodni, jakie na ich narodzie popełnili zwyrodnialcy spod znaku swastyki. Większość z nich nie potrafiła czytać

Zbrodnie nie mogą być zapomniane

II wojna światowa to czas zagłady milionów ludzi. To czas, w którym zanikło człowieczeństwo, a zrodziło się bestialstwo wobec bliźniego. Szczególnie boleśnie odczuli to Żydzi i Romowie, których skazano na całkowitą zagładę. Ich Holokaust nie miał w dziejach ludzkości precedensu. Uznano ich za podludzi, za coś, co nie powinno stąpać po ziemi. Naziści realizowali swój zbrodniczy plan bez najmniejszych skrupułów. I jednych i drugich gromadzono w gettach, a następnie zgładzano w obozach śmierci. Największą fabryką śmierci Romów i Żydów był nazistowski obóz koncentracyjny Auschwitz-Birkenau. W komorach gazowych tego obozu śmierć poniosło ponad 20 tysięcy Romów i Sinti z czternastu europejskich krajów.

i pisać, nikt też – poza oczywiście samymi zbrodniarzami – nie dokumentował ich „dokonań” w tej mierze. Dopiero po przymusowym osiedleniu Romów niektórzy Romowie zaczęli interesować się swoją przeszłością i wówczas wiedza o ogromie zbrodni dotarła do zainteresowanych. Szacuje się, że na

okupowanych ziemiach polskich w niemieckich hitlerowskich obozach zagłady śmierć poniosło około 50 tysięcy Romów zwożonych przez nazistów z całej Europy. Największy hitlerowski obóz na okupowanych ziemiach polskich, obóz koncentracyjny Auschwitz-Birkenau stał się także symbolem cygańskiego

”

74 lata temu na tej ziemi, na której dziś stoimy, istniało piekło...

”

holokaustu, czasem nazywanego zapomnianym, lub świadomie ukrywanym.

Dlaczego los tak srodze obszedł się z Romami – różne są teorie na ten temat. Sami Romowie stworzyli dwie legendy o tym mówiące. Według pierwszej, naziści zazdrościli Romom umiejętności radzenia sobie w każdej sytuacji i w każdych warunkach. Trudno im było pogodzić się z myślą, że praktycznie niepiśmienny naród przewyższa ich mądrością i umiejętnością radzenia sobie. Uznali, że Romowie mogą stać się przeszkodą nie do pokonania przy podbijaniu świata i dlatego postanowili ich zgładzić. Druga legenda głosi, że za zagładę Romów odpowiada pewna wróżba. Otóż w Niemczech żyła Cyganka o imieniu Marfa. Była to wróżbiarka, której przepowiednie zawsze się sprawdzały. Wielu dygnitarzy z otoczenia Hitlera było bardzo przesądnych, to w Niemczech było w modzie, bo sam Führer świecie wierzył we wróżby.

Jego nadwornym wróżbitą był Erik Jan Hanussen, który trafnie przewidział dojście Adolfa Hitlera do władzy i nazywany był jego prorokiem. Zdaniem wielu historyków Hitler niemal do ostatnich chwil życia otaczał się czarnoksiężnikami, astrologami i jasnowiedzami. Od współpracy z nimi był wręcz uzależniony. Przed wydaniem każdego rozkazu zasięgał ich porad. Nic zatem dziwnego, że gdy dotarła do niego wiadomość o wróżce, której przepowiednie zawsze się sprawdzają postanowił skorzystać z jej umiejętności. Hitler chciał mieć pewność, że to on podbije świat i rozkazał przyprowadzić Marfę. Marfa rozłożyła karty i przepowiedziała: „Führera czeka klęska i zginie z własnej ręki”. Ten wpadł w szal i przekazał ją siepaczmom z Gestapo. Marfa zginęła męczeńską śmiercią. Hitler w odwecie nakazał zgładzenie jej pobratymców. I – według legend – tak to się zaczęło. Na potrzeby tego artykułu na tym

poprzestaśmy. Faktem natomiast pozostają rozkazy nakazujące całkowitą eksterminację narodu cygańskiego.

Romowie ginęli w gettach tworzonych najpierw dla Żydów, a potem również dla nich. Z gett trafiali do obozów śmierci. Ginęli w obozach w Chełmnie nad Nerem, Treblince, Majdanku i wielu innych. Najtragiczniejsze wydarzenia wiążą się z hitlerowskim obozem zagłady KL Auschwitz-Birkenau. Tam, 75 lat temu, dokładnie 26 lutego 1943 roku utworzono rodzinny obóz cygański tzw. Zigeunerlager. Wtedy do Auschwitz dotarł pierwszy duży transport deportowanych Romów. Liczba ta rosła. W Zigeunerlager osadzono blisko 21 tysięcy Romów. Głód, zatłoczenie, a także warunki higieniczno-sanitarne były dramatyczne, co było przyczyną wielu epidemii i zgonów. Najgorzej znosiły to dzieci, a umierały nie tylko z głodu i chorób, ale także na skutek zbrodniczych eksperymen-

tów medycznych obozowego lekarza SS Josefa Mengele.

Romowie to twardy naród. Hitlerowcy uznali, że „umierają zbyt wolno” i już w maju 1944 roku postanowili obóz cygański zlikwidować. Romowie stawili czynny opór. Niemcy zrezygnowali z likwidacji obozu. Część Romów, około półtora tysiąca młodych i zdrowych przeniesiono do Auschwitz I. Po raz drugi Niemcy postanowili zlikwidować obóz cygański 2 sierpnia 1944 roku. Do obozu wkroczyli esesmani. Starsi i dzieci już nie stawiali oporu. W nocy z 2 na 3 sierpnia 1944 roku w komorach gazowych zgładzono 2897 Romów i Sinti. Ciała zamordowanych spalono w dołach obok krematorium. Pod względem liczebności Romowie stanowili trzecią grupę deportowanych do Auschwitz po Żydach i Polakach. Trafili tu z 14 krajów. Ich zagłada nie może ulec zapomnieniu.

Utrwalaniem pamięci o tamtych tragicznych wydarzeniach zajmuje się Stowarzyszenie Romów w Polsce. Z jego inicjatywy w 1996 roku, w Oświęcimiu, Romowie z dziesięciu europejskich krajów i Stanów Zjednoczonych uczestniczyli w konferencji Zagłada–Pamięć–Nadzieja. Z ich inicjatywy na zakończenie obrad przy-

jęto proklamację głoszącą, że dzień 2. sierpnia każdego roku będzie Międzynarodowym Dniem Pamięci o Zagładzie Romów. Obok podpisu preza Romana Kwiatkowskiego, swój podpis złożył sekretarz generalny Międzynarodowej Rady Pamięci o Zagładzie Romów dr Dragoljub Acković. Od tamtej konferencji co roku w Muzeum Auschwitz-Birkenau, będącym symbolem cierpienia Romów odbywają się spotkania przedstawicieli Romów z reprezentantami rządów państw Europy, podczas których czczona jest pamięć Romów, ofiar romskiego Holokaustu w Europie. Organizacją spotkań zajmuje się Stowarzyszenie Romów w Polsce. Kroniki muzealne przytaczają słowa Romana Kwiatkowskiego wypowiedziane podczas uroczystości w 2009 roku: „... Łączy nas pamięć o zbrodniach dokonanych na narodzie romskim przez niemieckich nazistów oraz przekonanie o konieczności kultywowania tej pamięci nie tylko dla uczczenia ofiar, ale również ku przestrodze dla obecnego i przyszłych pokoleń...”.

29 lipca 2011 roku Sejm Rzeczypospolitej Polskiej z inicjatywy Zespołu do Spraw Romskich Komisji Wspólnej Rządu i Mniejszości Narodowych i Et-

nicznych oraz dzięki wsparciu Pełnomocnika Rządu do Spraw Równego Traktowania uchwalił dzień 2. sierpnia Dniem Pamięci o Zagładzie Romów i Sinti. Święto to otrzymało status święta państwowego RP. Również Komisja Europejska ogłosiła 2. sierpnia Europejskim Dniem Pamięci o Ofiarach Holokaustu Romów.

W tym roku na obozowym placu stawili się wszyscy, którzy chcieli uczcić pamięć pomordowanych. W marszu milczenia uczestnicy – byli więźniowie, przedstawiciele środowisk romskich z europejskich krajów, reprezentanci władz polskich, parlamentarzyści, członkowie społeczności żydowskiej, a także dyplomaci i młodzież przeszli poobozową aleją pod znajdujący się w dawnym Zigeunerlager monument upamiętniający zagładę Romów. Szła Beate Klarsfeld – niemiecka dziennikarka znana z działalności na rzecz wyjaśnienia i rozliczenia nazistowskiej przeszłości. To ona w 1968 roku spoliczkowała ówczesnego kanclerza Niemiec Kurta Geорга Kiesingera zarzucając mu nazistowską przeszłość. Swoją wiązanek kwiatów złożyła Dunja Mijatovic, która od ponad 20 lat angażuje się w ochronę praw człowieka, zwłaszcza w sprawach z zakresu wolności

wypowiedzi, rozwiązań prawnych dotyczących funkcjonowania mediów i prawa prasowego. Przez dwie kadencje sprawowała mandat Przedstawiciela OBWE ds. Wolności Mediów. W tym roku została wybrana na stanowisko Komisarza Praw Człowieka Rady Europy. Szczególną uwagę zwracała Rita Prigmore – ocalona z Holokaustu Romni z Würzburga. Na świat przyszła 3 marca 1943 roku Tuż po urodzeniu zostały wraz z siostrą bliźniaczką odebrane matce i poddane eksperymentom medycznym w celu zmiany koloru oczu. Jej siostra tych eksperymentów nie przeżyła.

– *Niektórzy ludzie mówią mi „Nie chcemy już słuchać tych starych historii z czasów nazistowskich, mamy tego dość!”. Niestety twierdzą tak też niektórzy politycy – wyznała Rita Prigmore. – Bardzo mi z tego powodu przykro. Jestem bowiem przekonana, że trzeba koniecznie mówić o historii naszego narodu, Sinti i Romów. Narodu, który nieopisanie cierpiał pod panowaniem nazistów i niestety po dziś dzień doświadcza dyskryminacji, rasizmu i wykluczenia. Przebaczenie to wielka siła. Tylko ono może zapewnić dobrą przyszłość. Niechcimy zatruwać życie i przyszłość.*

Głos zabierała uczestnicząca w obchodach wicepremier Beata Szydło.

– *74 lata temu na tej ziemi, na której dziś stoimy, istniało piekło – mówiła Beata Szydło, wiceprezes Rady Ministrów. – Dziś spotykamy się na terenie dawnego obozu KL Birkenau by przypomnieć los zgładzonych tu Romów. Gromadzimy się by przywołać ich do życia w naszych wspomnieniach. Przypomnijmy, że Romowie pod względem liczebności stanowili trzecią grupę deportowanych do Birkenau, po Żydach i Polakach. Pamiętamy o wszystkich ofiarach KL Auschwitz-Birkenau i innych niemieckich obozów śmierci. Pamiętamy i przypominać będziemy hitlerowski totalitaryzm, który w imię nieludzkiej ideologii skazał niewinnych ludzi na śmierć. Nazistowska propaganda chciała ich skazać także na zapomnienie. Lecz my pamiętamy i swoją obecnością dziś tutaj dajemy temu świadectwo. Będziemy stale przypominać o tym ku przestrodze! By nie zdarzyło się to nigdy więcej!*

W uroczystości nie mogło zabraknąć jej inicjatora. Roman Kwiatkowski zauważył, że dzięki corocznym uroczystościom: „ślad pozostaje tak długo, jak długo trwa pamięć historii, a Auschwitz nie jest tylko oskarżeniem wobec nazistowskich Niemiec, ale także nacjonalizmu, który może pojawić się w każdym społeczeństwie”. Roman

Kwiatkowski zwrócił uwagę na przetaczającą się przez Europę falę zamieszek antyromskich. Mówił o wydarzeniach na Ukrainie. Domagał się praw i ochrony, jakie należą się innym obywatelom. Apelował o: „... umiejętnie współdziałanie większości i mniejszości w rozwiązywaniu problemów powstających na styku obu społeczności...”.

Muzeum Auschwitz-Birkenau włącza się do upamiętnienia pamięci zamordowanych Romów kolejną inicjatywą. Jest nią projekt edukacyjny „Romana Sperenca – pamięć oraz współczesność europejskich Romów”. „Projekt adresowany jest do młodzieży, która zwiedzała już teren byłego obozu Auschwitz i jest zainteresowana pogłębieniem wiedzy na temat historii oraz kultury romskiej, jak i przesładowań oraz zagłady Romów podczas II wojny” – czytamy na stronie internetowej placówki. Pierwsze zajęcia dla nauczycieli, którzy będą uczestniczyli z młodzieżą w projekcie, już się odbyły. Podczas każdego zajęcia, a będzie ich jeszcze wiele, ich uczestnicy każdorazowo zapalą znicze pod pomnikiem poświęconym męczeństwu Romów.

Ryszard Bańka

Fot. Władysław Kwiatkowski

Fot. Iga i Wojtek Krajnik

Połączyła ich cygańska pieśń

JEDNO JEST NIEBO NAD NAMI

– *My Romowie już od urodzenia potrafimy tańczyć, śpiewać i grać. Mamy to zapisane w genach* – twierdzi Don Vasył, jeden z najbardziej znanych w świecie piosenkarzy romskich. Pochodzący z dynastii Baro Szero artysta już w wieku 12 lat miał swój debiut sceniczny z zespołem Terno w Gorzowie Wielkopolskim. Występował także z zespołami Heliosi i Roma. Od 1984 roku występuje z własnymi zespołami. Ale jego najbardziej „ukochanym dzieckiem” jest Międzynarodowy Festiwal Piosenki i Kultury Romów w Ciechocinku, który odbywa się od 1997 roku.

Międzynarodowy Festiwal Piosenki i Kultury Romów to prawdziwe święto w Ciechocinku. Na czas jego trwania miasto zamienia się w jeden wielki tabory cygański. Ciechocinek to niewielkie, zaledwie 10-tysięczne miasteczko położone na lewym brzegu Wisły w województwie kujawsko-pomorskim. Jest znanym w Europie uzdrowiskiem. Funkcjonuje tu kilkanaście

zakładów lecznictwa uzdrowiskowego. Podstawowymi surowcami leczniczymi są obfite złoża solanek ciepłych, które dzięki obecności chlorku sodu, związków wapnia, magnezu, żelaza, wolnego siarkowodoru, jodu, bromu i innych mikroelementów posiadają wybitne właściwości lecznicze. Solanki czerpane są z wielu ujęć, a ciechocińskie tężnie, po których spływa solanka, są jedną z największych atrakcji miasta,

a ponadto posiadają właściwości lecznicze. Z jednego z ujęć czerpana jest woda o zasoleniu zaledwie około 1 %, a następnie jest butelkowana i sprzedawana jako woda mineralna „Krystyna”. Z uwagi na duże walory w uzdrowisku Ciechocinek leczone są różne jednostki chorobowe od chorób układu krążenia, poprzez choroby układu oddechowego, ortopedyczno-urazowe, reumatyczne, po choroby układu nerwowego.

W tym uzdrowiskowym mieście od lat odbywają się różne festiwale. Można wymienić tu Festiwal Wisły, Festiwal Soli i Chleba, Festiwal Piosenki Osób Niepełnosprawnych czy Festiwal Piosenki Strażackiej. Wśród nich jednym z najstarszych jest Międzynarodowy Festiwal Piosenki i Kultury Romów. Dużą część publiczności na tych festiwalach to kuracjusze. Nim jednak romskie rytmy zagościły w Ciechocinku, głośniejsze było w Gorzowie Wielkopolskim, gdzie już od 1989 roku odbywał się Festiwal Zespołów Cygańskich *Romane Dyvesa*, obecne Międzynarodowe Spotkania Zespołów Cygańskich *Romane Dyvesa*, których twórcą jest Edward Dębicki.

Gorzowski Festiwal był magnesem przyciągającym publiczność i jednocześnie stwarzał możliwość promowania romskich zespołów artystycznych. Nie każdy tam mógł wystąpić, ale w 1991 roku, podczas trzeciej edycji Festiwalu, na scenie zaprezentował się Don Vasyl i jego Cygańskie Gwiazdy. To był jego ostatni koncert w Gorzowie, bo przeniósł się do Ciechocinka, gdzie wybudował dom.

– *Cały czas nie opuszczała mnie myśl o tym, co zrobić by móc lepiej promować młodych romskich artystów – wspomina Don Vasyl. – Nie każdemu dana była możliwość zaprezentowania swoich umiejętności w Gorzowie. Dostęp do środków masowego przekazu był ograniczony, a musimy pamiętać, że nasze środowisko nie miało takiej siły przebicia jak inni. Tak dojrzewał pomysł stworzenia imprezy, podczas której nieznanymi artystami romskimi, a także ci bardzo znani mogliby razem wystąpić na scenie i zaprezentować się szerszej publiczności. Ponadto, takim impulsem do akcji było spotkanie dawnych członków zespołu Roma, który działał od 1948 roku.*

Pierwszy Festiwal odbył się w zażytkowej muszli koncertowej w Parku Zdrojowym w Ciechocinku, a jego gośćmi były: Randia z USA i siostry Rajfer z Izraela. Randia, podobnie jak i siostry Rajfer, jeszcze wielokrotnie gościła na festiwalowej scenie. Przy muszli zapłonęły ogniska, stanęły cygańskie wozy. Te skromne, ale wymowne elementy scenografii przenosiły widzów w zaczarowany, romski świat.

Wbrew przepowiedniom sceptyków festiwal krzepł. Podczas drugiej edycji prezentowano kulturę romską w Europie, a trzecia edycja poświęcona była „Romom wokół nas”, czyli kulturze Romów mieszkających w państwach

Fot. Lubomir Mirecki

Don Vasyl

Don Vasyl, właściwie Vasyl Szmidt, romski piosenkarz, kompozytor, autor tekstów piosenek, poeta i animator ruchu kulturalnego polskich Romów. Nagrał około 40 płyt z czego 11 uzyskało status Złotej Płyty. Jego wiersze ukazały się w zbiorach poezji „Kujawy piórem malowane” oraz „Twórcy regionu”. Jego autorski tomik nosi tytuł „Pasażerowie niebieskiego taboru”. Jest także twórcą monologu Cyganki do spektaklu „Mam na imię Psyche” w reżyserii Marka Wysockiego, w wykonaniu Anny Marii Grabińskiej. Premiera spektaklu odbyła się w kwietniu 2013 roku. W 2005 roku otrzymał odznakę Zasłużony Działacz Kultury. W 2016 roku został odznaczony medalem Gloria Artis za całokształt dokonań artystycznych, a Ciechocinek uczynił go honorowym obywatelem miasta. W 2017 roku został laureatem nagrody im. Ryszarda Ulickiego.

Fot. Iga i Wojtek Krajnik

sąsiadujących z Polską. Podczas kolejnej odsłony festiwalu pokazano jak przebiegała pokojowa konfrontacja z innymi tradycjami i kulturami. Ciechocińska publiczność oklaskiwała m.in. grupę Oluja, od której Goran Bregović uczył się bałkańskich rytmów wykorzystanych w głośnym filmie „Underground”. Kolejne edycje to kolejne sukcesy, coraz więcej romskich artystów z kraju i ze świata zabiegało o możliwość wystąpienia na ciechocińskiej scenie. Zabytkowa, drewniana muszla koncertowa już nie wystarczała. Obok zbudowano drugą, znacznie większą, scenę połączoną z muszlą specjalnym pomostem. Przez obie sceny przewinęło się około dwustu artystów z dwunastu krajów europejskich od Hiszpanii aż po Rosję.

– Byłem zaskoczony ilością artystów zgłaszających swój udział w festiwalu – wspomina Don Vasyl. – Cieszyłem się i martwiłem. No bo jak wszystkich usatysfakcjonować, jak ich przyjąć i jak zaspokoić jednocześnie gusta publiczności, której też przybywało. Postanowiliśmy imprezę przenieść w inne miejsce, gdzie pomieścimy wielotysięczny tłum. W 2001 roku władze miasta wskazały nam teren na stadionie miejskim „Zdrój” pomiędzy łąkami, niedaleko zabytkowej muszli. Tu mieszczą się wszyscy, jest też miejsce na rozwinięcie cygańskiej scenografii przed sceną. I dziś płonące ogniska, biesiadne cy-

gańskie stoły i kolorowe wozy wprowadzają widownię w nastrój wydarzenia. A przypomnę, że prezentujemy nie tylko dorobek Romów żyjących w Polsce, ale na całym świecie. Na naszej scenie występowali i występują przecież Romowie ze wszystkich kontynentów. I ta scenografia jest tańcuchem spinającym wszystkich Romów.

Do 2007 roku festiwal odbywał się w Ciechocinku. Przez następne cztery lata miastem festiwalowym był Gliniojeck na Mazowszu. Koncerty odbywały się na terenie kompleksu rekreacyjno-sportowego. Powody, dla których przeniesiono festiwal do Gliniojecka były różne. Dziś Don Vasyl nie chce wracać do tamtych czasów.

– Było jak było – mówi. – Jesteśmy ponownie w Ciechocinku.

Koncerty festiwalowe w Gliniojecku prowadziła para Anna Popek i Dziani – syn artysty. I tak jest do dnia dzisiejszego. W 2012 roku festiwal wrócił do Ciechocinka.

– To był strzał w dziesiątkę – uważa burmistrz Ciechocinka Leszek Dzierżewicz. – Festiwal był zawsze magnesem przyciągającym tłumy, ale ta edycja przerosła wszystkie.

Przez lata impreza rozrosła się, do Ciechocinka przyjechali nie tylko fani muzyki romskiej, ale także Romowie z różnych stron. W stworzonym przy scenie obozowisku romskim z czasów

taborowych, można było podziwiać nie tylko cygańskie, kolorowe wozy, ale także przedmioty codziennego użytku używane w taborach, a na ognisku warzyła się tradycyjna romska zupa z kury, z kluskami rwanymi i dużą ilością ziół i warzyw. Tego przysmaku mogli skosztować tylko nieliczni, dla wszystkich nie starczyło.

Międzynarodowe Festiwale Piosenki i Kultury Romów to miejsce nie tylko dla prezentowania muzyki i kultury romskiej. Każdego roku scena festiwalowa gości wielu muzyków nie będących Romami uprawiających różne gatunki muzyczne. Na festiwalowej scenie gościli artyści wykonujący muzykę poważną folkową, reggae, disco polo i rocka, a także muzykę operową i operetkową.

– Jak już wspomniałem pierwszymi gośćmi były siostry Rajfer z Izraela – mówi Don Vasyl. – One nie są Romkami, a mają w swoim repertuarze piosenki romskie. Zapraszając kolejnych gości staraliśmy się utrzymać tę zasadę. I to nam się chyba udało. A ponadto, muzyka jest językiem międzynarodowym, rozumie ją każdy niezależnie od języka, którym się posługuje. Sama się broni niezależnie od sytuacji. W tym kontekście muzyka romska jest szczególnie, bo ma w sobie elementy zaczerpnięte z wszystkich kultur świata. To stało się podczas naszych wędrówek. I tak niech zostanie.

Hanna Kaup www.egbrzowska.pl

Fot. Hanna Kaup

Koncerty festiwalowe są na żywo transmitowane przez Program Drugi Telewizji Polskiej. Nie przyszło to od razu. Kosztowało sporo wysiłku i zabiegów organizatorskich. Raz też w historii Festiwalu, konkretnie w 2014 roku nie było transmisji na żywo, były retransmitowane fragmenty. Obecnie już do takich sytuacji nie dochodzi. A oglądalność w okienku telewizyjnym stale rośnie.

Zorganizowana z takim rozmachem i ciesząca się wielkim powodzeniem impreza ma też sporo przeciwników, żeby nie powiedzieć wrogów, którzy próbują na różne sposoby ją zakłócić. Nie mówiąc już o przeszkadzaniu w organizacji, można przytoczyć przykład zakłócenia imprezy już podczas jej trwania. Tak było w 2013 roku podczas siedemnastej edycji festiwalu. Obecna na widowni starszyzna cygańska szybko rozprawiła się pacyfikując wicherzycieli i porządek powrócił. Są i inne przykłady na ten temat, ale Don Vasyl nie chce o nich mówić.

Ciechociński festiwal wypromował wiele przebojów. Największym jest piosenka Don Vasyła „Jedno jest niebo”. Od kilku lat jest to niepisany hymn polskich Romów, bez niego nie może się odbyć żadna romska biesiada.

– *Ta piosenka powstała pod wpływem chwili – mówi jej autor Don Vasyl. – Odzwierciedla to, co nam od lat w duszy gra. My chcemy być razem ze wszystkimi, chcemy być wolnymi ludźmi i jednocześnie chcemy by nas szanowano tak, jak my szanujemy innych. Nasz romski hymn Dzelem, Dzelem też o tym mówi, ale nie dla wszystkich jest zrozumiałe. Myślę, że ta piosenka trafia do wszystkich.*

Ojciec festiwalu Don Vasyl tylko raz nie mógł bezpośrednio uczestniczyć w imprezie. Było to w 2015 roku, gdy

artystę dopadła ciężka choroba. Jego obowiązki przejęli synowie: Dziiani i Vasył Junior. Nad wszystkim jednak czuwał Don Vasyl, który leżąc na szpitalnym łóżku w Gdyni baczenie obserwował poczynania swoich następców.

– *Spisali się dobrze – podsumował ich dokonania. – Wiem, że mam dobrych następców.*

Podczas kolejnych edycji, każda następna była lepsza i większa od poprzedniej. Na każdej coś się działo. W ubiegłym roku Don Vasyl obchodził jubileusz 55-lecia pracy artystycznej. Festiwal był najlepszym miejscem dla uczczenia tego rodzaju jubileuszu. W tym roku Festiwal poprzedził wykład na temat: *Papusza – romska wolność tajemna*. Wykład wygłosił Edward Jarosz, twórca Sali Papuszy w Wojewódzkiej Bibliotece w Gorzowie Wielkopolskim. Wszystkie te edycje festiwalu, wszystkie imprezy towarzyszące mają jeden cel: tworzenie pozytywnego wizerunku Romów, jako współobywateli wnoszących indywidualny i niepowtarzalny wkład w dziedzictwo kulturalne Polski. I choć imprez romskich jest wiele, to każda jest inna, każda niepowtarzalna, każda niesie inny, ale zawsze bardzo duży, ładunek emocji. Wszystkie mają ten sam cel, o którym wspomnieliśmy wyżej.

Ryszard Bańka

Fot. Iga i Wojtek Krajnik

Fot. Iga i Wojtek Krajnik

Jekh isy boliben jamenge

– *Jame Roma syr jadas pe sveto, to juź dzinas te khetel, bageł i basiaveł. Isy jamen dava dre geny* – phenel Don Vasyl, jekh maškre najbutedyr dzindte pe sveto Roma bagipnytko. Debiuto pe scena isys tes dre zespolo *Terno* syr isys teske 12 berś dre Gorzów Wielkopolski. Bagełys teź dre zespolo *Heliosi* i *Roma*. 1984 bersiestyr basiaveł peskre zespolenca. Maškre teskre dokonani isy organizacja najbutedyr dzindto festiwalo romano dre Polska – Maškrethemytka Festiwalo pał Gila i Kultura Romengry dre Ciechocinko, savo jekhto moło kerdzia dre 1997 berś.

Maškrethemytka Festiwalo pał Gila i Kultura Romengry isy ciaciuno święto dre Ciechocinko. Dre ciro syr isy adoj festiwalu, foro dava sparuveł pes dre jekh baro romano taboro. Ciechocinko isy tykno foryco, dre savo bešte isy 10 bara manusia, pasie zervo ryg Wisła dre województwo kujawsko-pomorsko. Foryco dava isy but dzindto dre Europa kaj isy sastypnytko. Isy adoj butedyr syr 10 zakłady sastypnytko. Podstawowa surowcy kaj saścikiren isy bare kotyra solanki, dre save isy chlorko sodu, związki wapnia, magnezo, żela-

zo, wolno siarkowodoro, jodo, bromo i vavir mikroelementy, pełde so isy but tače dre saścikiryben. Solanki line isy bute śtetendyr, a ciechocińska težni, pe savo vydzian solanki, isy najbaredyr atrakcja foroskry. Jekhe śtetostyr lini isy pani dre savo isy tylko paś 1% łond. Pani daja isy thody dre butelki i bikinen ta – khareł pes pani mineralno „Krystyna”. Pełde dava saro, dre Ciechocinko saścikiren manusien nasvałen pe vavirchane nasvalipena. Saścion adoj manusia kaj isy ten nasvało układo krążeńia, układo oddechowo, pał problemy ortopedyczno-urazowa, reumatyczna, pał układo nerwowo. Dre da sastypnytko foryco bersiendyr isy kerde vavir-

chane festiwali. Można adaj te rypyrel pał przykłado Festiwalu pał Wisła, Festiwalu pał Łond i Maro, Festiwalu pał Gila Napełnosprawne Manusiengre czy Festiwalu pał Gila Strażacka. Maškre łendyr isy teź jekh najphuredyrendyr Maškrethemytka Festiwalu pał Gila i Kultura Romengry. Baro kotyr publika pe dafestiwali isy manusia save przytrađen ke do foryco pe vysaścikiryben. Gił dova syr romano basiaben javia ke Ciechocinko, romane gila pe festiwalu basiade isy dre Gorzów Wielkopolski, kaj juź 1989 bersiestyr isys kerdo Festiwalu Romane Zespolengro *Romane Dyvesa*, kaj kana khareł pes Maškrethemytka Rakhibena Romane Zespolengre

Hanna Kaup www.egorzowska.pl

Fot. Hanna Kaup

Romane Dyvesa, savengro organizatoro isy Edward Dębicki.

Festiwalu dre Gorzów przytyrdetys ke pe pherdo manusien i isys łacho šteto kaj peskry promocja te keren vavirchane zespoły romane. Na sare moginens adoj te zabasiaveł, ale dre 1991 berś, dre tryto edycja Romane Dyvesa, pe scena zabasiadzia Don Vasyl i łeskre Romane Cierhenia. Dava isys łeskre

Fot. Iga i Wojtek Krajnik

ostatnio koncerto dre Gorzów, pełe dova kaj przeligirdzia pes ke Ciechocinko, kaj thodzia kher.

– *Ceło ciro isys man dre siero, so te keret kaj fededyr te promineł terne romane artysten* – rypyreł Don Vasyl. – *Na sarengis isys dyno kaj te sykaveł peskro basiaiben dre Gorzów. Dodziapen ke medii isys tykno, a musinas te rypyreł kaj jamare manusien na sys dasavi zor kaj pes sykaveł, adzia syr vaviren. Adzia bariołys pomysło kaj te keret impreza, pe savi nadzindłe romane artysty i dasave kaj isy już mišto dzindłe, mogindłeby khetanes te wystąpinet pe scena i te sykaveł pes baredyr publikake. Jeszcze baredyr impulso ke dava isys rakhiben manusiengro, save bersia datestyr isys dre zespołu Roma, savo zathodo čhija dre 1948 berś.*

Jekhto festiwalu isys kerdo pe za- bytkowo muszła koncertowo dre Parko Zdrojowo dre Ciechocinko, a wystą- pindłe adoj słynno Randia Ameryka- tyr i phenia Rajfer Izraelostyr. Randia, podypen syr phenia Rajfer, javenys pe festiwalu ke Ciechocinko jeszcze varyki- cy moły dre vavir bersia. Paś muszła ha- cionys jaga i terde isys phurane romane vurdena. Da skromna, ale tradycyjna Romenge kotyra paś scenografia, denys manusiengre poczucio kaj przeligirde pes dre phurane ciry ke vesitko romano dzipen.

Don Vasyl

Don Vasyl, ciaciuno łav Va- syl Szmidt, romano bagipnytko, kompozytoro, autoru łava gi- lengre, poeta i animatoro kul- turalno polske Romengro. Na- basiadzia soś paś 40 płyty, a 11 tendyr čhine Sovnakune Płyty. Łeskre wierszy vygene dre zbior- ry poezjakre „Kujawy piórem malowane” i „Twórcy regionu”. Łeskre autorsko tomiko khareł pes „Pasażerowie niebieskiego taboru”. Kerdzia też monologo Romniakro ke spektaklo „Mam na imię Psyche” dre reżyseria Marek Wysocki, savo zabasia- dzia Anna Maria Grabińska. Pre- miera spektaklo isys dre kwiet- nio 2013 berś. Dre 2005 berś dorećcia odznaka „Zasłużony Działacz Kultury”. Dre 2016 berś dorećcia medalu Gloria Artis paś sare dokonani artystyczna, a Ciechocinko kerdzia łes hono- rowo obywatelo foroskro. Dre 2017 berś dorećcia nagroda paś łav Ryszard Ulicki.

Fot. Iga i Wojtek Krajnik

Isys dasave manusia kaj na prze-phenenys miŝto da festiwaloske, ale wbrew 1engro sceptyczny zdanio, festiwalu barioty bersiestyr pe berŝ. Dre dujto edycja sykady isys kultura romani dre Europa, a tryto edycja isys paŝ „Roma paŝ jamendyr”, czyli isys paŝ kultura Romengry save isys beŝte dre thema, saven isy granza Polskasa. Dre  tarto festiwalu sykado isys syr Roma zapry nkirenys pes vavire kulturenca i tradycjenca. Publika mareteys baro brawo poŝli wyst po, savo dyja dre do berŝ zespo1o *Oluja*, savestyr Goran Bregovi  syklotys ba1ka ska rytmy, save nabasiadzia dre s1ynno filmo „Underground”. Vavir edycji pa1e isys baro sukceso. Syrjekh romane artysty Polskatyr i ce1e svetostyr kamenys te zabasiave1 pe da festiwalu. Scena dre zabytkowo muszla koncertowo juŝ na v chetys,

isys za tykni. Nadur paŝ 1atyr thode nevi but baredyr scena, savi po1aczyn-d1e muszlasa specjalne pomostosa. Pe soduj sceny vydzianys soŝ paŝ 200 artysty desiuduje europejska themendyr, Hiszpaniatyr, aŝ ke He1adytko.

– *Somys zaskoczono kaj adzia but artysty zg1osinen pes ke me kaj te zabasiave1 pe festiwalu* – rypyre1 Don Vasyl. – *Siaravys man i havys tuga. Ne bo syr te kerel kaj sareng te jave1 miŝto, kaj sare pes te siaren, syr 1en te przy1el i paŝ dava syr te kerel kaj publika te jave1 zadowolono. A manusia pe festiwalu jave-nys syrjekh butedyr. Zdecydyndziam kaj impreza przeligiras dre vavir ŝteto, kaj ŝteto jave1a pe butbara manusiendyr. Dre 2001 berŝ raja forytka phend1e kaj moginas te kerel festiwalu pe stadiono forytko „Zdr j” maŝkre t jni, nadur zabytkowo muszla. Adaj mieŝcinen pes*

sare, isy teŝ ŝteto pe scenografia roma-ni gi1 scena. I dadyves jaga kaj ha kiras, romane tyŝi i phurane vurdene v1igiren manusien dre nastroj festiwaloskro. A przybiŝkirava adaj, kaj sykavas kul-tura Romengry na tylko Polskatyr, ale i ce1e svetostyr. Pe jamary scena basia-venys i basiaven przecieŝ Roma sare kontynentendyr. I da scenografia isy paŝ sare Romendyr.

Ke 2007 berŝ festiwalu isys kerdo dre Ciechocinko. Pe1de vavir  tar berŝ festiwalu przeligirdzia pes ke G1inojeck pe Mazowszo. Koncerty isys kerde dre komplekso rekreacyjno-sportowo. Isys vavir chane powody pe1de save festiwa-lo isys przeligirdo. Dadyves Don Vasyl na kamel te rysio1 ke do ciro.

– *Isys syr isys* – phenel. – *Kana sam pa1e dre Ciechocinko.*

Koncerty festiwalowa dre G1inojecko ligire1ys Anna Popek i Dziani –  havo ar-tystakro. I adzia isy ke dadyves. Dre 2012 berŝ festiwalu rysija ke Ciechocinko.

– *Dava isys but 1a1cho pomys1o* – phendzia burmistrzo dre Ciechocinko Leszek Dzierŝewicz. – *Festiwalu zawsze isysbaro magnesno savo przytyrde1 bare t1umy, ale daja edycja przemardzia sare.*

Pe1de bersia impreza rozbarija pes zora1es. Ke Ciechocinko przytra1en na tylko manusia savenge uden romane gila, ale teŝ Roma vavir chane rygendyr. Pasie scena kerdo isys ŝteto dre savo thode isys szatry i terde isys phurane vurdene, kaj te sykave1 syr Roma dzide isys dre phurane ciry syr tradenys pe vesia dre tabory. Pe jag kerady isys ro-mani zumni reskirde k1ocenca pe kah-

Fot. Iga i Wojtek Krajnik

Fot. Iga i Wojtek Krajnik

niatyr. Dava kućipen mogindte te hał manusia, ale sareng na včhija.

Maškrethemytko Festiwalu pał Gila i Kultura Romengry isy šteto, dre savo na tylko basiaveł pes gila romane i sykaveł romani kultura. So berś zamangdte isy teź adoj artysty vavire nacjatyr, save basiaven vavirčhane gatunki gila. Pe festiwalowo scena isys artysty, save basiaven muzyka poważno folkowo, reggae, disco polo i rock, a nawet muzyka operowo i operetkowo.

– *Syr już phendziom jekhta pe da festiwalu przytradyne phenia Rajfer Izraelostyr – phenel Don Vasyl. – Jone nani Romnia, ale bagen romane gila. Syr zamangasys vavire artysten, to starynasys pes daja właśnie daja zasada te urykireł. I dava pes chyba jamenge udyja. A trzeba te rypyreł kaj gila isy maškrethemytko čhib, halon ta sare, obojętnie save čhibiasa rakiren. Muzyka korkory pes bronineł nazależnie sytuacjatyr. Dre dava konteksto muzyka romani isy szczególny, bo isy dre tatyry kotyry line sare kulturendyr pe sveto. Dava kerdzia pes pełde jamare tradypena, pełde dzi-pen dre drom. I adzia nek čhet.*

Koncerty festiwalowa isy sykade pe dzido dre TVP2. Na sys adzia celo ciro. Trzeba isys pes zorał te postaryneł. Jekhtar, a konkretnie dre 2014 berś, festiwalu na sys sykado pe dzido, tylko retransmitowano dre kotyry. Kana już ke dova na dodział, kana isy vavirčhane,

a obdykhiben festiwalu dre telewizija celo ciro bariot.

Festiwalu vykerdzia peske pełde bersia bary renoma. A wiadomo save isy manusia, isy teź dasave saven kolineł dova kaj koneske pes soś udyja. Pe dasavi bary impreza zdarzynen pes teź i problemy. Można te rypyreł konkretna przypadki, pał dova syr konś przeschadzynety dre organizacja dre ciro festiwaloskro. Adzia isys dre 2013 berś pe XVII edycja festiwalu. Syges jednak phure Roma kerde adoj porządko. Isy teź i vavir przykłady pał dava, ale Don Vasyl na kameł dałestyr te rakireł.

Festiwalu dre Ciechocinko wypro-mindzia pherdo hity. Najbarendyr isy gili Don Vasyloskry „Jekh isy boliben jamenge”. Gili isy adzia but dzindli i adzia pes udeł manusienge, kaj naktóra phenen kaj arykice bersiendyr isy dava naoficjalno hymno polske Romengro.

– *Da gili isys kerdy pełde jekh chwila – phenel łakro autoro Don Vasyl. – Sykaveł dova so isy dre jamendyr już bersiendyr. Jame kamas te javet khetane sarenga, kamas te javet wolna manusia i paś dava kamas kaj jamen te szaninen adzia syr jame szaninas vaviren. Jamaro romano hymno Gelem, Gelem teź dałestyr phenel, ale na sare dava halon. Duminav kaj daja gili dodział ke sare.*

Dat cele festiwaloskro Don Vasyl jekhtar naśty isy dre festiwalu bezpo-

średnio. Isys dava dre 2015 berś, syr phares zanasvalija. Łeskre obowiązki przeline łeskre čhave: Dziani i Wasyl Junior. Kaj saru te javet kerdo miśtes przyrakcia korkoro Don Vasyl, savo paśto isys dre szpitalo dre Gdynia i doryk podphenety peskre čhavenge.

– *Miśto kerde da buty – podsumindzia łengry organizacja. – Dzinav, kaj isy man łache następcy.*

Dre vavir bersia, každo edycja so berś isys fededyr i barendyr. Pe sare soś kerety pes nevo. Dre dova berś Don Vasyl obdziałys peskro jubileusz pał 55 berś buty artystyczno. Festiwalu isy najfededyr šteto pał obdziapen dasavi rocznica. Dre dava berś gił festiwalu isy kerdo wykłado pe temato: *Papusza – romani wolność tajemno*. Wykłado kerdzia Edward Jarosz, manuś kaj kerdzia Sala Papuszakry dre Wojewódzko Biblioteka dre Gorzów Wielkopolski. Sare da edycji festiwalu i sare imprezy save isy kerde paś festyr – isy ten jekh celo: kaj te keret pozytywno wizerunko Romengro, kaj isy współobywateli, save vligiren peskro napowtarzalno wkłado dre dziedzictwo kulturalno Polskakro. I chociaź imprezy romane isy pherdo, každo isy vavirčhani, ale sare den manusienge pherdo pozytywna emocji. I saren isy dasavo samo celo, savo ryprdziom huciedyr.

tlum. Ania Peretka

Dla skutecznej implementacji

Coroczne komunikaty Komisji Europejskiej obejmujące realizację unijnych ram dotyczących krajowych strategii integracji Romów ukazują się w skali roku coraz później. W 2017 roku *Komunikat Komisji do Parlamentu Europejskiego i Rady. Przegląd śródkresowy unijnych ram dotyczących krajowych strategii integracji Romów. COM/2017/0458 final* został przyjęty w sierpniu, natomiast tegoroczny w dalszym ciągu nie został opublikowany. Na szczęście jednak nie tylko Komisja Europejska podsumowuje działania na rzecz Romów, choć inne instytucje i organizacje najczęściej nie obejmują swoimi analizami wszystkich państw członkowskich Unii Europejskiej, nawet jeśli ich przygotowanie było zainicjowane w ramach funduszy unijnych.

Tak też jest i w przypadku raportu opracowanego przez Central European University z Budapesztu w ramach Roma Civil Monitor pilot project, *Capacity-building for Roma civil society and strengthening its involvement in the monitoring of National Roma Integration Strategies*.

Raport, a właściwie seria raportów wraz ze zbiorczym odrębnym podsumowaniem, obejmuje Bułgarię, Czechy, Węgry, Rumunię i Słowację. We wszystkich tych państwach mniejszość romska jest na tyle liczna, że ich obecność jest nie tylko bardzo wyraźnie widoczna, ale i wpływa na codzienną rzeczywistość mieszkańców tych państw w stopniu o wiele większym, niż ma to miejsce w Polsce. Nie zmienia to jednak tego, że pozostaje wyłącznie żałować, że tego typu raporty nie obejmują zazwyczaj Polski, jako państwa z niewielką procentowo mniejszością rorską, choć i w tej mniejszej skali problemy wcale nie muszą być mniej dotkliwe i niewymagające przemyślanego i skutecznego rozwiązania.

Każdy z jednostkowych raportów koncentruje się zgodnie z tytułem na implementacji krajowej strategii integracji Romów.

To co jednak o wiele istotniejsze od ogólnikowego tytułu, to podtytuł, który

o wiele lepiej charakteryzuje zawartość: koncentracja na strukturalnych i horyzontalnych warunkach wyjściowych dla skutecznej implementacji strategii. Zawartość raportu nie tylko podejmuje próbę takiego określenia podstawowych uwarunkowań sukcesu realizacji strategii, ale i przyjmuje strukturę inną niż wynikająca wprost z *Unijnych Ram integracji Romów*, jak czyni to większość tego typu opracowań. Najczęściej takie dokumenty odnoszą się do pracy/edukacji/zdrowia/mieszkalnictwa oraz zagadnień dodatkowych, takich jak dyskryminacja, monitoring, finansowanie. Jednak w ostatnim czasie, rzeczywistość wymusza zwiększenie koncentracji nawet nie tyle na samej kwestii dyskryminacji, ile na zjawiskach konkretnie określanych jako przejawy antycyganizmu. Zresztą trzeba przyznać, że jeśli chodzi o problematykę dyskryminacji, to nie była ona całkiem marginalizowana i zawsze była przywoływana w różnych opracowaniach sprawozdawczych i analitycznych. Jednak bardzo rzadko było ona uznawana za podstawowy problem, który uniemożliwia rzeczywiste osiągnięcie celów strategii.

Należy przy tym pamiętać, że dyskryminacja jest problemem dwuwartościowym, a poradzenie sobie z nią wymaga większego wysiłku po stronie większościowej, niż po stronie dyskry-

minowanych i to przede wszystkim w zakresie świadomości i ogólnego nastawienia, co czyni walkę z nią szczególnie trudną. Tym bardziej jeśli chce się ją zrealizować w ramach strategii ukierunkowanej na konkretną, wąską grupę etniczną.

Powracając zatem do kwestii struktury raportu, jest on podzielony na pięć części, pierwsza dotyczy względnie ogólnych kwestii ukształtowania rządowych strategii i sposobu jej realizacji, przede wszystkim w ujęciu jej jako polityki publicznej. Opracowanie odnosi się zatem do takich kwestii jak udział (społeczny i polityczny) Romów, poszczególne administracyjne poziomy realizacji strategii (ze szczególną rolą poziomu lokalnego), dostępność danych na temat sytuacji Romów, realna i szczególnie wrażliwa sytuacja i potrzeby romskich kobiet, dzieci i młodzieży.

Część druga to zagadnienia antydyskryminacji. Jej zawartość nie zaskakuje i na początek pojawia się *Dyrektywa Rady 2000/43/WE z dnia 29 czerwca 2000 r. wprowadzająca w życie zasadę równego traktowania osób bez względu na pochodzenie rasowe lub etniczne* oraz omówienie jej implementacji w poszczególnych analizowanych państwach. Jednak sama implementacja dyrektywy nie wystarcza do tego, aby zmienić sytuację społeczną w jakimkolwiek państwie, choć jest dobrym punk-

Jak zawsze aktualna pozostaje dyskryminacja w szkole, począwszy od segregacji w klasach, poprzez pojedyncze i konkretne akty dyskryminacji, a na wysyłaniu romskich dzieci do szkół specjalnych (choćby ze względu na słabą znajomość języka społeczeństwa większościowego i wynikające z tego gorsze wyniki w nauce). O ile tego typu problemy w Polsce wydają się być dawno już rozwiązane, to np. w Bułgarii ponad 70% uczniów pozostaje w sytuacji, którą można określać jako segregacyjną.

tem wyjścia do tego. Jak zawsze aktualna pozostaje dyskryminacja w szkole, począwszy od segregacji w klasach, poprzez pojedyncze i konkretne akty dyskryminacji, a na wysyłaniu romskich dzieci do szkół specjalnych (choćby ze względu na słabą znajomość języka społeczeństwa większościowego i wynikające z tego gorsze wyniki w nauce). O ile tego typu problemy w Polsce wydają się być dawno już rozwiązane, to np. w Bułgarii ponad 70% uczniów pozostaje w sytuacji, którą można określać jako segregacyjną. Kolejne omawiane zagadnienie to segregacja mieszkaniowa. Dotyczy zarówno gorszych warunków bytowania i dostępu do usług publicznych większości Romów, jak i dyskryminacji w miejscu zamieszkania. W Polsce skrajnym przykładem tych zjawisk jest wspólnota w Maszkowicach oraz próby *podrzucania* sobie Romów przez gminy. Ostatnia kwestia to przymusowe wysiedlenia. Spośród omawianych państw najgorsza sytuacja pod tym względem panuje w Rumunii, gdzie wciąż regularnie dochodzi do tego typu zdarzeń. Skrajną formą takich działań są ataki na romskie koczowiska, do których w ciągu ostatnich lat dochodziło tak w Polsce, jak i na Ukrainie.

Ostatni temat poruszony w części antydyskryminacyjnej to przypadki dyskryminacyjnych zachowań i działań policji, prokuratury i sądów. Niestety zarówno system administracyjny, jak i wymiar sprawiedliwości oraz siły porządkowe wykazują się często skuteczną i nieograniczoną bezduszością i surowością. W przypadku policji przyjmuje to najczęściej formę przemocy bezpośredniej, czego przykładem jest choćby sytuacja ze słowackiej miejscowości Zborov z 2017 roku.

Trzecia część raportu poświęcona jest antycyganizmowi. W tym przypadku głównymi zagadnieniami dotyczącymi przezwycięzania tego zjawiska są instytucjonalne formy walki z nim oraz

monitoring mowy nienawiści i przestępstw werbalnych. Dotyczy to także antycygańskiej retoryki pojawiającej się w wypowiedziach polityków, osób publicznych oraz mediów. Żadne z badanych państw nie ma wdrożonych skutecznych mechanizmów usystematyzowanego przeciwdziałania antycygańskim zachowaniom. Stosunkowo najsprawniej (choć głównie w ramach działań NGO) radzą sobie z tym zjawiskiem Czechy. Sam antycyganizm wiąże się także z ogólnym dyskursem publicznym i społecznym, eksploatowanymi w codzienności stereotypami i sposobami użycia języka w codzienności społecznej. W tym zakresie jakiegokolwiek zmiany zachodzą bardzo powoli i są bardzo trudne do odgórnego sterowania/zarządzania.

Przedostatnia część raportu koncentruje się na kwestiach edukacyjnych. W tym obszarze za najistotniejsze w ostatnim czasie uznawane są kwestie nauczania przedszkolnego, jakości tej edukacji, intensywnego uczenia języka dominującego, eliminacji dyskryminacji już na tym poziomie. W tym zakresie ponownie dominują działania organizacji pozarządowych, ale w żadnym z pięciu państw sytuacji nie można ocenić nawet jako dobrej. Nie są to jednak jedyne omówione zagadnienia z zakresu edukacji. Generalnie edukacja romskich dzieci, wyrównywanie ich szans edukacyjnych w społeczeństwie, kończenie rozpoczętego poziomu edukacji i prawidłowa ocena romskich uczniów są we wszystkich omawianych państwach priorytetami, które z większą lub mniejszą skutecznością są realizowane.

Jak widać ogólny kształt i zakres poruszanych w raporcie zagadnień, nie odbiega od tego z czym – w innej skali i w oparciu o inne konkretne sytuacje – mamy do czynienia w Polsce. Także i znajdujące się w ostatniej części raportu zalecenie oraz rekomendacje

można przyłożyć na poziomie ogólnym do Polski. Jednak pojawiają się dwa pytania. Czy rekomendacje są możliwe do realizacji i czy ich wdrożenie rzeczywiście będzie skuteczne ze względu na efektywność realizacji strategii?

Część wnioskowa została podzielona na cztery części i rekomendacje odnoszą się na poziomie ogólnym do tworzenia i kształtowania polityki wobec Romów w taki sposób, aby przezwyciężać największe problemy wskazane w raporcie. Najbardziej interesujące są te pojedyncze zalecenia, które dotycząc zmiany w społeczeństwie większościowym. Jednym z nich są szkolenie organów ścigania, prokuratorów, sędziów oraz instytucji rządowych zajmujących się problematyką równości i dyskryminacji. Uzupełnieniem tego ma być wprowadzenie do programów studiów w szkołach przygotowujących organy ścigania, i na studiach prawniczych oraz administracyjnych elementów krytycznej edukacji antydyskryminacyjnej i mniejszościowej. Takie programy powinny między innymi pokazywać ukryte bariery i niebezpieczeństwo dyskryminacji pośredniej. Innym jest przyjęcie, że należy zmienić świadomość społeczną i należy to uczynić poprzez aktualizację programów nauczania (mówienie o tym co u Romów pozytywne a nie negatywne) oraz szkolenie profesjonalistów wielu zawodów, począwszy od administracji publicznej. O tego typu szkoleniach można czytać od lat w wielu dokumentach, jednak zetknięcie się z ich realizacją jest zadziwiająco trudno.

Kolejny raport, kolejne trafne w większości rekomendacje i kolejne zawieszono w próżni oczekiwanie na ich realizację. Łącznie z tymi, które wydają się najprostsze, jednak wymagają społecznego zaangażowania przedstawicieli narodowej większości.

Marcin Szewczyk

Pał skutecznó realizacija

themengre strategii pał integracija Romengry

Sobersitka komunikaty save vydeł Komisja Europejsko pał realizacija unijna rami (zaleceni) pał themengre strategii pał integracija Romengry vydžian so berś syrjekh póžnedyr. Dre 2017 berś *Komunikato Komisjakro ke Parlamento Europejsko i Rada. Przedykhiben cirytko pał unijna rami pał themengre strategii pał integracija Romengry COM/2017/0458 final* čhija przylino dre sierpnio, a dabersitko ke da pora na čhija sykado. Pał parykiryben na tylko komisja Europejsko keret podsumowanie pał działani pał pomoc Romenge, chociaż vavir instytucji i organizaciji najczęstedyr na obten dre peskre analizy sare thema save isy dre Unia, nawet dre przypadki syr keryben dasave raporty isys pał funduszy unijna.

Adzia też isy dre przypadko raporto savo kerdzia Central European University dre Budapeszt dre projekto „Keryben potencjało pał społeczeństwo obywatelsko Romengro i łengro vdžiapen pał monitorowanie themengre strategii pał integracija Romengry” dre programo Roma Civil Monitor.

Raporto, a adzia ciaciunes seria varykicy raporty khetanes korkore cełe podsumowaniosa, obet Bułgaria, Czechy, Węgry, Rumunia i Słowacja. Dre sare dała thema romani tyknedyr nacija isy dasavi bary, kaj isy jone dyčte pe sodyves dre džipen i wpływinen pe sodyvesyto džipen manusiengro dre do thema dre stopnio but zorałedyr syr dre Polska. Na sparuveł dava fakto, kaj čheł jamenge tylko zorałes te žałyneł, kaj dasave raporty na obten często Polska, pełde dava kaj ke jame dzide isy but kutedyr Roma procentowo ke sare manusia. A przecież pomimo dova kaj skala isy tyknedyr, to wcale problemy na musinen te javeł kutedyr i łokhedyr, i łengro rozphandyben też wymagineł mišto vydumano plano.

Adzia syr dre tytuły, sare oddzielna raporty koncentrynen pes pe implementacija (realizacija, keryben) themengre strategii pał integracija Romengry.

Dava so isy but butedyr znacząco ogólne tytułostyr, isy podtytuło, savo fededyr phenet sostyr phenen da raporty: koncentracja pe strukturalna i horyzontalna warunki vydžiapnytko pał skutecznó implementacija strategii. Raporty na tylko poden podstawowa warunki save musinen te zadział kaj realizacija strategii pes te udeł, ale też isy kerde dre kuty vavirčhani struktura syr doja kaj vydział wprost Unijne Ramendyr pał integracija Romengry, savi przyłen prawie sare dasave čhinibena. Najczęstedyr dasave dokumenty phenen pał buty, edukacija, sastypen, khera i dodatkowa tematy, adzia syr dyskryminacija, monitoringo, finansowanie. Jednak dre ostatnio ciro, dova so pes keret dre Europa i pe sveto, wymusił baredyr koncentracja na pe samo kwestia savi isy dyskryminacija, ale pe zjawiski kaj isy konkretnie kharde antycyganizmo. Pał dava adaj trzeba te dodeł kaj so dział pał dyskryminacija, to na sys dava całkiem marginalizowano i zawsze isys pał dova phendło dre vavirčane sprawozdani i analizy. Jednak but rzadko isys da hyria zjawisko przy-

dzindło kaj isy najbaredyr i podstawowo problemo, pełde savo našty te osiągnieł celi save isy dre strategia.

Trzeba pał dava te rypyret kaj dyskryminacija isy problemo dujerygytko, a kaj te poradzineł peske da zjawiskosa potrzebno isy baredyr buty baredyre rygaty, czyli baredyre społeczeństwestyr, syr dołendyr kaj isy dyskryminowana. Najbaredyr buty maś te javeł pał świadomość i ogólnó dykhiben, pełde dava maryben dyskryminacjasa isy dasavo pharo. Tym bardziej kaj dział adaj pał strategia pał konkretno, tykni grupa etnikani.

Syr już čhindziom sygedyr, struktura dre raporto isy vavirčhani syr zwykłe. Isy jov pokerdo pe pańdź kotyra. Jekhto kotyr dotyczynieł ogólna kwestii pał guvernytko strategii i syr isy jone realizowana dre polityka publiczno. Čhindło isy adoj pał udziało społeczno i polityczno Romengro, pał vavirčane poziomy administracyjna dre realizacija strategii, pał dostępność dany pał sytuacja Romengry. Jekhto kotyr phenet pał sytuacja i potrzeby save isy dziuvlen, čhavoren i terne manusien.

Dujto kotyr isy pał dyskryminacija. Informacji save isy adoj nani żadno zaskoczenio. Pe początko čhindło isy pał *Dyrektywa Radakry 2000/43/WE*

dyvesestyr 29 czerwco 200 berś, savi vligiref zasada pał równo traktowanie manusien by względoskro poddziapen rasowo i etnikano. Rakhen pes adoj informacji syr dyrektywa isys realizowano dre thema, saven obtef raporto. Jednak samo implementacja dyrektywa na vycheł ke dova, kaj te sparuvef sytuacja społeczno dre obojętnie savo them, ale trzeba te dodef kaj isy łačo jangił ke dava. Syr zawsze aktualno isy dyskryminacja dre szkoła, pał przykłado segregacja dre klasy, konkretna przypadki dyskryminacyjna, aż ke dova kaj bičhavef pes romane čhavoren ke szkoły specjalna (chociazby pełde dova kaj nadzinen mišto čhib baredyr społeczeństvoskry, a pełde dova isy ten gorsiedyr wyniki dre syklakiryben). Dava problemo isy już dre Polska hara rozphandło, ale pał przykłado dre Bułgaria butedyr syr 70% čhavore save syklon isy dre sytuacja segregacyjno. Vavir temato dre da kotyr isy pał segregacja kherytko. Dotyczynef phaś baredyr Romen kaj isy ten gorsiedyr warunki ke sodyvesytko dzipen i dodziapen ke usługi publiczna, ne i dyskryminacja dre štety kaj isy bešte. Dre Polska skrajna przykłady pał da zjawiski isy sytuacja Romengry dre Maszkowice i próby kaj te przeligiref Romen ke vavir gminy. Ostatnio kwestia isy wysiedleni pe zor. Themendyr save dotyczynef raporto, najgorsiedyr sytuacja pał dava isy dre Rumunia, kaj cefo ciro regularnie dodział ke dasave zdarzeni. Skrajno forma dre dasave działani isy naperybena pe romane baraki, ke save dre ostatnia bersia dodziałys dre Polska i dre Ukraina.

Ostatnio temato savestyr isys čhindło dre kotyr antydyskryminacyjno isy przypadki pał dyskryminacyjna poddziapen i działani heładengre, prokuratura i sądy. Nastety systemo administracyjno, sądy i służby porządkowa często isy skuteczna, ale i bydzieskro. Dre przypadko heładengro, najczęstedyr dodział ke przemoc bezpośrednio, a przykłado isy sytuacja savi isys dre 2017 berś dre Zborov dre Słowacja.

Tryto kotyr raporto isy pał but ciekawo i phary kwestia – antycyganizmo.

Nevo raporto, pałe łače rekomendacji i pałe ziakiryben pe łengry realizacja. Maśkre łendyr, isy też doła save vyden pes najłokhedyr, ale wymaginen kaj baredyr społeczeństwo pes te zaangażynef.

Dre dava przypadko główna kotyra kaj te pomaref da zjawisko isy instytucjonalno forma marybnytka, monitoringo pał nienawistno rakiryben i przestępcy tavytko. Dotyczynef dava też antyromani retoryka, savi isy dyčli dre vyphenibena politykengre, publiczne manusiengre i dre media. Dre żadno them obline badaniencia ke raporto nani wdrożona skuteczna mechanizmy systemowa pał przeciwdziałanio antyromane zachowani. Najfededyr isy dafesa dre Czechy, ale też pełde dova kaj mišto działynen adoj organizacji ngo. Antycyganizmo sphandło isy kana ogólne publiczne i społeczne dyskusjasa, dre savi phenef pes hyria stereotypy, a trzeba też te rypyref kaj tono i łava isy dre da ciry syrjekh zorałedyr. Kaj dava te sparuvef isy but pharo te poligiref bergatyr, a sparuibena dzian but phares.

Giłostatnio kotyr raporto phenef pał edukacja. Adaj najbutedyr ważno dre ostatnio ciro isy edukacja przed-szkolno, ale i syklakiryben čhib baredyr społeczeństvoskry i eleiminacja dyskryminacja już pe da poziomo. Adaj pałe najbutedyr działani keren organizacji ngo, ale dre żadno pańdzie themendyr našty te phenef kaj sytuacja isy łači. Phendło isy też adoj kaj ogólnie edukacja romane čhavorengry, wyrównanio łengre szansy edukacyjna dre społeczeństwo, kończenie pełde łendyr szkoły doła kaj zacznindłe, isy dre sare dała thema priorytety, save najekhvar butedyr, a najekhvar kutedyr skutecznie isy realizowana.

Syr dyčło pał ogóło, zagadnieni dre raporto dre tyknedyr skala i pe vavir konkretna sytuacji isy podypen syr dre Polska. Rekomendacji i zaleceni, save isy čhindłe dre ostatnio kotyr raporto,

też można pał ogóło te przyrówninef ke sytuacja dre Polska. Javen pe dumanio duj pucibena. Czy rekomendacji isy możliwa ke realizacja i czy łengro wdrożenio javeła ciaciunes skuteczno pał efektywność realizacja strategii?

Kotyr pał wnioski isy pokerdy pe čtar vavir kotyra. Rekomendacji isy čhindłe pał ogóło keryben polityka pał Romendyr, adzia kaj te rozphandł najbaredyr problemy sykade dre raporto. But interesująca isy zaleceni, save isy pał sparuibena dre baredyr społeczeństwo. Pał przykłado podyne isy szkoleni heładen, prokuratoren, sędzien i instytucji guvernytko kaj za-ten pes jekhe traktowaniosa i dyskryminacjasa. Butedyr zaleceni pał dava isy kaj te javeł vligirdo ke programy pe studii i szkoły heładenge, pe studii čhibalenge i pał administracja – kotyr pał edukacji antydyskryminacyjno i tyknedyrengry. Dasave programy maś te sykaven bariery i nabezpieczeństwo dre dyskryminacja pośrednio. Vavir zalecenio isy podyno kaj te sparuvef świadomoś społeczno, pełde dova kaj te vligiref sparuibena dre programo syklakirybnytka (te phenef dołestyr so isy pozytywno ke Roma, a na dołestyr so isy negatywno) i – pałe – pał szkoleni pał przykłado administracja publiczno. Dasave szkoleniendyr moginas te deł apre dre pherdo liła pe da temato już bersiendyr, ale te trafinef pe dasave szkoleni isy varesyf pharo.

Nevo raporto, pałe łače rekomendacji i pałe ziakiryben pe łengry realizacja. Maśkre łendyr, isy też doła save vyden pes najłokhedyr, ale wymaginen kaj baredyr społeczeństwo pes te zaangażynef.

tłum. Ania Peretka

Dasave raporty na obteń często Polska, pełde dava kaj ke jame dzide isy but kutedyr Roma procentowo ke sare manusia. A przecież pomimo dova kaj skala isy tyknedyr, to wcale problemy na musinen te javeł kutedyr i łokhedyr, i łengro rozphandypen też wymaginef mišto vydumano plano.

Prozdrowotne rekomendacje strategiczne

Komunikat Komisji Europejskiej z 30 sierpnia 2017 roku (*Przegląd śródkresowy unijnych ram dotyczących krajowych strategii integracji Romów*) przypomniat, że już całkiem niedługo trzeba będzie określić nowy, lepszy, zreformowany i dopasowany zarówno do wniosków z praktyki ostatnich kilku lat, jak i nowych – jeszcze nieujawnionych – wyzwań, kształt romskiej wspólnej strategii wykraczającej poza 2020 rok. Uzupełnieniem analiz, wniosków i decyzji horyzontalnych przedstawionych w tym dokumencie były *konsultacje społeczne w sprawie oceny unijnych ram dotyczących krajowych strategii integracji Romów do 2020 r.*, realizowane przez Komisję Europejską od lipca do października 2017 roku.

Marcin Szewczyk

Jednak nie są to jedyne działania podejmowane w Europie na rzecz określenia tego jak powinna wyglądać romska strategia EU2020+. Na jej temat wypowiadają się także organizacje pozarządowe, ponad- i międzynarodowe. Ich celem jest wpływ na ostateczny kształt nowej strategii, która może uwzględniać słusze (zawsze) postulaty, wnioski, a także wyniki badań. Niewątpliwie w przyszłości, do określenia kształtu nowej romskiej strategii będą brane pod uwagę zarówno coroczne krajowe sprawozdania z realizacji założeń unijnej strategii, kierunek zmian wprowadzanych w zrewidowanych w ostatnich latach strategiach poszczególnych państw (np. strategia irlandzka), a także różnorodne raporty krajowe opisujące sytuację Romów w wymiarze lokalnym.

W 2017 roku Open Society Foundation przygotowała niezbyt obszerny, jednak względnie konkretny raport *Revisiting the EU Roma Framework: Assessing the European Dimension for the Post-2020 Future*.

Przyszłe kierunki wykorzystania funduszy strukturalnych w ramach

„ (...) trzeba mówić o Romach i przyszłej strategii, aby Unia Europejska nie porzuciła zajmowania się tym tematem i nie zamroziła, nie uwsteczniła, nie porzuciła, nie zaczęła lekceważyć tej tematyki i tej mniejszości.

romskiej strategii (*Promoting the use of ESI Funds for Roma inclusion. A glance at EU Roma's eight years of work and how Roma inclusion is considered in the 2014-2020 programming period*) opracowany został przez EU Roma Network (European Network on Social Inclusion and Roma under the Structural Funds).

Pytanie o przyszłość Romów, a właściwie o przyszłe plany działań wobec tej grupy po 2020 roku wpisuje się w europejskie niepokoje dotyczące sytuacji społecznej i gospodarczej Europy. Cezura czasowa 2020 roku wynika po części z planów Unii Europejskiej (łącznie z postlizbońską Strategią Europa 2020), a po części z naszego ludzkiego zamiłowania do równych i okrągłych dat, w których zapisie da się dostrzec jaką wizualną lub matematyczną regułę. Rok 2000 nie przyniósł szczególnej i rewolucyjnej zmiany, choć w ciągu ostatnich niemalże 20

(burzliwych) lat doszło do wydarzeń, które wpłynęły na aktualną sytuację i przyszłość Europy i świata. Jednak powracając do sytuacji Romów w Unii Europejskiej, rok 2020 wiąże się z nową strategią i konieczną rewizją nie tylko EU2020, ale także i jej wieloletniego budżetu. Jego zakres i kształt na wiele lat zdecydują o kierunku podążą państwa wspólnej Europy.

Nie można się zatem dziwić, że w rozważaniach na temat tego jakie powinny być cele i sposoby realizacji proromskich strategii zaangażowane są także organizacje o konkretnym i specyficznym profilu działania. Nic nie stoi na przeszkodzie, aby i one mogły opracowywać sugestie i rekomendacje dla przyszłej strategii i jej realizacji. Tak też jest i w przypadku European Public Health Alliance.

Ta pozarządowa organizacja działająca od 1993 roku łączy na poziomie ponadnarodowym zrzeszonych pacjen-

” Pytanie o przyszłość Romów, a właściwie o przyszłe plany działań wobec tej grupy po 2020 roku wpisuje się w europejskie niepokoje dotyczące sytuacji społecznej i gospodarczej Europy.

tów, profesjonalistów, sieci współpracy, a jej celem jest podniesienia poziomu zdrowia i wzmocnienie znaczenia zdrowia publicznego w Europie. Należą do niej liczne organizacje krajowe i międzynarodowe. Polskę reprezentuje w niej Polskie Towarzystwo Programów Zdrowotnych.

EPHA opracowało pięć kluczowych zaleceń dla Komisji Europejskiej, rządów krajowych i społeczeństwa obywatelskiego, mających na celu zaprogramowanie doskonalszego kształtu przyszłej romskiej strategii Unii Europejskiej. Nie jest niespodzianką, że odnoszą się one do kwestii zdrowotnych. Jednak zasugerowane w nich mechanizmy mogą dotyczyć także innych *wrażliwych* obszarów.

Pierwsza rekomendacja jest skierowana wyłącznie do Komisji Europejskiej i dotyczy tego, aby – z poszanowaniem demokratycznej debaty i doceniając aktywność społeczeństwa obywatelskiego – Komisja Europejska już w 2018 roku (jak dotąd się to nie stało) wzięła pod uwagę bardziej niż dotychczas kwestie zdrowotne Romów, doceniając przy tym kwestie wczesnego rozwoju dziecięcego. Powinno to skutkować określeniem jasnego stanowiska Komisji Europejskiej w tym obszarze i klarownymi wytycznymi dla przyszłej strategii.

W tym miejscu nie sposób nie odwołać się do wcześniejszych działań EPHA. Organizacja ta bowiem problematyką zdrowia Romów (w tym dzieci) zajmuje się od dawna. Jednym ze skutków aktywności Europejskiego Stowarzyszenia Zdrowia Publicznego

było opracowanie raportu *Health and Early Childhood Development in Roma Communities. A Document Analysis of European Union and National Policy Commitments in the National Roma Integration Strategies*. To właśnie ten dokument, wraz z odpowiedzią EPHA na ocenę Komisji Europejskiej kilku krajowych strategii (Bułgaria, Węgry, Rumunia, Słowacja, Macedonia) może stanowić podstawę do określenia stanowiska Komisji Europejskiej w zakresie kwestii zdrowotnych w przyszłej strategii. Podjęcie tego tematu już w tej chwili, pozwoliłoby na przeprowadzenie szerokiej i bardzo konkretnej dyskusji pomiędzy praktykami ochrony zdrowia i systemem decyzyjnym Komisji Europejskiej.

Dwie kolejne rekomendacje EPHA odnoszą się do państw narodowych. Pierwsza z nich mówi o konieczności analizy krajowych skutków uznania znaczenia problematyki zdrowotnej i kwestii wczesnego rozwoju dzieci (Early Childhood Development) ze względu na przyszłą krajową strategię na rzecz Romów. Twórcy rekomendacji podkreślają niesprawność dotychczasowego mechanizmu koncentrującego się na dostępie do usług publicznych, a pomijającym zasadniczo konkretne problemy zdrowotne – ściśle związane ze specyfiką danej społeczności, co w przypadku Romów jest szczególnie istotne. Druga z tych rekomendacji odnosi się do oczekiwania na wprowadzenie skutecznych mechanizmów, które w praktyce pozwoliłyby na przyniesienie Romom wymiernej korzyści w zakresie opieki zdrowotnej. Powinno to dotyczyć zarówno wdrażania, jak i monitorowania realnych postępów.

Czwarte zalecenie dotyczy zarówno Komisji Europejskiej, jak i państw członkowskich. Przede wszystkim odnosi się do wzmocnienia przywołanych wcześniej mechanizmów monitoringu, a przede wszystkim koordynowanych na poziomie wspólnotowym zasad gromadzenia danych krajowych, mających skutkować wzmocnieniem efektywności działań w zakresie ochrony i poprawy zdrowia Romów.

Ostatnia rekomendacja jest skierowana do Romów, społeczeństwa oby-

watelskiego i organizacji pozarządowych. Zachęca ona do włączenia się we wsparcie *Joint Statement: Pledge for a future EU Roma Framework which delivers*. Znajduje się w niej także bardzo ważna dodatkowa informacja – trzeba mówić o Romach i przyszłej strategii, aby Unia Europejska nie porzuciła zajmowania się tym tematem i nie zamroziła, nie uwsteczniła, nie porzuciła, nie zaczęła lekceważyć tej tematyki i tej mniejszości.

Rekomendacje te wydają się niezbyt zręcznie skonstruowane i jednocześnie i zbyt szczegółowe i zbyt ogólne, jednak odwołują się mocno do innych – po części wspomnianych już – opracowań i działań EPHA. Dopiero w ich świetle nabierają one głębszego sensu, stają się jasne i w swoich zamierzeniach – efektywne. Uzupełniając zestaw owych uzupełniających opracowań, warto jeszcze przywołać katalog tematyczny zaleceń naprawczych dotyczących zdrowia Romów w Europie, na które jeszcze w 2016 roku zwróciła uwagę ta organizacja, powołując się przy tym na kryzys zdrowia publicznego Romów.

Problematyka zdrowia Romów jest szczególnie istotna w zakresie zdrowia kobiet i dzieci, co podkreśla w swych opracowaniach EPHA. Jest to przynajmniej po części zgodne z jednym z dwóch wytyczonych przez Komisję Europejską obszarów horyzontalnych przyszłej strategii ramowej – *Promowanie uczestnictwa Romów i wzmocnienie pozycji kobiet, młodzieży i dzieci pochodzenia romskiego*. W świecie demokracji, wolności, pokoju, europejskich wartości to właśnie kobiety i dzieci stanowią o przyszłości każdej społeczności i narodu.

W sumie biorąc pod uwagę zakres zmian, kierunek wzmocnienia strategii i ogólną panoramę cząstkowych rekomendacji innych autorów instytucjonalnych, dotyczących zdrowia Romów, podjęte przez EPHA inicjatywy naprawcze powinny stać się bez zbędnej zwłoki podstawą do przygotowywania przez Komisję Europejską planów w zakresie tematyki zdrowotnej romskiej strategii EU2020+.

” *Problematyka zdrowia Romów jest szczególnie istotna w zakresie zdrowia kobiet i dzieci, co podkreśla w swych opracowaniach EPHA.*

Rekomendacji strategiczna pał

SASTYPEN

Komunikato Komisjako Europejsko dyvestetyr 30 sierpnia 2017 berś – *Przedykhiben cirytko pał unijna ramy pał themengre strategii pał integracja Romengry*, przbiškirdzia, kaj już nahara trzeba javeła te keret nevo, fededyr, sparudo i dokerdo ke wnioski i praktyka varykicy bersiendyr i ke neve problemy – romani khetani strategia pošli 2020 berś. Oprócz analizy, wnioski i decyzji horyzontalna save isys ćhindłe dre do lił, sykade isys jeszcze konsultacji społeczna pał ocena unijna ramy pał themengre strategii pał integracja Romengry ke 2020 berś, realizowana pełde Komisja Europejsko lipcostyr ke październiko 2017 berś.

Nani dava tylko jekh działanio savo keret pes dre Europa pał dova syr maś te vydychot romani strategia EU2020+. Pe da temato vyphenen pes też maśkrethemytka organizaciji ngo. Kamen jone kaj te javeł ten wpływ pe ostateczno strategia savi veła przylini, pełde dova keren peskre projekty pał vavirćhane badani, kaj ten-gre wnioski te ven line teł uwaga. Pał pewno dre przyszłość, ke keryben nevi romani strategia javena line teł uwaga sobersitka themengre sprawozdani pał realizacja strategia, dre save ryga dzian sparuibena dre themengre strategii dre ostatnia bersia (pał przykłado strategia irlandzko), ne i vavirćhane raporty themengre pał śtetytko sytuacja Romengry.

Dre 2017 berś Fundacja Open Society kerdzia nabaro, ale konkretno

raporto „Przedykhiben Unijna ramy pał Romendyr: ocena europejsko sytuacja pošli 2020 berś”. Vavir raportu pał neve ryga pał wykorzystanio funduszy strukturalna dre strategia pał Romendyr kerdzia organizacja EURoma – Europejsko Sieć pał integracja społeczno Romengry dre funduszy strukturalna.

Puciben pał przyszłość Romengry, a dokładnie pał plany działani pał Romendyr pošli 2020 berś łączynel pes dariasa pał społeczno i gospodarczo sytuacja dre Europa, savi mogineł te javeł syrjekh gorsiedyr. Data 2020 berś jekhe rygatyv wydział dolestyr kaj adzia kerde isy plany Uniakre (khetanes pošlilizbońsko Strategia Europa 2020), a vavire rygatyv jamare zamiłowaniostyr ke równa i ceła daty, dre save zaćhiniben dyćte isy reguły matematyczna. Berś 2000 na jandzia saveś rewolucyjna sparuibena, chociaź dre ostatnia zorałe prawie 20 berś zagene dasave bare sparuibena, save doligirde ke sytuacja savi kana isy dre Europa i pe

sveto, i pe dova savi javeła przyszłość. Ale rysiuvas ke sytuacja Romengry dre Unia Europejsko – berś 2020 sphan-dło isy neve strategiasa i konieczne rewizjasa na tylko EU2020, ale i barebersitke budżetososa. Savo javeła baro i syr pokerdo pe kotyra zdecydynela pe bare bersia dre savi ryg dziana thema dre khetani Europa.

Naśty pes te dziwinas pał dava, kaj ke dyskusja save maś te javen neve celi i sposoby pe realizacja strategia pał Romendyr dodzian też organizaciji, save działynen dre jekh konkretno profilo. Nani przecieź żadna przeszkody, kaj i jone te keren peskre badani i rekomendacji ke nevy strategia i łakry realizacja. Adzia właśnie isy dre przypadko, savestyr ćhinasam: jekh maśkre dasave organizaciji isy EPHA – Europejsko Sojuzo pał Sprawy Publiczno Sastypen.

Daja organizacja ngo, savi działynel 1993 bersiestyr, łączynel khetanes pe poziomo maśkrethemytko pacjenten i profesjonalisten, a łakro celi isy kaj

EPHA vydyja 5 najbaredyr zaleceni ke Komisja Europejsko, guverny themengre i spoleczeństwo obywatelsko, kaj dre nevi strategia Uniakry pał Romendyr te javen line teł uwaga but ważna kwestii pał sastypen.

manusia te javen sastedyr i kaj zasady pał znaczenio publiczno sastypen dre Europa te javen zorałedyr. Zacegerde dre da organizacja isy vavirchane organizaciji themengre i maškrethemytka. Polska reprezentynel adoj Polsko Towarzystwo pał Programy Sastypnytki.

EPHA vydyja 5 najbaredyr zaleceni ke Komisja Europejsko, guverny themengre i spoleczeństwo obywatelsko, kaj dre nevi strategia Uniakry pał Romendyr te javen line teł uwaga but ważna kwestii pał sastypen. So ważno, rekomendacji save dyja EPHA i łengro keryben, można te dopasynel też ke vavir kotyra dre strategija.

Jekhto rekomendacja isy skierowano tylko ke Komisja Europejsko i phenel kaj dre poszanowanie demokratyczno debata i docenienie aktywność savi kerel spoleczeństwo obywatelsko, Komisja już dre 2018 berś (ke da ciro dava pes na kerdzia) te teł baredyr uwaga i teł deł butedyr pał sastypen Romengro, a zwłaszcza pał jangłatuno rozbariakiryben čhavorengro. Daja rekomendacja maś te skloninel Komisja Europejsko ke jasno stanowisko pał sastypen, nevi polityka pał dava, neve celi i wytyczne dre nevi strategija.

Paś dava trzeba te phenel varykicy łava pał dava kaj EPHA tematosi pał sastypen Romengro (i čhavorengro) załetyś pes już hara. Pełde peskre działani pał sastypen Romengro, organizacja kerdzia raporto „Sastypen i jangłatuno rozbariakiryben čhavorengro dre spoleczeńności Romengre. Analiza pał dokumenty save vydyja Unia Europejsko i pał themengre strategii pał integracja Romengry”. Dava właśnie dava raporto khetanes odphenibnasa save čhindzia EPHA pał ocena Komisjakry pe varykicy themengre strategii (Bułgaria, Węgry, Rumunia, Słowacja, Macedonia), moginel te javel podstawa ke keryben nevi polityka sastypnytko Komisjakry dre nevi strategija. Syr Komisja Europejsko kandyjaby EPHA i zalijaby pes da tematosi już kana, to javiaby ciro pe bary konkretno dyskusja maškre manusia save załen pes sastypnasa dre praktyka i systemo decyzyjno dre Komisja Europejsko.

Duj vavir rekomendacji EPHA zryśkirde isy ke poszczególna thema. Jekhto phenel kaj konieczno isy analiza syr vydychoł sytuacja themengry pał sastypen i jangłatuno rozbariakiryben čhavorengro i save maś te javen celi dre nevi strategija themengry. EPHA podkreślinel paś dava kaj mechanizmy pał dodziapen ke sastypnytki usługi publiczna isy nasprawno, i kaj pominiakirde isy konkretna problemy sastypnytki, zorałes sphandłe specyfikasa savi isy dre konkretno spoleczeńność – dre przypadko Romengro dava isy but ważno. Vavir rekomendacja phenel kaj isy potrzeba kaj te vligireł ciaciunes skuteczna mechanizmy, save dre praktyka jandena Romenge ciaciunes korzyści dre opieka sastypnytko – mechanizmy pał wdrażanio i pał monitorowanie ciaciune postępy.

Čtarto zalecenio dotyczyneł Komisja Europejsko i thema save isy dre Unia. Dotyczyneł pał dova kaj te javel kerdo zorałedyr monitoringo, ale paś dava te javen skendyne pe poziomo Uniakro dany themengre pał sastypen Romengro, so pał pewno pomogin-

Čtarto zalecenio dotyczyneł Komisja Europejsko i thema save isy dre Unia. Dotyczyneł pał dova kaj te javel kerdo zorałedyr monitoringo, ale paś dava te javen skendyne pe poziomo Uniakro dany themengre pał sastypen Romengro, so pał pewno pomogindziaby dre zorałedyr efekty pał fededyr sastypen ke Roma.

dziaby dre zorałedyr efekty pał fededyr sastypen ke Roma.

Ostatnio rekomendacja isy zryśkirde ke Roma, spoleczeństwo obywatelsko i organizacji ngo. Zamangel kaj te wspiernen inicjatywa EPHA pał keryben neve Ramy Unijna pał polityka Romendyr. Dre daja rekomendacja isy but ważno dodatkowo informacja, kaj te phenel pes stale Romendyr i neve strategiatyr, kaj Unia te na przečhel pes te załel da problemosa, te nalekcewažyneł da temato i celo romani tyknedyr nacija.

Sare da rekomendacji vyden pes nazbyt miśtes kerde – isy dre jekh ciro zbyt szczegółowa i zbyt ogólna, ale jednak vydžian praktykatyr, działaniendyr save dre da temato kerelys EPHA. Dopiero so sthovasam da zaleceni do projektenca, wnioskenca i raportenca, keren pes jone jasna i moginen pes te vyden efektywna. Paś dava moł isy te przybiškireł jeszcze vavir lił – katalogo tematyczno pał zalaceni naprawcza pał sastypen Romengro – pe savo dre 2016 organizacja dyja sčhurdyja uwaga syr phenelys kaj isy baro kryzyso dre Romengro sastypen publiczno.

EPHA podkreślinel dre peskre liła kaj problemy pał sastypen ke Roma isy szczególnie ważna syr dział pał dziuvla i čhavore. Dava wniosko isy zgodno jekhesa dujendyr kotyra horyzontalna, save Komisja Europejsko vykendyja ke nevi strategija ramowa – *Promowanie pał aktywność Romengry i pał zorałedyr pozycja dziuvlengry, terne manusiengry i čhavorengry*. Dre sveto kaj isy demokracija, wolność, pokojo i europejka wartości, dava właśnie dziuvla i čhavore isy przyszłość dre sare spoleczeńności i nacji.

Kaj te podsuminel dava saro, można te phenel kaj sparuibena dre savi ryg isy te dział nevi strategija, rekomendacji pał sastypen Romengro save kerdzia EPHA, ciaciunes maś te javneby syr najsygedyr przyline pełde Komisja Europejsko ke plany pał tematyka sastypnytko dre romani strategija EU2020+.

łum. Ania Peretka

Roma dre svetytko kinematografia

Roma dadyves dyktle isy pełde vavirchane stereotypy. Jekhe manusienge javeł pe dumanio Romnia save khefen pe estrada dre peskre falbaniasta podzi, a vavirreng Rom savo chi na kereł, saves na obdział buty. Da stereotypy isy but zorałes przykerde dre baredyr społeczeństwo, a maryben łenca isy but pharo i przybiskireł maryben wiatrakenca syr dre Don Kichoto. Wizerunko Romengro isy też często sykadu vavirchanes dre filmo. Na zawsze sykadu isy pozytywnie, często sykaiben isy pełde stereotypo manusiengro save chi na obdział. Isy też i dasave filmy, dre save Roma sykade isy adzia syr vavire rygaty, czyli dasave syr isy ciaciunes. Dre dava numero zaczninas te sykaveł filmy dre save sykade isy Roma. Pe początko chinias pał filmy polska.

Roma dre polska filmy

Mogindziaby pes te vydeł kaj dasavo tajemniczo nacja syr Roma javeła sykady dre pherdo filmy. Adzia jednak nani. Taborowo romantyzmo na kusinełys bute twórcen dre polska filmy, a tematyka romani ke da pora isys sykady sporadycznie. Wyjątko isy adaj filmo „Papusza”, savo kerde Jolanta Kos-Krauze i Krzysztof Krauze, ale dałestyr butedyr chiniasam duredyr.

Filmy dokumentalna dre jekhta bersia pošlimarybnytko też na sys zainteresowano romane tematoso. Polsko widzo moginełys te dykheł tylko – dosyć rzadko – tykne epizody dre kroniki filmowa. Dopiero pošli 1991 berś javia baro zainteresowanie Romenca, najbutedyr pełde dova kaj zaczninełys pes te phenel pał Holokausto Romengro, a korkore Roma po kuty zacznindle zorałedyr te phenel pał peskre sprawy.

Pomimo dova kaj polska twórcy filmowa kuty interesynys pes romane nacjasa, to na oznaczoneł dava kaj romani tematyka na sys sykady w ogóle. Często wątki romane isys potrzebna kaj te urozmaicinel filmy. But dzindło filmo dre savo sykade isy Roma kerdzia dre 1964 berś Wojciech Has – „Rękopis znaleziony w Saragossie”. Adaj tematyka romani isy lini kaj te połączynel kolejna wątki powieściatyr savi čhindzia Jan Potocki, pał savi kerdo isys da filmo. Filmo sykaveł przedzipena terne oficersokre kaj khareł pes Alfons van Warden, saves dre drom ke Madryt isy but bibachcia. Dre dujto kotyr da filmo, savo dział 3 stundy, sykadu isy Rom, savo rypyreł ciro peskre ternipnastyr. Filmo isy adzia kerdo, kaj každo vavir opheniben isy pošli pestyr łączynel pes dołesa kaj isys gił festyr.

Vavir filmo savo trzeba te rypyreł khareł pes „Diabły, diabły”, kerdo dre 1991 berś pełde Dorota Kędzierzawska. Tytułowa „diabły”, to oczywiście Roma. Filmo sykaveł ciaciunes syr poddzian ke Roma vavir manusia bešte dre tykno foryco,

dre savo dre bersia 60-ta dova centuro Roma zarykirde pes taborosa. Vagestyr štetytko isy zafascynowana neve manusienca. Isy dre łendyr i ciekawość, i dar gił neve manusiendyr. Przecież manusia kaj przytradny ke łengro foro isy „obca” manusia, saven isy vavir systemo wartości. Romano dzipen isy celo ciro dre drom, a so już taboro pes zarykireł, to isy frejdy, ale też łengro dzipen isy but tajemniczo. Phaś baredyr štetytko manusia banges dykhen pe dasavo stylo dzipen, tym bardziej kaj rasiaj dre do foro phenel kaj dykheł dre łendyr kaj bičhadzia łen hyria manuś. Jedyne desiutrynbersitko raklory, „Mała” (dre da rola but mištes zabasiadzia Justyna Ciemny), dykheł pe łendyr całkiem vavirchanes, a najbutedyr ciekawineł ła terno čhavo. Jednak manusia forostyr, savenge najbutedyr wažno isy: kher, buty, semenca i khangery, našty pogodzinen pes dołesa kaj można te dzidziol vavirchanes pe sodyves i vytraden Romen do forostyr. Dasave zdarzeni isys pherdo dre dzipen ciaciunes. Pełde dava można te phenel, kaj da dramato psychologiczno isy też fabularyzowano dokumento, savo na ophenel pał konkretno šteto i ciro.

Sporo dyskusja kerdzia filmo „Urowadzenie Agaty”, savo nabasiadzia Marek Piwowski dre 1993 berś. Dre da filmo isy wątko romano, savo wykorzystano isys kaj te kereł afera polityczno. Dre sare recenzji save isys pošli premiera čhindło isys kaj filmo isys kerdo pe zapheniben polityczno, kaj te zaszkozineł wicemarszałkoske dre Sejmo – Andrzej Kern. Film ophenel pał historia kaj terno murś kaj khareł pes „Cygan” zakameł pes dre raklatyr – Agata, savi isys čhaj bare politykoskry. Cygan hylcioł štarybnastyr, rakheł ła pe stacja benzynowo i zakamen pes dre pestyr. Dada Agatakre keren saro kaj te na domekhen ke dova kaj terne te javen pesa – phanden ła nawet dre dynało kher, a łes poroden hełade. Rakli hylcioł dynałe kherestyr i kameł te łeł łesa romano bijav. Pe bijav syr

Cygan wyteł ćhury kaj te načineł palcy ke łengro złączenio ratesa – zakariedeł łes snajpero hefadengro.

So ciaciunes filmo dava isys kerdo pe zapheniben polityczno, to kerdzia dasave skutki save konś zaplanindzia. Premiera filmoskry isys kerdy ćhon gił wybory ke parlamento. Pošli premiera i pošli naciski medialna Andrzej Kern, baro polityko dre partia Porozumienie Centrum, zrezygnindzia pał kandydowanie dre wybory. Reżysero Marek Piwowski i producento Lew Rywin isys związana polityczne lewicasa, so mogineł te potwierdzineł teza pał zapheniben polityczno. Trzeba adaj teź te dodeł kaj ćhaj politykoskry – Monika Kern, dre wywiado prasowo phendzia kaj filmo „... isy luźno związano mire historiasa...”.

Romane wătki można te rakheł teź dre dramato psychologiczno „Bandyta”, savo dre 1997 berś dre khetani produkcja polsko-brytyjsko-sasytko-francusko kerdzia Maciej Dejczer. Isy dava opheniben manusiestyr savo bešto isy dre śtaryben dre Londyn, saves pe resocjalizacja bićhaven ke jekh kher sierotenge dre Rumunia. Adoj, tytułowo „Bandyta”, dykheł so adoj pes kerel i ruszyneł łes sumienio syr dykheł kaj personelo bikineł ćhavoren themytko małżeństwenge. But baro wpływowo pe łestyre kerel nasvali terni ćhaj, savi potrzebineł skomplikowano operacja pe dźi pał bare łove, a do kheres nani pe dava łove. Recydywista zdeł peske sprawa kaj vytradyben ćhavorengro pał thema isy łengry szansa pe fededyr dzipen, a dre łakro przypadko szansa pe dova kaj te vysaćioł. Dre da przypadko terni romani ćhaj sparuveł śtarybnymke manusies i łeskro dykhiben pe dzipen i sveto.

So phenas pał romani tematyka dre filmy, to trzeba te rypreł teź dramato „Bez wstydu”, savo dre 2012 berś kerdzia Filip Marczewski. Filmo kerdzia sporo dyskusja pał względy obyczajowa, pełde dova kaj sykado isy adoj syr pszał zakameł pes dre pheniatyr. Dre filmo isy teź romano wătko i postać terne ćhakry kaj khareł pes Irmina, savi ophenel łeske vastestyr. Rola terne ćhakry zabasiadzia Anna Próchniak, savi dorećcia pał dava nominacja ke nagroda Złota Kaczka. Wătko romano (romane baraki i neonazysty save kamen te vytradeł Romen) isy mišto dokerdo ke fabuła i isy but waźno kotyr filmoskro.

Romane wătki isy teź dyćte dre filmy ćhavorenge i terne manusienge. Dre 1986 berś vygeja filmo animowano „Porwanie w Tiutiurlistanie”, savo kerde Zdzisław Kudła i Franciszka Pyter pał powieść kaj ćhindzia Wojciech Żukrowski. Dre filmo dova isy teź sykady postać Romeskry, pe savestyr główna bohaterka dykhen banges. Film, podypen syr i powieść isy antywojenno.

So dzieł pał filmy terne manusienge, to warto te rypreł pał kerdo dre 1971 berś pełde Stefan Jędryka serialo „Podróż za jeden uśmiech”. Serialo isys nabasiado pał powieść savi ćhindzia Adam Bahdaj. Dre dava serialo Roma isy postaci pozytywna, pomaginen by łovengro dre drom główne postacienge. Drom dre romano taboro sparuveł rozmektes pełde dadendyr Dudusios dre zorało rakłoro, savo dzineł juź te deł peske rada pe sodyves. Podypen isy dre serialo „Stawiam na Tolka Banana”, savo duj berś pošli dova pałe nabasiadzia Stefan Jędryka. Adoj pałe sykade isy Roma pozytywnie, save pomaginen filmoskre bohaterenge.

Pewno ciekawostka dre da temato isy filmo „Zabójczy taniec”, savo kerdo isys dre Łódzia dre 2015 berś dre projekto dre savo isys terne romane manusia pe finało dre Ogólnopolsko konkurso stypendialno zdolne romane ucznienge. Dre główna roli wystąpinełte terne Roma cełe Polskatyr, save łenyś udziało dre konkurso savo zorganizyndzia Centrum pał Doradztwi i Informacja Romenge dre Polska. Film trwajineł 10 minuty i isy

dre łestyre pherdo efekty specjalna, poćsici i khelibena. Film kerdzia Rom Poznaniatyr Delfin Łakatosz. Łeskre filmy można te obdykheł pe kanał Krzesiny Films pe youtube.

Najważniejsze, bo pełnometrażowe filmo pał temayka romani isy „Papusza”, savo kerdzia Jolanta Kos-Krauze i Krzysztof Krauze. Filmo kerdo isys dre 2013 berś i sykaveł dzipen Papuszakro – Bronisława Wajs. Papusza isys jekhto Romni, savi syklija te ćhineł i te deł apre – isys jekhto Romni savi ćhinełys poezja. Łakro baro talento odrakcia poeta polsko Jerzy Ficowski, savo tradeł khetanes łasa dre taboro romano. Jov naphendzia Papusza kaj te začineł łakre wierszy, a pošli dova – pomocasa savi dełys łeske Julian Tuwim – przethovełtyś pe polsko ćhib. Dre filmo sykado isy syr da tryn dziene pes rakhen khetanes. Ale pał saro filmo dava isy smutno biografia najbaredyr romane poetkakry. Syr but moły dre Polska, adzia i dre przypadko da filmoskro – isy but vavirćhane zdani pał da filmo. Pał da filmo siundłto isy i siukar rakiryben, i hyria. Naktóra krytyki začurdyne aktorkake savi zabasiadzia Papusza (Jowita Budnik) kaj sykadzia kuty charaktero i łakry postać nani ciaciuni dre filmo. Maśkre Romendyr teź isys naktóra manusia, save vypheneys pes krytycznie pał da filmo. Dzindłto basiaibnytko Don Vasyl phendzia kaj filmo na spełninel peskry rola, pełde dova kaj na promineł Papusza, savi isys prześladowano i pełde Polakendyr, i pełde Romendyr, a twórcy kamenys tylko te kerel łove pe da filmo. Don Vasyl, začurdyja teź łenge kaj na konsultynenys treść filmoskry pał przykłado łesa, kaj jov korkoro dzinełys Papusza i vygarudzija dre łakro otoczenie. Dre wywiado gazetake Dziennik Zachodni Don Vasyl phendzia: „...*Da filmo isy nudno. Adoj aż pes mangeł kaj romane gila te nasien dre tło, bo adoj pe końco dopiero romani muzyka isy siundli, i to niewiadomo soske i pał so. I gene pe dava bare miliony. Aż pes te pacieł na kameł... Kamdziomys, kaj konś te pomogineł jamenge te nabasiaveł jamaro filmo, savo sykaveła jamen ciaciunes, teź i pozytywnie...*”.

Pharo isy te na zgodzineł pes Don Vasylosa dołesa, kaj kuty isy dre do filmo romani muzyka. Muzyka, savi kerdzia ke da filmo Jan Kanty Pawluśkiewicz, chociaź isy siukar i poetycko, na oddeł ciaciuno romano klimato. Me jednak dre da filmo dykhav pherdo pozytywy. Mango but waźno isy dava, kaj pomimo dova kaj filmo isy kało-parno, to dykciom kolorowo, romano sveto adzia syr pe obrazy kaj makhen impresjonisty. Dykciom teź, kaj – adzia syr isys ciaciunes – zabasiady pełde Jowita Budnik Papusza, godzineł pes pe peskro loso i na sprzeciwineł pes pe wykorzystywanie ło pełde inteligenty polska. Pomimo tykne negatywy, filmo sykaveł ceło ciro kuty dzindli biografia Papuszakry i kultura romani. Film dorećcia but vavirćhane nagrody pe vavirćhane festiwalu. Maśkrethemytke nagrodendyr najbaredyr isy nagroda pe 12. Maśkrethemytke Festiwalu Fimowo dre Pune dre India, kaj „Papusza” dorećcia duj główna nagrody pe da festiwalu – pał nafededyr filmo i najfededyr reżyseria. India isy przecieź phuv, savuniatyr Roma poddzian.

Filmy pał tematyka romani można najekhvar te dykheł pe festiwalu filmowa. Naktóra sykade isy dre vavirćhane śtety, pał przykłado pe Festiwalu Filmowo pał Kultura Romani.

Dava vyginipen isy subiektywno. Pał pewno nani adaj sare filmy polska, dre save isys romane wătki. Nani adaj vyginde filmy dokumentalna, save isy nabasiady syrjekh butedyr. Dre da ćhiniben sykadzim tylko dała filmy, save duminav kaj isy najbutedyr waźna romane kulturake.

tłum. Ania Peretka

X. MUZA I ROMOWIE

Romowie w polskim filmie

Romowie dziś, w zależności od przyjętego stereotypu, kojarzą się ze skoczną muzyką, Romkami wirującymi na estradzie w falbaniastych spódnicach, albo z obrazem nieroba, „niebieskiego ptaka”, który „nie sieje, nie orze, a zbiera”. Te stereotypy są bardzo mocno zakorzenione w społeczeństwie większościowym i walka z nimi często przypomina starcie z wiatrakami niczym w *Don Kichocie*. Obraz Roma jest też dość często pokazywany w filmach w różnych ujęciach. Nie zawsze jest to bohater pozytywny, często odpowiada przyjętemu stereotypowi „niebieskiego ptaka”. Są też filmy, w których Romowie pokazywani są jak gdyby z drugiej strony, czyli takimi, jakimi są naprawdę. Począwszy od tego numeru będziemy przybliżać motywy romskie w filmie. Rozpoczynamy od produkcji polskich.

Nie tylko Papusza?

Mogłoby się wydawać, że tak tajemniczy naród jak Romowie, będzie wdzięcznym tematem dla filmowych twórców. Tak się jednak nie stało. Taborowy romantyzm nie znalazł odzwierciedlenia w polskim filmie, a tematyka romska, jak dotąd, pojawia się raczej sporadycznie. Wyjątkiem jest tu film Jolanty Kos-Krauze i Krzysztofa Krauze „Papusza”, ale o tym później.

Trzeba zaznaczyć, że również film dokumentalny w pierwszych powojennych latach nie był zainteresowany tematyką romską. Polski widz mógł – dość rzadko – zobaczyć tylko niewielkie epizody w kronikach filmowych. Dopiero po 1991 roku nastąpiło wielkie zainteresowanie Romami, a to głównie z tej przyczyny, że zaczęto mówić o Holokauście Romów, a sami Romowie – wprawdzie jeszcze nieśmiało – zaczęli głośno mówić o swoich sprawach.

Mimo, iż zainteresowanie polskich twórców filmowych Romami było

niewielkie, nie oznacza to, że tematyka była całkowicie pomijana. Bardzo często wątki romskie były potrzebne do „podniesienia temperatury akcji”, lub – tak jak to jest w filmie Wojciecha Hasa z 1964 „Rękopis znaleziony w Saragossie” – dla połączenia kolejnych wątków wziętych z powieści Jana Potockiego, na motywach której powstał film. Film pokazuje przeżycia Alfonsa van Wardena, młodego oficera, który w drodze do Madrytu napotyka na wiele przeciwności. W drugiej części tego trwającego 3 godziny filmu pojawia się Cygan, który wspomina czasy swojej młodości. Film jest tak skonstruowany, że każda następna opowieść wywodzi się z poprzedniej i tak jest w tym przypadku.

Na szczególną uwagę zasługuje film Doroty Kędzierzawskiej z 1991 roku „Diabły, diabły”. Tytułowe „diabły”, to oczywiście Romowie. Film dość wernie oddaje stosunek małomiasteczkowej społeczności do Romów, którzy, w latach sześćdziesiątych ubiegłego stulecia, rozbili swój obóz w małym,

prowinjonalnym miasteczku. Miejskowa społeczność jest początkowo zafascynowana przybyszami. Na przemian targa nią niepokój i ciekawość. Przecież przybysze to „obcy”, to ludzie wyznający zupełnie inny system wartości. Cygańskie życie to nieustająca wędrówka, a, gdy już tabor zatrzyma się, to jest pełne radości, spontaniczności, a jednocześnie jest bardzo tajemnicze. Mieszkańcy miasteczka w zdecydowanej większości nie akceptują takiego stylu życia, tym bardziej, że miejscowy ksiądz dostrzega w nich wysłanników „złego”, czyli diabła. Jedynie kilkunastoletnia dziewczynka, „Mała” (w tej roli znakomicie wypadła Justyna Ciemny), widzi ich zupełnie inaczej, a szczególnie fascynuje ją jej cygański rówieśnik. Jednak większość, dla której najważniejsza są: dom, praca, rodzina, szkoła i kościół, nie może znieść takiego zachwiania rytmu codzienności, zmusza tabor do opuszczenia obozu. Zdarzenia takie miały miejsce w świecie realnym. Można więc stwierdzić, że ten dramat psychologiczny jest też fabularyzowa-

Pokaz specjalny filmu „Papusza” w Gorzowie Wielkopolskim. Fot. Stiopa-CC BY-SA 4.0/Wikimedia Commons

nym dokumentem nie odnoszącym się do konkretnego miejsca i czasu.

Sporą dyskusję wywołał nakręcony w 1993 roku przez Marka Piwowskiego film „Uprowadzenie Agaty”, w którym wątek romski wykorzystano do wzniecenia afery politycznej. We wszystkich recenzjach, jakie pojawiły się po premierze, sugerowano, że film został „zrobiony” na zamówienie polityczne, aby zniszczyć ówczesnego wicemarszałka Sejmu Andrzeja Kerna. Film opowiada o miłości chłopaka o imieniu Cygan do Agaty, córki prominentnego polityka (Andrzeja Kerna). On ucieka z więzienia, spotyka ją na stacji benzynowej i rodzi się między nimi płomienne uczucie. Rodzice dziewczyny robią

wszystko by rozdzielić młodych, udaje im się umieścić Agatę w zakładzie psychiatrycznym, natomiast chłopak jest ścigany przez policję. Agata ucieka z psychiatryka i z Cyganem chce wziąć cygański ślub. Podczas ceremonii, gdy chłopak wyciąga nóż, by naciąć palce wg zwyczajowego braterstwa krwi, ginie od kuli policyjnego snajpera.

Jeżeli film był rzeczywiście „zrobiony” na zamówienie polityczne, to odniósł pożądany skutek. Premiera filmu miała miejsce na miesiąc przed wyborami do parlamentu. Pod jej wpływem i przy dużym nacisku mediów Andrzej Kern, wpływowy polityk Porozumienia Centrum, zrezygnował z kandydowania. Marek Piwowski i producent filmu Lew Rywin byli związani z lewicą, co może potwierdzać tezę o zamówieniu politycznym. Natomiast pierwszozwzór Agaty – Monika Kern, w jednym z prasowych wywiadów stwierdziła, że film „... jest luźno związany z moją historią...”.

Romskie wątki znajdziemy również w dramacie psychologicznym „Bandyta” zrealizowanym w 1997 roku w koprodukcji polsko-brytyjsko-nie-

miecko-francuskiej przez Macieja Dejczerę. Jest to opowieść o odsiadującym w Londynie karę więzienia wielokrotnym recydywiście, którego na resocjalizację wysłano do jednego z domów dla sierot w Rumunii. Tam, tytułowy „Bandyta”, zmagają się ze swym sumieniem widząc, że personel sprzedaje dzieci małżeństwom z Zachodu. Ogromny wpływ na niego mają losy młodziutkiej Romni, która wymaga skomplikowanej i bardzo drogiej operacji serca, a ośrodek nie ma na to pieniędzy. „Bandyta” dostrzega, że wywiezienie dzieci na Zachód to dla nich szansa na lepsze życie, a dla innych szansa na powrót do zdrowia. W tym przypadku młodziutka Romni miała wpływ na zmianę postępowania świata przez wielokrotnego recydywistę.

Przedstawiając romskie wątki w filmie polskim nie można przejść obojętnie obok dramatu Filipa Marczewskiego „Bez wstydu” zrealizowanego w 2012 roku. Film wywołał sporą dyskusję ze

Na szczególną uwagę zasługuje film Doroty Kędzierzawskiej z 1991 roku „Diabły, diabły”. Tytułowe „diabły”, to oczywiście Romowie.

Najważniejszym, bo pełnometrażowym filmem o tematyce romskiej jest „Papusza” Jolanty Kos-Krauze i Krzysztofa Krauze. Film zrealizowano w 2013 roku na podstawie życiorysu Bronisławy Wajs, zwanej przez Romów Papuszą.

względów obyczajowych. Przedstawiono w nim bowiem kazirodczą miłość brata do siostry. W filmie pojawia się też Romni o imieniu Irmiona, która pała gorącą miłością do zakochanego w siostrze Todka. Rolę Irmiony odtwarzała debiutująca na dużym ekranie Anna Próchniak, która za tę kreację otrzymała nominację do nagrody Złotej Kaczki. Wątek romski w tym filmie znakomicie komponuje się z fabułą i jest jej bardzo istotnym elementem.

Również w filmach dla dzieci i młodzieży pojawiają się romskie wątki. W zrealizowanym w 1986 roku filmie animowanym „Porwanie w Tiutiurlistanie” przez Zdzisława Kudę i Franciszka Pytera na podstawie powieści Wojciecha Żukrowskiego pojawia się Cygan, który nie zawsze jest pozytywnie postrzegany przez głównych bohaterów. Film, podobnie jak powieść, ma charakter antywojenny.

Spośród filmów dla młodzieży warto wspomnieć o zrealizowanym w 1971 roku przez Stefana Jędrykę serialu „Podróż za jeden uśmiech”. Film powstał na podstawie powieści Adama Bahdaja. W tym serialu spotkani przez bohaterów Romowie są postaciami pozytywnymi, pomagającymi im w podróży bez pieniędzy. Podróż cygańskim taborem zmienia rozpieszczoność przez rodziców Dudusia w twardego chłopaka potrafiącego zmierzyć się z przeciwnościami losu. Również w zrealizowanym przez Stefana Jędrykę dwa lata później serialu „Stawiam na Tolka Banana” przewijające się postacie Romów mają pozytywny wpływ na bohaterów filmu.

Swego rodzaju ciekawostką jest film „Zabójczy taniec”, który powstał w Łodzi w 2015 roku ramach projektu z udziałem młodzieży romskiej podczas finału *Ogólnopolskiego konkursu sty-pendialnego dla uzdolnionych uczniów*

romskich. W rolach głównych obsadzono młodych Romów pochodzących z całej Polski, uczestniczących w konkursie organizowanym przez stowarzyszenie Centrum Doradztwa i Informacji dla Romów w Polsce. Film trwa 10 minut i jest pełen efektów specjalnych, pościgów i tanecznych pojedynków. Jego twórcą jest Rom Delfin Łakatos z Poznania. Jego filmy można zobaczyć na youtube'owym kanale Krzesiny Films – szczerze polecam.

Najważniejszym, bo pełnometrażowym filmem o tematyce romskiej jest „Papusza” Jolanty Kos-Krauze i Krzysztofa Krauze. Film zrealizowano w 2013 roku na podstawie życiorysu Bronisławy Wajs, zwanej przez Romów Papuszą. Papusza była pierwszą Romką, która nauczyła się czytać i pisać, a przede wszystkim, która tworzyła poezję. Jej niesamowity talent dostrzegł poeta Jerzy Ficowski, który wędrował razem z nią taborem. On nakłonił Papuszę do spisywania wierszy, a następnie – przy pomocy Juliana Tuwima – tłumaczył je z romskiego na polski. Film m.in. przedstawia spotkanie tej trójki poetów, ale przede wszystkim jest smutną biografią największej cygańskiej poetki. Jak to zwykle w Polsce bywa, zdania na jego temat są podzielone. Niektórzy krytycy zarzucają Jowicie Budnik (odtwórczyni roli Papuszy) brak charakteru i autentyzmu przy kreacji roli. Również niektórzy Romowie np. piosenkarz Don Vasył twierdzili, że ten film nie spełnia swojej roli, bo nie promuje samej Papuszy, która była prześladowana i przez Polaków i Romów, a jedynie jest źródłem pieniędzy dla twórców. Don Vasył zarzuca też twórcom, że nie konsultowali treści filmu m.in. z nim, który osobiście znał Papuszę i wychowywał się w jej otoczeniu. W wywiadzie dla gazety *Dziennik Zachodni* Don Vasył powiedział: „... Ten film jest nudny. Tam aż się pro-

si, żeby muzyka cygańska była w tle, bo tam na końcu dopiero muzyka się pojawia i to nie wiadomo czy to z gruszki czy z pietruszki. I poszły na to grube miliony. Aż się wierzyć nie chce... Chciałbym, żeby ktoś pomógł nam nakręcić nasz film, który pokaże nasze prawdziwe oblicze, także to pozytywne...”.

Trudno jest nie przyznać racji Don Vasyłowi w twierdzeniu, że mało jest romskiej muzyki w tym filmie, muzyka Pawлуśkiewicza, chociaż piękna i bardzo poetycka, nie oddaje tego ducha cygańskości. Ja jednak w tym filmie dostrzegam wiele pozytywów. Dla mnie istotne jest to, że mimo iż film jest czarno-biały, to widziałem kolorowy, cygański świat niczym na obrazach impresjonistów. Widziałem też, że – tak jak w rzeczywistości – grana przez Jowitę Budnik Papusza, godzi się na swój los i nie protestuje przeciwko wykorzystywaniu jej przez inteligentów polskich. Mimo pewnych, mało znaczących negatywów, film przybliżył ciągle mało znaną biografię Papuszy i kulturę romską. Film otrzymał wiele nagród na różnych festiwalach. Z międzynarodowych wyróżnień najcenniejszymi są nagrody na 12. Międzynarodowym Festiwalu Filmowym w Pune w Indiach, gdzie „Papusza” otrzymała dwie główne i jedyne na tym festiwalu nagrody – dla najlepszego filmu i za najlepszą reżyserię. Indie to przecież pra-Ojczyzna Romów.

Filmy o tematyce romskiej można czasem zobaczyć na festiwalach filmowych. Niektóre z nich prezentowane są w różnych miejscowościach np. w ramach Festiwalu Filmowego Kultury Romskiej.

Ten przegląd ma oczywiście charakter subiektywny. Na pewno nie oddaje całości zagadnienia, nie wyczerpuje też katalogu filmów, w których poruszono tematykę romską. Nie ma tu omówienia filmów dokumentalnych, a tych powstaje coraz więcej. W materiale przedstawiłem tylko te, które uważam, za najbardziej istotne dla kultury romskiej.

Ryszard Bańka

Dla mnie istotne jest to, że mimo iż film jest czarno-biały, to widziałem kolorowy, cygański świat niczym na obrazach impresjonistów.

Wakacyjne eskapady dzieci ze Słoneczka

Słoneczne miesiące wolne od zajęć lekcyjnych to czas, w którym dzieci i młodzież mogą wypocząć, a zarazem aktywnie i użytecznie spędzić czas. A w tym roku lato było naprawdę piękne, pogoda wręcz zachęcała do wyjazdów w teren, na łono przyrody. Jak co roku opiekunki ze Świetlicy Integracyjnej Słoneczko, która działa przy Związku Romów Polskich w Szczecinku, zorganizowały trzy wycieczki, dzięki którym dzieci miały zapewnione wakacyjne rozrywki. Świetlica funkcjonuje cały rok, jednak wakacje to szczególny czas, w którym można zapomnieć o codziennych, prozaicznych obowiązkach i ruszyć na wyprawę w nieznane. Podczas zaplanowanych i zrealizowanych trzech wycieczek pogoda była wymarzona.

Pierwsza wycieczka przygotowana przez opiekunki dla dzieci i młodzieży ze Świetlicy Integracyjnej Słoneczko, to wyprawa do Batyckiego Parku Dinozaurów we Wrzosowie. Wrzosowo, to wieś w powiecie kamieńskim, położona w pobliżu brzegu rzeki Dziwnej, w połowie drogi między Kamieniem Pomorskim a Dziwnówkiem. Park to miejsce aktywnego wypoczynku, gdzie zdobywanie wiedzy o czasach prehistorycznych połączone jest z wieloma atrakcjami i rozrywką na świeżym powietrzu. Jadąc tam zapominamy o wszystkich elektronicznych rzeczach i wczuwamy

się w piękno tego miejsca. Znajduje się tam ścieżka edukacyjna, na której odwiedzający park mogą zobaczyć figury będące rekonstrukcjami dinozaurów naturalnej wielkości. Patrząc na nie można sobie wyobrazić jak wyglądał świat przed milionami lat gdy panowały na nim te monstrialne gady. Na terenie Parku działa również Park Safari Wrzosowo. Na terenie Safari żyją lamy, strusie, danielu, kuce szetlandzkie, kozy i owce, a także alpaki, wiewiórki i wiele gatunków ozdobnych ptaków. Można tam spotkać również tak rzadkie gatunki jak białe kangury Walabia Benetta, które przyjechały tu z Antypodów. W parku znajduje się również muzeum, park rozrywki oraz sklep z pamiątkami

mi i restauracja. Sklep, jak zawsze, był oblegany przez uczestników wycieczki kupujących pamiątki dla swoich najbliższych: dla rodziców, rodzeństwa oraz dziadków, kto jak uważał. Po tak wyczerpującym dniu trzeba było zjeść gorący posiłek, który był przygotowany w parkowej restauracji. Wizyta w Parku była pełną emocji, a zarazem bezpieczną zabawą w miejscu rodzinnej rozrywki. Oczywiście, jak zawsze, nie mogło zabraknąć pamiątkowych fotek, które dzieci tak bardzo uwielbiają, bo w dzisiejszych czasach trzeba wszystko uwiecznić i pokazać innym.

Nie mniej ciekawa była wyprawa do Centrum Rekreacyjnego Dolina Charlotty, które jest zlokalizowane na

terenie średniowiecznego młyna na rzece Słupi, w miejscu zwanym Zamełowskim Młynem we wsi Strzelinko pod Słupskiem. Ruiny młyna są widoczne do dziś, młyn w przyszłości ma być odbudowany. Centrum zajmuje obszar 80 ha. Budowle hotelowo-rekreacyjne na terenie ośrodka zostały postawione w tradycyjnym stylu pomorskim. W ofercie Doliny Charlotty, oprócz luksusowych hoteli, są sale konferencyjne, SPA, stadnina, wioska mongolska, zwierzyńiec, park linowy, łowiska do wędkowania, jest możliwe i pływanie rowerami wodnymi po jeziorze Zamełowskim, a także spływ kajakowy po Słupii. W dolinie na podopiecznych Świetlicy Integracyjnej Słoneczko czekały zapierające dech w piersiach atrakcje, a wśród nich takie jak ogród zoologiczny, w którym dzieci podziwiały niespotykane na co dzień gatunki zwierząt, tzw. Kraina Bajek, gdzie mogły podziwiać bajkowe postacie znanych z bajek czytanych na dobranoc w swoich środowiskach. Przeniesienie się do nierealnej krainy bajek jest dla każdego dziecka niezapomnianym przeżyciem, a obcowanie z bajkowymi postaciami było jedną z największych atrakcji. Następnie podopieczni podziwiali wyczyny fok znajdujących się w tamtejszym fokarium. Nie lada atrakcją było również karmienie tych figlarnych i przemiłych zwierząt, to również wzbudziło szczerą zachwyty, bo przecież na co dzień, na śródlądziu, nie ma kontaktu z morskimi zwierzętami. Na terenie Centrum jest również wielki plac zabaw z ławeczkami dla rodziców lub opiekunów,

tam również spędziliśmy trochę czasu, a najmłodszy znakomicie sobie zorganizowali zabawy korzystając z urządzeń przeznaczonych do tego celu. Podczas pobytu w Dolinie Charlotty odbyliśmy również rejs łodzią po rozlewisku Słupi wokół kilku tematycznych wysepek (Afryka, Ameryka Płd, Australia), na których żyją zwierzęta związane tym rejonem świata, który dana wysepka określa. Można tam spotkać lemury, kangury, kapucynki, emu i wiele innych, równie egzotycznych. W czasie rejsu na statek wskoczył lemur, oczywiście wszyscy się wystraszyli, ale są to zwierzęta oswojone, przyjaźnie nastawione do zwiedzających i bezpiecznie można je pogłaskać. Tam również nie zabrakło wspaniałych fotek.

Trzecia ostatnia i zarazem najdłuższa wycieczka odbyła się do gdańskiego ZOO. Podczas tej wycieczki dzieci mogły rozwinąć i poszerzyć swoją wiedzę na temat różnych gatunków zwierząt. Nie-

wątpliwą atrakcją Gdańskiego ZOO jest Kolejka Retro – środek transportu, którym odbyliśmy jedyną w swoim rodzaju wycieczkę po Ogrodzie, podziwiając jego najpiękniejsze zakątki, zamieszkałe przez wiele egzotycznych gatunków zwierząt. Ponadto wielką atrakcją jest Małe ZOO, jest to wyjątkowe miejsce. Można tu pogłaskać i przytulić żyjące tu żywe zwierzęta! Oczywiście nie tygrysa czy krokodyla, bo to byłoby niebezpieczne, ale dobrze nam znane kozy, owce, króliki, a nawet alpakę. Pracownicy przygotowują dla gości specjalną karmę, którą zwiedzający mogą podawać zwierzętom. Wszyscy mieszkańcy Małego ZOO mają imiona i opiekunowie dobrze znają charakter każdego z nich. Te najbardziej przyjazne przechadzają się między zwiedzającymi, te większe są w zagrodnach, ale one też czekają na przysmaki. Małe ZOO to takie miejsce, które pozwala dzieciom i dorosłym zapoznać się z różnorodnym światem

„Dokonanej obserwacji, doświadczenia i praktyki podczas wycieczki czy imprezy krajoznawczo-turystycznej, nie zdoła zastąpić nawet najdoskonalsza metoda dydaktyczna stosowana podczas zajęć edukacyjnych w klasach.

zwierząt, zdobyć na jego temat wiedzę i przełamać barierę strachu. Odbывая się tu też zajęcia dydaktyczne oraz warsztaty dla osób niepełnosprawnych. Gdańskie ZOO jest naprawdę wielkie, na taką wyprawę trzeba zaplanować sobie cały dzień, bo jest co zwiedzać. W tym wielkim, pełnym egzotycznych zwierząt ogrodzie, można również sobie kupić przeróżne pamiątki.

Następnym punktem docelowym tego dnia był Żuraw nad Motławą, na końcu ulicy Szerokiej – zabytkowy dźwig portowy, którego budowa trwała od 1442 do 1444 roku. Żuraw został zbudowany jako jedna z bram wodnych wiodących do miasta. Mechanizm dźwigowy znajduje się pomiędzy dwoma murowanymi wieżami. W przeszłości Żuraw był wykorzystywany do wielu czynności, np.: do stawiania żagli, ale podstawową funkcją jaką pełnił był przeładunek towarów. Urządzenie to umożliwiałoby podniesienie dużego ciężaru czterech ton do wysokości nawet jedenastu metrów. W 1945 roku drewniana część Żurawia spłonęła, odbudowano go w latach pięćdziesiątych ubiegłego wieku. Dziś Żuraw jest oddziałem Narodowego Muzeum Morskiego. Jego wnętrza są udostępnione zwiedzającym. Wszyscy nasi wycieczkowicze weszli do środka i podziwiali konstrukcję budowli oraz widoki z tzw. okien.

Dzięki pięknej słonecznej pogodzie wszystkie plany wakacyjne związane z wycieczkami zostały zrealizowane. Takie wycieczki to dla dzieci sama radość, poznawanie różnych – wcześniej nieznanymi – miejsc, uczestnictwo w zawodach, zabawa i integracja oraz edukacja w jednym. Dla dzieci uczestniczących w zajęciach w Świetlicy Integracyjnej Słoneczko, które rzadko mają możliwość brania udziału w takich wyprawach, była to szczególnie okazja służąca rozwojowi spostrzeżeń, wyobraźni i myślenia, mająca wpływ na kształtowanie się takich cech charakteru, jak np. koleżeństwo, wytrwałość czy zaradność. Wycieczki pokazują jak działalność człowieka zmienia otaczający go świat. Nic tak nie pomaga dzieciom zrozumieć trudnych zjawisk oraz procesów przyrodniczych i społecznych jak doświadczenie i praktyka zdobyta w terenie na fonie natury. Dokonanej obserwacji, doświadczenia i praktyki podczas wycieczki czy imprezy krajoznawczo-turystycznej, nie zdoła zastąpić nawet najdoskonalsza metoda dydaktyczna stosowana podczas zajęć edukacyjnych w klasach. Przed opiekunkami Świetlicy Integracyjnej Słoneczko jeszcze wiele działań i możliwości. Od chwili rozpoczęcia realizacji projektu, tj. od 2009 roku odwiedziły z dziećmi już wiele ciekawych miejsc, ale w bliższej i dalszej okolicy Szczecin-

ka jest ich jeszcze wiele, a warto je odwiedzić i przeżyć tam kolejne przygody. Przez te wszystkie lata, podczas wakacyjnych i feeryjnych wyjazdów, dzieci uczestniczące w zajęciach w Słoneczku, zobaczyły bardzo dużo interesujących, magicznych i edukacyjnych miejsc. Do tej pory było to możliwe i – mamy nadzieję, że nadal będzie – dzięki dotacji Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji. Ministerstwo dostrzeża konieczność równania szans dzieci z mniejszości etnicznych z dziećmi ze społeczeństwa większościowego i często wspiera podobne działania, które umożliwiają dzieciom integrację, wzajemne poznanie swoich zwyczajów i kultur, a podczas takich wycieczek, podczas przebywania razem, szanse integracji i wzajemnego poznania zdecydowanie rosną.

*przyg. i fot. Anna Szymańska,
Magdalena Puszczykowska*

Ministerstwo
Spraw Wewnętrznych
i Administracji

Projekt realizowany dzięki dotacji
Ministra Spraw Wewnętrznych
i Administracji

Wakacyjna wycieczki Ła Świetlicakri Słoneczko

Linaje kana o kham zorałes świcinoł, akor nane łe ćiawen zajęci andre szkoła bo hin łen wakacji i akor szaj tisz odpoczninen the łacies szaj spendzinen koda ćiasos. Kada bersz sas ćiaces szukar linaj i kszuż oda kamłas pes te witradoł kie różna przyrodnicza thana. Afka sar so bersz o opiekunki dałe Świetlica Integracyjno Słoneczko sawi dziati-noł paszo Związkos Polskie Romengro andro Szczecinkos, zorganizinde trin wicieczki łe ćiawengie pe kała wakacji. E świetlica hin phuterdźi cało bersz, ale sar jawen o wakacji ta akor kodoj zaśinoł pes nekfeder ćiasos i organizimen hin różna the ciekawa wycieczki pherdał o ćiawe. Pe so trin wycieczki e pogoda sas szukar.

Pierwszo wycieczka sawi koła opiekunki zorganizinde pherdał o ćiawe the o terne dziene dałe Świetlica Integracyjno Słoneczko ta sas wycieczka ko Bałtycko Parkos Dinozaurencia andro Wrzosowo. Wrzosowo ta gaworo andro powiatos kamieńsko so hin paszo pańi so pes naziwinoł Dziwno, i hin jepasz drom maszkar Kamień Pomorski the Dziwnówko. Oda parkos ta kajso than kaj o dziene aktywnie odpoczninen po świeżo powietrzos, kaj dodżianen pes pało purane czasi the hin odoj tisz różna awer ciekawa rzeczi przygotowimen pherdał koła dziene so kodoj przitraden. Odoj pobisteras pał sawore nowoczesna rzeczi i dikhas pe koła szukar widoki sawe kodoj hin. Hin kodoj tisz kajso than kaj szaj dikhies figuri dinozaurengre, a sas kajse barse sar ćicies warekana jon sas. Sar pes dikhoł pe koła figuri ta manusz zaśinoł peskie te zdoł sprawa sar sas akor, sar koła bare dinozauri mek dziwnas po swetos. Andre koda parkos hin mek Park Safari Wrzosowo. Po terenos kołe parkoskro Safari hin lami, strusi, kozi, bakre, wiewiórki the mek but różna wrani. Szaj mek kodoj dikhies rzadko gatunkos kanguroskro Walabia Benetta, sawe jande kadaj dało Antypody. Andre koda parkos hin tisz muzeum, parkos rozrywki, sklepa pamiątkienca the restauracja. Afka sar zawsze andre koja sklepa pamiątkienca sas pherdo pżeziene so cinenas pamiątki peskre dadengie, phrałengie, pheńiengie the papengie. Pał kajso ciekawo the męcząco dżiwes kampołas wareso te hał, i amen halam andre koja restauracja sawi hin andre koda parkos. Sas odoj but ciekawa rzeczi i so nekważneder bawinahas amen andro bezpieczne than. I so maek na zabrakindżias? Na zabrakindżias tisz pamiątkowa zdjęci, bo akanak saworeskie kampoł te kie-roł zdińcios the te sikawoł saworengie.

Samas tisz pe wycieczka andro Centrum Rekreacyjno Dolina Charlotty sawo hin paszo pańi Słupi andro gaw so pes wicinoł Strzelinko paszo Słupsk. Hin odoj tisz średniowieczno młynos, dżi adadżiwes widoczna hin łeskre ruini sawe hin te jaćioł odbudowana. E budowla hoteliskri jaclas zbudimen andro tradycyjno pomorsko stylos. Andre Dolina Charlotty hin

tisz luksusowa hoteli, hin sali konferencyjna, SPA, stadnina grajencia, wioska mongolsko, zwierzycos, parkos linowo, pańia kasz szaj łowines maćien, szaj tisz dżias po rowerki wodna po jezioros Zemełowsko the spływos kajakowo pałe Słupia. Użarnas tisz odoj pe saworende dałe Świetlica Integracyjno Słoneczko ciekawa rzeczi kajse sar ogrodos zoologiczno kaj o ćiawe szaj dikhle szukar gatunki zwierzentegre, the mek Kraina Bajek, kaj szaj o ćiawe dikhle słynna postaci dało bajki. Oda pes właśnie dićiołas nekbuter e ćiawengie, kaj szaj dikle peskre ulubiona postaci dało bajki. Palis sawore dikle pokazos łe fokiengro dało fokarium sawo tisz kodoj hin. Dićiołas pes łengie tisz oda kaj karminenas kołe fokien, bo koda hin kajso zwierzentos morsko sawes na jawła nikas okazja te dikhoł kodoj kaj beszen koła ćiawe, a foki hin fes przyjemna, o ćiawe pes cieszinenas. Kodoj sas tisz placos zabaw ławkienca kaj o opiekuni, o dada o daja szaj peskie beszte tełe, a o ćiawe szaj giełe pe koda placos zabaw pes te bawinoł. Sar samas odoj andre Dolina Charlotty, samas tisz po rejsos kajsa cikńiaha łodziacha pało rozlewiskos Słupii, a pe koda pańi sas różna wysepki (Afryka, Ameryka Południowo, Australia) pe sawe dżiwnas zwierzenti so ćiacies dżiwen andre koła kraji sawe koła wysepki reprezentinenas. Szaj kodoj rakhies lemury, kanguri, kapucynki, emu the but awer egzotyczna zwierzenti. Sar samas po statkos ta kajso lemuros hućlas amengie po statkos i sawore przedarandżiłe, ale nane so te darał kołe zwierzentendar, bo nane jon groźna i szaj normalnie nawet łes pogłaskines. Kodoj tisz na zabrakindżias szukar zdjęci.

Ostatnio, ale nekbareder wycieczka sawi amen sas linaje ta sas ko Gdańskos andro ZOO. Pe koja wycieczka o ćiawe but pes dodżianće pał różna gatunki zwierzentegre. Kajso ciekawo wydarzenie sawo kodoj amen sas ta koda kaj przedradlam amen kolejkaha pało ogrodos i podziwinachas nekszukareder thana kaj dżiwen różna egzotyczna gatunki zwierzentegre. Hin kodoj tisz cikno ZOO, i koda than hin fes ciekawo. Szaj odoj pogłaskines the przytulines różne szukare zwierzenten. Wiadomo kaj Tygrisis na przytulinach, ale kajse znane zwierzenten sar kozi, bakre, króliki the alpaki. Koła dżiene so kodoj kieren andro bućia, przygotowimen karma kołengie so kodoj przytraden kaj te jawoł ten możliwości te nakarminoł te zwierzenten. Każdne zwierzentos hin naw the łengre opiekuni łacės ten dżianen sar pes koła zwierzenti zachowinen. Koła so nane groźna normalnie szaj pengie phiren maszkro manusza so zwiedzinen, a koła bareder hine andre kajse zagrodi, ale jon tisz užaren po przysmaki. Koda cikno ZOO ta kajso than kaj o ćiawe the dorołsa manusza szaj but pes dodżianen pał różna zwierzenti the kaj koła dżiene so darnas łendar imar na musinen pes te darał. Hin kodoj tisz zajęci pherdał niepełnosprawna dżiene. Koda cało ZOO Gdańskoste hin fes baro, i koła dżiene so pes kodoj kiden pe wycieczka, łacėes bi jawlahas kaj te zaplaninen peskie cało dżiwes bo koda ZOO hin fes baro the hin so kodoj te zwiedzinoł. Andre koda ZOO kaj hin przeróżna egzotyczna zwierzenti szaj tukie tisz cines przeróżna pamiątki.

Palis koda samo dżiwes tradlam ko Żuraw pasze Motława, hin oda pe ulica Szeroka, a hin odoj zabytkowo dżwigos portowo sawo sas budimen khato 1442 bersz dżi ko 1444 bersz. O Żuraw jaćlas zbudimen jako brama wodno sawi prowadziła andro foros. O dżwigos beszoł maszkar duj wieży barestar. Ćirła o Żurawos sas wikorzystimen pe koda kaj te przeładinoł różna towari the thownas feja żagli. Oda dżwigos hazdołas baro ciężaris aż śtar toni the hazdołas łes upre po deszu jekh metri. Andro 1945 bersz koja kasztuńi sera te dżwigoskri łabilas, ale andro panćwardesz bersza jaćlas odbudimen. O Żurawos hino częścía te Narodowo Muzeum Morsko. Koła dżiene so kamen łes te zwiedzinoł szaj nawet dżian andre. Amari wycieczka wgielas andre the szaj dikhće sar widićeoł andrał the szaj tisz podziwinenas o widoki dało obłaki.

Kszuż oda kaj sas amen szukar pogoda, sawore plani wycieczkowa jaćte zrealizimen. Kajse wycieczki ta but radoścía pherdał o ćiawe, bo na ćia pes bawinen, ale but tisz siklon, pindżiaren newe thana pał sawe sigieder na dżianenas, łenas udziałos andro zawodi, bawinenas pen the the kołestar tisz sas integracja. Pherdał koła ćiawe so phiren po zajęci andre Świetlica Integracyjno Słoneczko kajse wycieczki ta rzadkoścía. Pe kajse wycieczki pomożinen te ćiawengie pes te rozwijinoł, baroł łengie e wyobraźnia, myślinen, the oda pomożinoł te krztaltinoł łengro charakteris afka sar koleżeńskoścía, wytrwałoścía ći zaradnoścía.

Oła wycieczki sikawen sar oda so kieroł manusz zmieniło o swetos. Nić awka na pomorzinoł e ćiawengie te zrozuminoł koda so hin trudno te zrozuminoł andre przyroda ći andro dżiwipen afka sar włańnie kajso praktyczko doświadczenie pasze natura. Nawet łacio nauczycielis nane w stanie te wittumaczinoł ćiaworeskie koła rzeczi, ale sar o ćiawe dikhien, pindżiaren korokore andre kajso praktyczno sposobos ta akor but siklon, i oda włańnie den kajse wycieczki. Angał o opiekuni dałe Świetlica Integracyjno Słoneczko hin mek but możliwości the dżiałania. Andro 2009 bersz zaśindżias pes o projektos i akorestar imar odwiedźinde te ćiawenca but thana, ale paszo Szczecinkos the awer miejscowoścía hin mek but thana sawe szaj zwiedzinen te ćiawenca kaj oła ćiawe szaj mek but łacie przygodi przedżiwen. Koła ćiawe so pherdał koła bersza phirnas pe Świetlica Słoneczko sas łen możliwoścía te tradoł pe różna wakacyjna the feryjna wycieczki pe sawe dikhće but interesująca the edukacyjn thana. Dżi akanak sas oda možliwo, the hin amen nadżieja kaj dureder jawła oda možliwo kszuż o dofinansowanie khato Ministros Spraw Wewnętrznych the Administracji. O Ministerstwow zauważinoł oda kaj e ćiawengie dałe mniejszoścía etniczno należinoł pes kajse sama szansi sar te ćiawengie dałe większoścía i tisz pomożinen pe awer sposobi sawe pomożinen te ćiawengie andre integracja, te pindżiaroł różna kulturii the zwyczajii, a pe kajse wycieczki, sar sawore hine razem, szansi pe integracja barion.

Kada projektos szaj kierzđiam kszuż o dofinansowanie khato Ministros Spraw Wewnętrznych the Administracji

Ministerstwo
Spraw Wewnętrznych
i Administracji

łum. Sebastian Donga

fot. Anna Szymańska

XIX Międzynarodowy Tabor Pamięci Romów